

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 38 * φθινόπωρο 2015

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

~ ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΑΝΕΖΗΣ, Η προμετωπίδα της *Ιστορίας του Αθέσθη* [3]
~ ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΛΕΙΤΣΑΣ, Αποσπάσματα νεοελληνικών μεταφράσεων του Μεταστάσιου στη Θεοτόκο Νεγράδων Ιωαννίνων [6] ~ ΦΑΝΗΣ ΚΑΚΡΙΑΔΗΣ, Κωμικές προσκλήσεις: παραλλαγές σ' ένα λαϊκό θέμα [9]
~ Κ. Γ. ΠΙΑΓΚΟΥΛΛΗΣ, Φυλλάδιο ή Φυλλάδα; [11] ~ Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ελάχιστη παρεκβολή στον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης [14] ~ ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ, Αθησαύριστη παραλλαγή του «Αμολόγητου» του Β. Μιχαηλίδη [15] ~ ΜΙΧΑΗΛΑ ΚΑΡΑΜΠΙΝΗ-ΙΑΤΡΟΥ, Νεότερα στοιχεία για τον Αλέκο Σεγκόπουλο και τη σχέση του με τον Κ. Π. Καβάφη [17] ~ ΕΛΕΝΗ ΠΑΡΙΣΙΑΔΟΥ, Ο Κ. Π. Καβάφης και ο Αναστάσιος Ν. Φράγκος στο περιοδικό *Αλεξανδρινή Τέχνη* [21]
~ ΝΙΚΟΣ ΣΑΡΑΝΤΑΚΟΣ, Μία ακατάγραφη συνεργασία του Κώστα Βάρναλη [25] ~ ΤΡΑΪΑΝΟΣ ΜΑΝΟΣ, Οι ψευδώνυμοι βαρόνοι, ο Λαπαθιώτης κι ένα άγνωστο διήγημά του [28] ~ ΛΑΜΠΡΟΣ ΒΑΡΕΛΑΣ, Μικροσκοαρμιπικά [33] ~ ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΠΑΠΑΛΕΟΝΤΙΟΥ, Ο Παύλος Κριναίος για τη Μαρία Πολυδούρη: Δυο ποιήματα, δυο άρθρα και μια επιστολή [36]. Τρία ιδιωματικά ποιήματα του Γλαύκου Αλιθέρη [43] ~ ΓΙΩΡΓΟΣ ΖΕΒΕΛΑΚΗΣ, Ο Τεύκρος Ανθίας μεταφραστής [46]
~ ΚΩΣΤΑΣ ΤΣΙΚΝΑΚΗΣ, Ο Γιώργος Θεοτοκάς για το πρώτο βιβλίο του Νίκου Γιαλούρη [47] ~ ΜΑΡΙΟΣ-ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ ΜΩΡΟΣ, Λίγα ακόμη για τη «Μαγδαληνή» του Ντίνου Χριστιανόπουλου: μία λανθάνουσα υπο-κειμενική αναφορά [49] ~ ΣΑΒΒΑΣ ΠΑΥΛΟΥ, Ηλίας Πετρόπουλος [52]. Ημερολογιακά. 19 Ιουλίου 2014. Οι κύπριοι συγγραφείς και αναζήτηση αναγνωστών [55] ~ ΑΝΤΩΝΗΣ Κ. ΗΛΙΑΚΗΣ, Η νεότερη «λεξικογενής» γραφή και η παλαιότερη «γεωργοκτηνοτροφική» εντοπιότητα [54] ~ Μικρά φιλολογικά, προσθήκες και διορθώσεις (Θ. Φ. Κωνσταντινίδης, Δ. Λιέρτης, Β. Γερμασοΐτης, Αχ. Αιμίλιος) [55]
~ ΚΩΣΤΗΣ Δ. ΛΑΟΥΤΑΡΗΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΑΟΥΤΑΡΗΣ, Δυο ποιήματα στο κυπριακό ιδίωμα [58] ~ ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ, Πολυτονικοί κεβεζέδες και το ατονικό της πικραμένης Λασκαρούς: από το μαλτέζικο Αρχείο της Ιερής Εξέτασης (1654) [61]

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 38 * φθινόπωρο 2015

Κυκλοφορεί δυο φορές τον χρόνο (άνοιξη - φθινόπωρο)

Ιδρυτική επιτροπή: Φοίβος Σταυρίδης (1938-2012), Σάββας Παύλου, Λευτέρης Παπαλεοντίου

Υπεύθυνος έκδοσης: Λευτέρης Παπαλεοντίου

Συντακτική επιτροπή: Σπύρος Αρμოსτής, Λάμπρος Βαρελάς, Κυριάκος Ιωάννου, Δημήτρης Κόκορης, Λευτέρης Παπαλεοντίου

Εκτύπωση: Τυπογραφεία Στέλιου Λειβαδιώτη Ατδ, Τ.Θ. 29128, 1621 Λευκωσία
(τηλ. 22347359, 22438968, τηλεμοιότυπο 22435698)

Συνεργασία, αλληλογραφία και συνδρομές να αποστέλλονται στον υπεύθυνο της έκδοσης (Λευτέρης Παπαλεοντίου, Τ.Θ. 14210, 2155 Λευκωσία. Τηλέφωνο: 00357 22338827· e-mail: papaleontioul@gmail.com)

Προτεραιότητα δίνεται σε κείμενα περιορισμένης έκτασης. Παρακαλούμε τους συνεργάτες μας να μας στέλλουν ευσύνοπτα κείμενα, με ελάχιστες υποσημειώσεις. Επώνυμες επιστολές δεν δημοσιεύονται παρά μόνο στην ηλεκτρονική σελίδα του περιοδικού (<http://microphilologica.blogspot.com>). Απαντητικά σημειώματα θα πρέπει να αναφέρονται σε φιλολογικά θέματα.

Όσοι ενδιαφέρονται μπορούν να καταθέτουν τη συνδρομή τους στους παρακάτω λογαριασμούς: Ελλάδα, Τράπεζα Πειραιώς, αρ. 6553-101874-592, IBAN GR 0171 5530 0065 5310 1874 592. Κύπρος, Τράπεζα Κύπρου, αρ. 0186-00-000522, IBAN CY 6000 2001 8600 0000 0000 0522 00

Τιμή τεύχους (με Παράρτημα): 6 €

Συνδρομή για 2 τεύχη: 10 € ~ για 5 τεύχη: 20 €

Διεθνής Βιβλιογραφικός Αριθμός Σειράς: ISSN 1450-0132

ΧΟΡΗΓΟΙ:

Πολιτιστικές Υπηρεσίες του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού
Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη (Ακαδημία Αθηνών)

Οι χορηγοί δεν ευθύνονται για το περιεχόμενο των δημοσιευμάτων ούτε ασπάζονται αναγκαστικά τις απόψεις της συντακτικής επιτροπής.

Η προμετωπίδα της Ιστορίας του Αθέσθη

Η Νέα Ιστορία Αθέσθη Κυθηρέου είναι έμμετρη μυθιστορία γραμμένη στην Κεφαλληνία το 1729 και τυπωμένη στη Βενετία το 1749. Το κείμενο έγινε γνωστό μόλις το 1983 από το μοναδικό σωζόμενο αντίτυπο της βιβλιοθήκης του Institut de France στο Παρίσι.¹ Το έργο είναι ανώνυμο. Ο ποιητής θεωρεί κίνητρο της συγγραφής την καθήλωσή του από την πάθηση της ποδάγρας:

και όχι δια φαντασιάν ή για κενοδοξιά μου,
μα για να έχω άνεσιν εις τα ρεματικά μου. (στ. 5-6)

Ένα συμπάθιον αγαθόν να 'χω στα γερατειά μου
και εις τους πόνους τους κακούς που φέρν' η ποδαγιά μου. (στ. 13-14)

Το γεγονός αυτό οδήγησε πολλούς στην ταύτισή του με τον ποιητή Πέτρο Κατσαΐτη, που ζει τον ίδιο καιρό στο νησί και ισχυρίζεται ότι πάσχει από την ίδια ασθένεια. Ο πρώτος που επιχειρήσε αυτήν την ταύτιση είναι ο Σπύρος Ευαγγελάτος.² Πιστεύω ότι ο Ευαγγελάτος υπερτονίζει τον ρόλο της πάθησης, αφού θεωρεί «πολύ ισχυρό επιχείρημα το ζήτημα της ποδάγρας το οποίο δεν έχει σχολιασθεί εξαντλητικά».³ Η ασθένεια όμως την εποχή αυτή φαίνεται πολύ διαδεδομένη και στην ουσία κάθε πάθηση των κάτω άκρων καταλήγει να αποδίδεται στην αρρώστια αυτή. Ακόμη περισσότερο: την περίοδο της Αναγέννησης και του Μπαρόκ η ασθένεια ήταν της μόδας και θεωρείτο μάλιστα βασιλική (*morbis dominorum*).⁴ Για τους καλλιτέχνες μάλιστα είναι αφορμή και πηγή ενασχόλησης με την τέχνη τους. Δημιουργείται πληθώρα έργων, η αποκαλούμενη *Podagra-literatur*.⁵ Ο Ευαγγελάτος θεωρεί την αρρώστια στίγμα: «μια αρρώστια δεν είναι δα και περηφάνια!».⁶ Και όμως δεν είναι λίγοι οι έπαινοι της ποδάγρας. Ο Έρασμος γράφει ένα εγκώμιο για την πάθηση (*Podagrae et Calculi ex comparatione utriusque Enkomion*), αλλά και άλλοι ουμανιστές: π.χ. ο Hieronymus Cardanus από την Παβία γράφει ένα *Podagrae Enkomium*, ο Willibald Pirckheimer από τη Νυρεμβέργη *Apologia seu Podagrae Laus*.

Η Ιστορία του Αθέσθη είναι μια ερωτική μυθιστορία, που περιγράφει τον χωρισμό, τα πάθη, τις περιπέτειες και την επανένωση δύο νέων από αρχοντική οικογένεια, του Αθέσθη και της Ελίσου. Το αφήγημα συγκεντρώνει ένα πλήθος από θέματα και μοτίβα που μας είναι πολύ γνωστά από άλλα δημιουργήματα: η συμμετοχή του ήρωα σε εκστρατεία, η συκοφαντημένη σύζυγος, η αντικατάσταση στην κλίνη της δήθεν μοιχαλίδας από μια υπηρέτρια, η εικονική θανατική καταδίκη της, η σωτηρία της από έναν βοσκό, η μεταμφίεσή της σε στρατιώτη κτλ., παραμένει όμως ακόμη άγνωστο το άμεσο πρότυπό του. Η τοποθέτηση των γεγονότων στα χρόνια του βασιλιά Ηράκλειου και της εκστρατείας του κατά των Περσών δεν είναι βέβαια ιστορική, το πρόσωπό του όμως – καθώς συνδυάζεται με την ανάκτηση του Τιμίου Σταυρού – είναι ιδιαίτερα αγαπητό στη χριστιανική Δύση αυτά τα χρόνια.

Εκείνο που προκαλεί εντύπωση είναι η μοναδική ξυλογραφία που κοσμεί την προμετωπίδα του έργου. Η εικονογράφηση των ελληνικών λαϊκών αναγνωσμάτων είναι βασικά από δεύτερο χέρι, χρησιμοποιεί συνήθως ιταλικά πρότυπα και η σχέση με το έντυπο είναι συχνά εντελώς χαλαρή. Στην περίπτωσή μας όμως

η ξυλογραφία δεν έχει καμιά σχέση με το περιεχόμενο. Το περιβάλλον που απεικονίζεται είναι οθωμανικό, όπως φαίνεται από την ενδυμασία των προσώπων. Το πρώτο στην αριστερή ομάδα φέρει τη χαρακτηριστική στολή των γενιτσάρων, ενώ το τελευταίο, με το ποδήρες καφτάνι στην ίδια ομάδα, έχει στραμμένα τα νώτα στον παρατηρητή. Σε ένα υπερυψωμένο βήμα κάθεται ο ηγέτης ή δικαστής. Στη βάση της σύνθεσης, στο κέντρο του κάτω μέρους, βρίσκεται ένα σκυλάκι σε προφανή ένοχη στάση και φαίνεται να επισύρει την προσοχή δύο τουλάχιστον από τους παρισταμένους:

Η σκηνή, που προτείνεται εδώ σαν μια απόπειρα ανάγνωσης της προμετωπίδας του *Αθέστη*, προέρχεται από μια ιστορία παρμένη από το λαϊκό βιβλίο του Νασρεντίν Χότζα:⁷

Δυο γείτονες κάθονταν και κουβέντιαζαν σ' ένα μαγαζί απέναντι απ' τα σπίτια τους, που ήσαν χτισμένα το ένα δίπλα στο άλλο. Εκείνη την ώρα ήρθε ένα σκυλί κι έκανε την ανάγκη του ακριβώς στη μέση του δρόμου μπροστά στα σπίτια τους. Ο ένας είπε: «Είναι στο μέρος σου». Ο άλλος απάντησε «Όχι, είναι πιο κοντά στο δικό σου, πρέπει να το καθαρίσεις». Ο καβγάς άναψε και πήγαν στο δικαστήριο. Εκεί που πήγαιναν, βρήκαν και τον Χότζα, που ήθελε να επισκεφτεί τον καδή. Ο καδής τού λέει κοροϊδευτικά: «Χότζα, απασχολήσου εσύ με τη φιλονικία αυτών των δύο ανθρώπων». Τους ρωτάει ο Χότζας: «Είναι ο δρόμος δημόσιος του στρατού;». «Φυσικά και είναι» λέει ο ένας. «Τότε» λέει ο Χότζας «η απόφασή μου είναι η εξής: ούτε ο ένας ούτε ο άλλος δεν πρέπει να καθαρίσει. Αυτό είναι δουλειά του καδή».

Το πρόβλημα βέβαια είναι η απουσία την εποχή αυτή στη Δύση έντυπων εκδόσεων των Ιστοριών του Νασρεντίν.⁸ Στον πνευματικό κόσμο της Δύσης ο ήρωας έγινε ευρύτερα γνωστός από το ιστορικό έργο του D. Cantemir (Παρίσι 1743). Ο Καντεμίρ διηγείται ότι ο Ταμερλάνος πέρασε τρεις μέρες ακούγοντας τις ιστορίες που του διηγούνταν ο Χότζας (ce buffon, ou plutot cet Esopre turc), ξεχνώντας έτσι την πολιορκία του Γενί Σεχίρ κοντά στην Προύσα. Ακολουθεί

μια παρέκβαση με ιστορίες, που λέει ότι τις διάβασε σε ένα τουρκικό βιβλίο.⁹

Πολύ παλιότερη βέβαια είναι η παρουσία του στην προφορική και στη χειρόγραφη παράδοση, που είναι πυκνότερη στον τουρκοκρατούμενο χώρο. Στην Ελλάδα οι πρώτες σωζόμενες μεταφράσεις ανάγονται στις αρχές του 18^{ου} αιώνα.¹⁰ Η μορφή του Χότζα είναι οικεία στα Βαλκάνια. Το δείχνει και η κροατική μετάφραση του Bertoldo του 1771,¹¹ που αντικαθιστά στον τίτλο τον επείσακτο ήρωα με τον εντόπιο: ο λόγος είναι όχι για τις Πανουργίες του Bertoldo,¹² αλλά για τις Πανουργίες του Νασρεντίν. Αλλού ο Νασρεντίν συμφύρεται με άλλες ανάλογες καρναβαλιστικές φιγούρες – στην Ελλάδα με τον Αίσωπο, στη Βουλγαρία με τον Hitar Peter, στη Γερμανία με τον Till Eulenspiegel κτλ. – προσαρμοζόμενος με αυτόν τον τρόπο στον πολιτισμικό ορίζοντα του αντίστοιχου αναγνώστη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Νέα ιστορία Αθέστη Κυθηρέου: επανέκδοση της πρώτης βενετικής έκδοσης του 1749. Εισαγωγή και επιμέλεια Αλέξης Πολίτης [Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., 28], Αθήνα 1983. Το βιβλίο είναι προσιτό και στο ηλεκτρονικό αποθετήριο του Ε.Ι.Ε. <http://helios-eie.ekt.gr/EIE/handle/10442/7697>
2. Βλ. π.χ. την εισαγωγή στο: Πέτρος Κατσαΐτης, *Ιφιγένεια [εν Αηξουρίω]*, επιμ. Σπύρος Ευαγγελάτος [Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, ΘΕ 60], Αθήνα 1995, εισαγ. σσ. 33-36.
3. Ευαγγελάτος, ό.π., σ. 33.
4. Σύμφωνα με τον καθιερωμένο μύθο, από ποδάγρα έπασχαν όλα τα μέλη της δυναστείας των Medici. Με την πρόσφατη όμως εξέταση των οστών τους στη Φλωρεντία διαπιστώθηκε ότι κανένα μέλος της δυναστείας δεν είχε την αρρώστια, εκτός από έναν από τους τελευταίους, τον Ferdinando (1663-1713)· βλ. Cristina Di Domenico / Donatella Lippi, *I Medici. Una dinastia ai raggi X*, Siena 2005. Βλ. ακόμη Domenico Santoro κ. ά., «Morbus dominorum: gout as the disease of lords», *Journal of Nephrology* 26 (2013) 113-116.
5. Helmut de Boor / Richard Newald, *Geschichte der deutschen Literatur*, τ. 4/2, München 1973, 214-215: Podagraliteratur· John L. Flood, «Minerva und das Podagra», στο: *Dialogue: Sprachliche Kommunikation in und zwischen Texten im deutschen Mittelalter*, επιμ. Nikolaus Henkel, Tübingen 2003, 349-370· Martina Scholtens, «The glorification of gout in 16th- to 18th-century literature», *Canadian Medical Association Journal* 179, no. 8 (2008) 804-805.
6. Ευαγγελάτος, ό.π., σ. 33.
7. Μεταφράζω από τη συλλογή: *Der Hodscha Nasreddin*. Türkische, arabische, berberische, maltesische, sizilianische, kalabrische, kroatische, serbische und griechische Märlein und Schwänke. Gesammelt und herausgegeben von Albert Wesselski, τ. 1, Weimar 1921, αριθ. 107, σ. 55-56. Η ιστορία και στη νεότερη συλλογή του Ulrich Marzolph: *Hodscha, Nasreddin 666 wahre Geschichten*, München 32006.
8. Για τα σχετικά με το πρόσωπο και το έργο προβλήματα βλ. Ulrich Marzolph / Ingeborg Baldauf, «Hodscha Nasreddin», *Enzyklopädie des Märchens* 6 (1990) 1127- 1151.
9. Demetrius Cantimir, *Histoire de l'empire ottoman*, Paris 1743, τ. 1, σ. 58 κ.ε. Το έργο πρωτογράφηκε στα λατινικά ήδη το 1716.
10. Γιώργος Κεχαγιόγλου, «Ένας Οθωμανός Αίσωπος στην αυλή των Μαυροκορδάτων και του Όθωνα: Οι πρώτες σωζόμενες ελληνικές μεταφράσεις του Νασρεντίν Χότζα», *Μολυβδοκοδουλοπελεκητής* 4 (1993) 7-41.
11. Marzolph/Baldauf, ό.π. (σημ. 8), σ. 1133.
12. Το έργο έχει μεταφραστεί στα ελληνικά ήδη το 1646: *Ο Μπερτόλδος και ο Μπερτολδίνος*, επιμ. Άλκης Αγγέλου [Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, ΔΠ 49], Αθήνα 1988. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο συχετισμός Μπερτόλδου - Νασρεντίν που κάνει ο Αγγέλου, σ. 17 κ.ε.

Γιώργος Δανέζης

Αποσπάσματα νεοελληνικών μεταφράσεων του Μεταστάσιου στη Θεοτόκο Νεγράδων Ιωαννίνων

Σε παλιό έντυπο ευαγγελιστάριο, το οποίο φυλάσσεται σήμερα στο ερμάριο του Ιερού Βήματος στον κεντρικό ναό Κοιμήσεως της Θεοτόκου Νεγράδων, υπάρχουν, στην εσωτερική πλευρά των δύο εξώφυλλων, κολλημένα σπαράγματα χειρόγραφου κειμένου, που σώζουν μεταφρασμένα στη νεοελληνική, και σε πεζό λόγο,¹ τμήματα των έργων *Semiramide riconosciuta* (1729), *Demofonte* (±1731/1733) και *Antigono* (1743) του ιταλού ποιητή Pietro Metastasio. Τα αποσπάσματα αυτά είναι τόσο λίγα, ώστε δεν έχουν ιδιαίτερη σημασία. Ωστόσο αποτελούν μία ακόμη συμβολή στην αναγνώριση της διάδοσης του έργου από τους πιο «πολυμεταφρασμένους» θεατρικούς συγγραφείς του 18ου αι.²

Δίνω εδώ την περιγραφή 1) του παλαιτύπου και 2) των σωζόμενων αποσπασμάτων 1-8 (σε δική μου αρίθμηση, με σειρά που ακολουθεί το ιταλικό πρότυπο, εφόσον στην επιφάνεια των εξώφυλλων βρίσκονται παρατοποθετημένα) του χειρογράφου υπ' αριθ. 1 (= N):

1. Ιερό Ευαγγέλιο σε πολύ κακή κατάσταση. Διαστάσεις 32x24,5 εκ., σσ. 259/συνθ' (διπλή αρίθμηση) + σσ. 44 (και με τετραδαρίθμηση α1-c4). Βιβλιοδετημένο σε δύο ξύλινες πινακίδες με σπάγκο, και επενδυμένες με μαύρο ύφασμα, χωρίς γράμματα στο εξώφυλλο και στη ράχη· στο εξώφυλλο διακρίνεται το σχέδιο σταυρού, με μπλε μελάνη. Υπάρχουν πολλά φύλλα αρκετά σκοροφαγμένα, εμποτισμένα από την υγρασία (χωρίς να εμποδίζεται η ανάγνωση) ή σχισμένα εντελώς, όπως συμβαίνει με τα αρχικά φύλλα, γι' αυτό και δεν σώζεται η ακριβής χρονολογία και ο τόπος έκδοσης του τόμου.

Στο φ. α3ν σημειώνεται, με μαύρη μελάνη, η ένδειξη *Εφημέριος παπα Ιωάννης Δημητρίου εχριμάτιστα μήνας / ενέα: / 9: / εκ χοριον άννο Βίτζαν 1896: Ιανάριος 15: / γράφας Νεγράδες*. Η ημερομηνία αυτή είναι ο *terminus ante quem* του εντύπου.³ Πιστεύω ότι η ύπαρξη αυτού του παλαιτύπου στους Νεγράδες, αν δεν είχε μεταφερθεί από κάπου αλλού, όπου θα βρισκόταν για λειτουργική χρήση,⁴ χρονολογείται πολύ πριν τη σημείωση του παπά Ιωάννη Δημητρίου.

2. N: Έχουν επικολληθεί 20 χειρόγραφες σελίδες σε χαρτί πολύ μικρού μεγέθους, τέλ. 18ου (;) - αρχ. 19ου αι.⁵ Διαστάσεις 13,5x9 εκ. (γραμμένη επιφάνεια 11,5x7 εκ.). Διάφορα σημεία είναι διάτρητα από τον σκόρο. Μπορεί να διαβαστεί μόνον η μία πλευρά των φύλλων, εφόσον η άλλη είναι κολλημένη στο εξώφυλλο, εκτός από το δίφυλλο 5, φφ. 1r-2v, όπου το κόλλημα έγινε κατά μήκος του εξωτερικού περιθωρίου. Η αποκόλληση των φύλλων καθίσταται αδύνατη. Το κείμενο είναι γραμμένο από δύο διαφορετικά χέρια: a > *Σεμίραμη* (1-2), *Δημοφόντης* (3-5), και b > *Αντίγονος* (9) (με μικρότερα γράμματα και πιο πυκνογραμμένα). Σώζεται μόνον η αρίθμηση των σσ. 89, 91. Η γραφή είναι καθαρή και ευανάγνωστη, με μαύρη μελάνη. Το κείμενο εκτείνεται σε 11-14 γραμμές ανά σελίδα· στο τέλος των σελίδων ακολουθεί, συνήθως, μια οξυγώνια παρένθεση με την αρχική λέξη της επόμενης σελίδας. Σε ορισμένα σημεία, λέξεις έχουν διαγραφεί με μια γραμμή και αντικαταστάθηκαν στο διάστιχο με άλλες λέξεις ισοδύναμες, από διαφορετικό χέρι.

Τα σωζόμενα χειρόγραφα αποσπάσματα περιέχουν τη μετάφραση των παρακάτω τμημάτων από τα λιμπρέτα του Μεταστάσιου που ανέφερα:⁶

α) Σεμίραμη: 1 [= Atto II, Scena XII, 29-37]. Αρχή: ... αυτής αθωότητος... Τέλος: το χεῖλος μου εκ νέου ἀδίκως... 2 [Atto II, Scena XII, 44-51]. Αρχή: ... βραχίονα, ν' αφήσω τον ἴδιον τον εαυτό μου... Τέλος: ἐγώ ὅλη ταπεινή και αὐτός...

β) Δημοφόντης: 3 [= Atto II, Scena II, 186-197]. Αρχή: ... ο λόγος μὴνά <...> εἰς ἐν τελευταῖον βήμα... Τέλος: ... τοιαύτην μανίαν, ἔχει εἰς τον κόλπον, τοιαύτην <...> 4 [= Atto II, Scena IV, 234-240]. Αρχή: ... ἀνοίγει εἰς το ξενοδοχεῖον ὅταν αὐτή εἶναι κλεισμένη... Τέλος: ... κάμνει κάποιος θεός ευσπλαχνικός. Ἀπό το παράδειγμα <...> ἀνθρώπου δεν <...> 5 φφ. 1r-2v [= Atto II, Scena X, 377-429]. Αρχή: ... Ἐλα, ἔλα, εκπλήρωσον (εκπληρώσεις πρώτ. γρ.) το λαμπρόν ἔργον... Τέλος: ... Ἀναβάλετε την ἀρχισθήσαν τελετήν ...

γ) (;): 6 σ. 89 [= Atto (;), Scena XV]. Αρχή: Σκηνή 15η... (το υπόλοιπο τμήμα εἶναι κολλημένο) 7 σ. 91 λευκή.

δ) 8 Κάτω ἀπό ἐντυπη σελίδα διακρίνεται πλευρά χειρόγραφου σπαράγματος, ἀδύνατο να διαβαστεῖ. Διακρίνονται μόνον λέξεις ὅπως: μανίας, τον τρόμον, ἐβλεπε, πιστεύσω, Κύριε.

ε) Αντίγονος: 9 [= Atto III, Scena VIII, 5-14]. Αρχή: Ἀντ.: Καὶ δι' αὐτὰ εἶμαι χαρούμενος, δια να ἐμπορέσω να... Τέλος: ... εἴαν δεν οργίζεται <...> καρδίαν, ἥτις τόσον την ὕβρισα...

Τα σωζόμενα ἀποσπάσματα του χειρογράφου εἶναι πιστή, σχεδόν κατὰ λέξη, μετάφραση του προτύπου. Αὐτό θα φανεῖ ἀπ' το παρακάτω δείγμα:

N

Demofonte

5 [1r-2v] ... Ἐλα, ἔλα, εκπλήρωσον το λαμπρόν ἔργον. Εἰς αὐτό το εἶδος ἐμπήξον ἐκεῖνον το ξίφος (πρώτη γρ. σίδηρον), ὦ προδότα! Δεν πρέπει να τρέμεις εἰς το <να> πληγώσεις ἕνα πατέρα, ὅστις υβρίζει τους θεούς ἕως μέσα εἰς τους ναούς των.

Τιμ.: Ω θεοί!

Δημ.: Τί σε βραδύνει; Ἴσως το να μὴν ιδεῖς το δεξιόν στρατεύμα; Ἰδοὺ το ξίφος εἰς την γην. Επιθυμείς περισσότερον; Χωρίς υπεράσπισην ἐγώ σοι προσφέρω τον μεγαλύτερόν σου ἐχθρόν. Τώρα δύνασαι να πληροφορήσεις το <...> σου. Τιμώρησόν με <...> να σε ἔχω γεννημένον (με το να σε ἐβγαλα s. l.) εἰς τον κόσμον [...]

Τιμ.: Βασιλεύ μου, γονεὺ μου...

Δημ.: Ἀφησόν με ἐν ειρήνῃ.

Τιμ.: Ἐλεος!

Δημ.: Το ζητεῖς ματαίως.

Τιμ.: Ἀλλ' ἐγώ να βλέπω να φονεύεις την Διοκέα ἐμπροσθέν μου, δεν εἶναι ἀληθινόν. Ἀς ἀργοπορήσει ελάχιστον ο θάνα-

[Atto II, Scena X, 377-87] ... Via su, compisci/ l'opera illustre. In questo petto immergi/ quel ferro, o traditor. Tremar non debbe/ nel trafiggere un padre/ chi fin dentro a' lor tempi insulta i numi./

Tim.: Oh Dio!

Dem.: Chi ti trattien? Forse il vedermi/ la destra armata? Ecco l'acciaro a terra./ Brami di più? Senza difesa io t'offro/ il tuo maggior nemico. Or l'odio ascoso/ puoi soddisfar: puniscimi d'averti/ prodotto al mondo [...]

[414-24] Tim.: Mio re, mio genitor ...

Dem.: Lascimi in pace./

Dem.: Pietà!

Tim.: La chiedi in van./

Tim.: Ma ch'io mi veggia svenar Dircea su gli occhi,/ non sarà ver. Si differisca almeno/ il suo morir. Sacri ministri, udite;/

τός της. Ιεροί υπουργοί, ακούσατε,
άκουσόν με, ω πάτερ, είναι δυνατόν να
είναι η Διρκέα η ζητημένη θυσία | <...>
θυσία θέλει είναι ιεροσυλία.

Δημ.: Εις οποίαν αιτίαν;

Τιμ.: Είπω, ως ζητεί ο θεός;

Δημ.: Το αίμα μιας παρθένου; |

Sentimi, o padre. Esser non può Dircea/ la
vittima richiesta. Il sacrificio/ sacrilege
saria.

Dem.: Per qual ragione?/

Tim.: Di: che domanda il nume?/

Dem.: D'una vergine il sangue?

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. Πρβ. W. Puchner - Μ. Παπαθωμόπουλος (+), *Ιωάννης Καρατζάς* (επιμ.), *Ανέκδοτες θεατρικές μεταφράσεις του Μεταστάσιου* (τέλη 18ου / αρχές 19ου αιώνα), Αθήνα 2014, σ. 26- Γ. Κεχαγιόγλου, *Από τον ύστερο μεσαιώνα ως τον 18ο αιώνα. Εισαγωγή στα παλιότερα κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ/ΙΝΣ [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], 2009, σσ. 108 και 137.

2. Puchner - Παπαθωμόπουλος, *ό. π.* (σημ. 1), σ. 23, σημ. 50.

3. Το τοπωνύμιο Νεγράδες (ή Νεγκαράδες) απαντά σε γραπτή μαρτυρία τουλάχιστον από το έτος 1361, σε χρυσόβουλο του βυζαντινοσέρβου δεσπότη της Ηπείρου Συμεών Παλαιολόγου. Βλ. Μ. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Nachdruck Leipzig 1970, σ. 44- J. Zaimov, «Beitrag zur Erforschung der Griechenland», *ZfB* 11 (1975), Heft 1, σ. 113. Επίσης, Κ. Οικονόμου, *Τα οικωνύμια του Νομού Ιωαννίνων*. Γλωσσολογική εξέταση, *Ιωάννινα* 2006, σσ. 227-8. Ο παλιός κεντρικός ναός της Θεοτόκου κατεδαφίστηκε στα νεότερα χρόνια και στο ίδιο σημείο χτίστηκε ο καινούριος ναός.

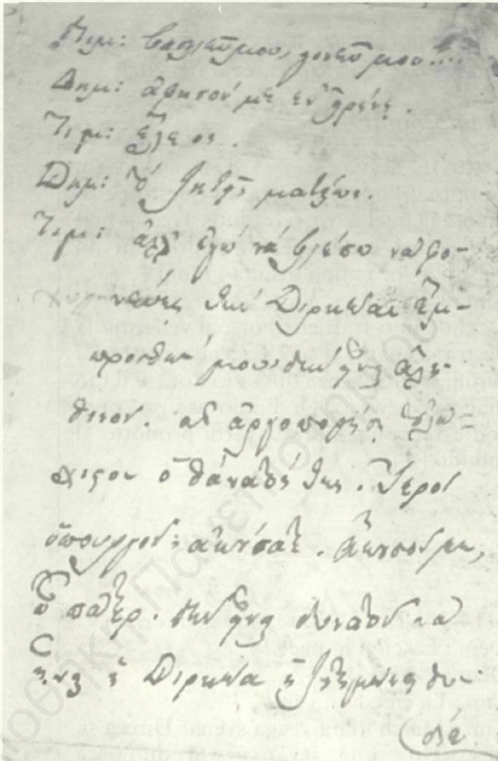
Πολλά βιβλία και εικόνες μεταφέρθηκαν τότε στη δεύτερη εκκλησία του χωριού, στον Άγιο Γεώργιο τον Τροπαιοφόρο. Σ' αυτήν βρισκόταν και το ευαγγελιστάριο για το οποίο γίνεται λόγος, ως την πρόσφατη μεταφορά του στον ναό της Θεοτόκου.

4. Ο οικισμός μεταφέρθηκε στο τωρινό σημείο, μετά από άλλες δύο μετακινήσεις: α) στη θέση *Παλιχώρι* (κοντά στο Κεντρικό Ζαγόρι), β) στη θέση (Π)άνω Βελλά, απ' όπου απομακρύνθηκαν μετά από φοβερή επιδημία (πιθανόν πανώλη) που, εκείνη την περίοδο, είχε αποδεκατίσει όλες τις γύρω επαρχίες. Βλ. Γ. Παπαγεωργίου, «Η επιδημία πανώλης στη Θεσσαλία, Ήπειρο και Αλβανία (1812-1823)», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 28 (1986/87) σσ. 71-102.

5. Ομοιότητες ως προς τη γραφή, που βοηθούν επιπλέον στη χρονολόγηση, βρήκα σε τυχαία και δειγματική αντιπαραβολή με χφφ της ίδιας περιόδου από τη Μονή Βουτσάς του Γρεβενιτίου (γραφέας Γεώργιος Σκάρπας). Βλ. Δ. Ράιος, *Χειρόγραφα και "σκιές" χειρογράφων από το Ανατολικό Ζαγόρι*, *Ιωάννινα* 2006, σ. iii.

6. Τα αποσπάσματα μεταφέρονται εδώ διαρρυθμισμένα ως προς την ορθογραφία και στο μονοτονικό σύστημα.

7. Παντού δανείζομαι το ιταλικό κείμενο από την έκδοση *Pietro Metastasio Opere a cura di Mario Fubini con ...*, Milano-Napoli, χ.χ. Ευχαριστώ τον Σχολικό Σύμβουλο Ευρυτανίας και αγαπητό συνάδερφο κ. Βασίλειο Δημογεροντάκη, για τη βοήθεια που μου προσέφερε στην ταυτοποίηση του κειμένου με το ιταλικό πρότυπο.

Μια σελίδα από τις μεταφράσεις του Metastasio.

Βασίλης Κλείτσας

Κωμικές προσκλήσεις: παραλλαγές σ' ένα λαϊκό θέμα

Αλλοιά στον παντεχούμενο
της γειτονιάς το δείπνο.
Ηπειρώτικη παρομιμία

Θα φάμε, θα πιούμε,
και νηστικοί θα κοιμηθούμε.
Καραγκιώζης

Πολυμελετημένο θέμα οι αρχαίες ομαδικές εστιάσεις – εϊλαπίνας, ἔρανοι, γαμήλια δαΐτες, δημοθονίες, εὐωχία, πανδαισίαι, συσσίτια, κλπ. – και ειδικές μελέτες για τη σχεδόν μόνιμη παρουσία και τη μεγάλη σημασία τους στην Κωμωδία δεν λείπουν.¹ Ξεχωρίζουμε την περίπτωση όπου η πρόσκληση για το γενικό γεύμα είναι εξαρχής, στη φύση και τη διατύπωσή της, κωμική.

Α. Στη *Λυσιστράτη* ο Χορός ανοίγει τάχα το σπίτι του στον κόσμο όλο, να έρθουν θαρρετά να καλοφάνε: κανένα μη ρωτάτε· προχωρείτε· / μη φοβάστε. Μα την πόρτα / κλειδωμένη θα τη βρείτε.² Λίγο αργότερα ο Χορός προσκαλεί πάλι τους πάντες να έρθουν σπίτι του να τους μοιράσουν οι δούλοι του σιτάρι, αλλά τους προειδοποιεί: εμπρός κοπιάστε! Μα ο καθένας / το λογαριασμό του ας κάνει / μη ζυγώσετε στην πόρτα / κι έχω σκύλο που δαγκάνει.³

Β. Στις *Εκκλησιάζουσες*, έργο της Μέσης Κωμωδίας, το πλουσιοπάροχο συλλογικό δείπνον αποτελεί μέρος του πολιτικού προγράμματος των γυναικών που μόλις έχουν αναλάβει την εξουσία, και υποτίθεται ότι έχει στρωθεί στα παρασκήνια, όταν παρουσιάζεται μισομεθυσμένη η Θεράπαινα και προσκαλεί το ακροατήριο, ιδιαίτερα τους κριτές, να έρθουν και αυτοί να φάνε. Υπερακοντίζοντας ο Βλέπυρος, σύζυγος της στρατηγού, την παροτρύνει να μην παραλείψει κανένα: να προσκαλέσει ελευθέρως ... γέροντες, νεαρούς, παιδάκια, καθώς ... δείπνο έχει έτοιμο για όλους πέρα ως πέρα· / αρκεί ο καθένας σπίτι του να πάει.⁴

Γ. Από την Αρχαία και τη Μέση ο κωμικός αυτός τρόπος είναι βέβαιο ότι μεταδόθηκε και στη Νέα κωμωδία. Ελληνικά παραδείγματα δεν μας σώζονται όμως στη Ρωμαϊκή κωμωδία *Rudens* (*Το παλαμάρι*) του Πλάτου (254-184 π.Χ.), έργο που αντιγράφει ελληνικό πρότυπο του Διφίλου, στην τελευταία σκηνή, ο σπιτονοικοκύρης προσκαλεί πρώτα δύο πρόσωπα του έργου σε γεύμα, και στη συνέχεια απευθύνεται στους θεατές: θα σας καλούσα και εσάς, αν δεν ήξερα ότι τίποτα δεν θα δώσω, κι ότι στο σπίτι δεν υπάρχει φαγητό διαθέσιμο κανένα. Αν όμως θέλετε να χειροκροτήσετε γερά το έργο τούτο, και αν δεν είστε καλεσμένοι κάπου αλλού, ελάτε τότε να γλεντήσετε όλοι σπίτι μου ... σε δεκαέξι χρόνια!⁵

Δ. Με ελάχιστες εξαιρέσεις τα λαϊκά κωμικά θεατρικά κείμενα της Ελληνορωμαϊκής και Βυζαντινής εποχής έχουν χαθεί, μαζί τους και τα χνόρια από το θέμα που μας ενδιαφέρει· και είναι χαρά να το ξανασυναντούμε παραλλαγμένο σε μια ζακυνθινή Ομιλία, διασκευή του γνωστού κωμειδύλλιου Ο αγαπητικός της βοσκοπούλας του Δ. Κορομηλά.⁶ Προλογίζει ο Κωμικός:

Γυναίκα πλούσια και όμορφη σαν φώκια εγώ θα πάρω
κι από το Μάη κι έπειτα θ' αρχίσω να τρατάρω·
όλους εν γένει σάς καλώ, στ' αρχοντικό να 'ρθείτε,
τραπέζι θα 'χω έτοιμο, που θα ευχαριστηθείτε·
παπαβρακούλια στο σουβλί, μανέστρα κυδωνάκια
και πρασουλίδες με φακή, και φάβα με σπανάκια·

295

ψωμί τσουρούλι και κρασί καλό τσ' αρέσκειάς σας,
που απ' το πολύ ρεμάτικο βδομάδες την κοιλιά σας
θα την βαστάτε· απ' τις πολλές που θά 'χετε ζαλάδες,
λεμόνι δεν θ' αφήσετε από τις λεμονάδες.⁷

300

Ο Κωμικός της Ομιλίας χρησιμοποιεί διαφορετικό τρόπο για ν' ακυρώσει την πρόσκληση, καθώς υπόσχεται να προσφέρει φαγητά στο σύνολό τους απαράδεκτα για γαμήλιο γεύμα· όμως ο τρόπος του είναι απόλυτα παραδοσιακός, και δεν απορούμε όταν στα λόγια του περιέχονται δύο ακόμα συγγενικά με το θέμα μας γνωστά και συνηθισμένα λαϊκά στοιχεία: η γενική πρόσκληση σε γάμο, όπως, παράδειγμα, τη συναντούμε στην *Ειρήνη* (1355-57), και ο κατάλογος των εδεσμάτων, που αποτελείται στις *Θεσμοφοριάζουσες* από είκοσι έξι φαγητά στριμωγμένα σε μία τεράστια πολυσύνθετη λέξη (1169-75).

Στις ζακυνθινές Ομιλίες το θέμα είναι πιθανό να μεταδόθηκε από την ιταλική *Commedia dell'arte*, μακρινή απόγονο της αρχέγονης λαϊκής Ατελλανής φάρσας των Ρωμαίων. Όμως ο προσδιορισμός της πορείας των λαϊκών θεμάτων είναι πρακτικά αδύνατος, όχι μόνο γιατί είναι πάντα πιθανή η παράλληλη γένεση, αλλά και γιατί η φύση τους είναι πρωτεϊκή, και κάθε θέμα μπορεί να πάρει χίλιες διαφορετικές μορφές. Έτσι, παράδειγμα, στους *Όρνιθες*, η σκηνή της πρεσβείας (1579κκ.) περιέχει και μια, συγκαλυμμένη ως την τούμε, παραλλαγή του συγγενικού με το θέμα μας κωμικού τύπου *Ήρακλής του δείπνου έξαπατώμενος*, που ο Αριστοφάνης στους *Σφήκες* (60) το είχε τάχα αποκηρύξει.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. A. M. Bowie, "Thinking and drinking: wine and the symposium in Aristophanes", *JHSt* 117 (1997) 1-21, όπου και παραπομπή στο αναλυτικό έργο της P. Schmitt-Pantel, *La cité au banquet: histoire des repas publics dans les cités grecques*, Rome, Ecole Française, 1992· πρβ. και το νεότερο B. Pütz, *The Symposium and Komos in Aristophanes*, Warminster, Aris & Phillips, 2007.
2. ... εἴτ' εἴσω βαδίζειν, μηδ' ἐρέσθε μηδένα, / ἀλλὰ χωρεῖν ἄντικρυς / ὥσπερ οἴκαδ' εἰς ἑαυτῶν γεννικῶς, ὡς / ἢ θύρα κεκλείσεται (1068-1070). Όλες οι μεταφράσεις είναι του Θρ. Σταύρου.
3. Πρὸς γε μέντοι τὴν θύραν / προαγορεύω μὴ βαδίζειν τὴν ἐμὴν, ἀλλ' / εὐλαβεῖσθαι τὴν κύνα. (1213-15).
4. ... τὸ δείπνον αὐτοῖς ἔστ' ἐπεσκευασμένον / ἀπαξάπασιν – ἦν ἀπίωσιν οἴκαδε.
5. Spectatores, vos quoque ad cenam vocem / ni daturus nihil sim neque sit quicquam pollucti domi, / nive adeo vocatos credam vos esse ad cenam foras. / Verum si voleteis plausum fabulae huic clarum dare, / comissatum omnes venitote ad me ad annos sedecim (1418- 22).
6. Α. Γελαδάς, *Ο Αγαπητικός της βοσκοπούλας*, Ζακυνθινή ομιλία, έκδοση Μ. Αλεξιάδη, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1990, σ. 53, Προοίμιο στ. 291-300.
7. Τα παπαβρακούλια όπως και οι πρασουλίδες είναι χορταρικά· κυδωνάκια είναι τα θαλασσινά που με χοντρή μανέστρα γίνονται κριθαρότο· ψωμί τσουρούλι είναι το ξεροκόμματο· ρεματικό πρέπει να είναι το κόψιμο από τα πολλά ευκοιλια φαγητά, και οι ζαλάδες από το καλό κρασί! Έκπληξη αποτελούν τα σουβλιστά παπαβρακούλια. Η προσφορά τους θυμίζει τις λαϊκές υποσχέσεις που συναντούμε σε κωμικά προικοσύμφωνα, παράδειγμα, όπου οι γονεῖς διαθέτουν κέρνινον σουβλίν, βαμβακερήν αγελάδα, πλεμένον ξυνόγαλον (Σπανός, 14^{ος}/15^{ος} αι.) κ.ά. σουρεαλιστικά παρόμοια.

Φάνης Κακριδής

Φυλλάδιο ή Φυλλάδα;

Όπως θα δείξουμε, με τη λ. «φυλλάδα» ή «φελλάδα» [<φυλλάς, -άδος <φύλλον> εννοούμε στην Κύπρο τρία πράγματα: 1) το ομοιοκατάληκτο διηγηματικό τραγούδι (ποίημα) των ποιητάρηδων· 2) το βιβλίο γενικά (έντυπο ή χειρόγραφο)· και 3) τη χειρόγραφη ή έντυπη ακολουθία αγίου.

1. Ομοιοκατάληκτο διηγηματικό τραγούδι (ποίημα)

1.1. Ήδη από τον 17ο αι. μαρτυρείται στην Κύπρο η λ. «φελλάδα», με τη σημασία του έμμετρου διηγηματικού ποιήματος. Έτσι στο τραγούδι με τίτλο «Το άσμα των διερμηνών»,¹ που αναφέρεται στην περι το 1670 διαδραματισθείσα έριδα μεταξύ των δραγομάνων Μαρκουλή και Γεωργή, ο δασκαλοποι(γ)ητής Κωνσταντίνος διάκονος, υιός γνήσιος Νικολάου ιερέως εκ κόμης Πισκο<πής>, επικαλείται την εξ ύψους βοήθεια για τη σύνθεση του τραγουδιού του, δηλ. της «φελλάδας» του δραγομάνου Μαρκουλή:

*Δυνάμωσόν με, Κύριε, λέγω στερέωσόν με,
στείλε εξ ύψους δύναμιν, Χριστέ, και φώτισόν με,
να γράψω και να δηγηθώ του Μαρκουλή φελλάδα
να έχη ο κόσμος την χαράν και όλοι πολλήν γλυκάδαν (στ. 27-30).*

1.2. Στην εσωτερική πλευρά του σταχώματος (= σκληρό σκέπασμα από χαρτόνι ή σανίδι επενδυμένο με δέρμα) ενός μικρού ανέκδοτου χειρογράφου του Μητροφάνους της Μαχαιράδος (όπου φιλοξενούνται, μεταξύ άλλων, σημαντικά θρησκευτικά και ιστορικά κυπριακά διηγηματικά τραγούδια), αναγράφονται τα εξής: «1816 – μαΐου 18 – ωπού εδήθην ηπαρούσα φελλάδα ηςπάς χέρας ιερωδιακόνου Μητροφάνους Μαχαιράδος».²

1.3. Σε πολυσέλιδο σταχωμένο χειρόγραφο του 1830 που ανήκε στον αρχιμ. της Μονής Μαχαιρά Φιλόθεο, ο οποίος το κληρονόμησε από τον πατέρα του Χριστοδουλή από τη Λαζανιά, περιέχεται, μεταξύ άλλων, το τραγούδι του δραγομάνου της Κύπρου Χατζηγεωργάκη, παραλλαγή του ποιήματος των δεσποτάδων κ.ά. Σ' αυτό, λοιπόν, το χειρόγραφο απαντάται η λ. «φυλλάδα», για ν' αποδοθεί η έννοια του σταχωμένου χειρογράφου (και κατ' επέκταση του ιστορικού διηγηματικού τραγουδιού). Τα συνήθη κτητορικά δικαιώματα που αναγράφονται σ' αυτό μιλούν αφεαυτών: «Αυτή η Φυλλάδα είναι εμού Χριστοδουλή... και όστις την αποξενώση να έχη ταις αραΐς των 318 Θεοφόρων Πατέρων».³

2. Βιβλίο γενικά (έντυπο ή χειρόγραφο)

2.1. Η Πολυξένη Λοϊζιάς (1855-1942) γράφει ότι «Το αλφαβητάριον ελέγετο φελλάδα καρφωμένη επί φύλλου δάφνης» (η λ. δήλωνε ειδικά το κλαδί της ροδοδάφνης όπου οι μαθητές τύλιγαν τα χαρτιά τους στα οποία αναγραφόταν το αλφαβητάριο).⁴

2.2. Ο Χρύσανθος Παπαοικονόμου (1810-1890), θείος του Β. Μιχαηλίδη, χρησιμοποιεί το 1887 τον όρο «φυλλάδα» αντί της λ. βιβλίον: «Λοιπόν ζητώ συγγνώμην από όλους σας και σας λέγω ότι ο διδάσκαλός μου μου έβαλλε την φυλλάδαν (βιβλίον) πάνω στο καλάμη⁵ και μου έλεγεν, άρφα βρε, βίτα βρε, και τα λοιπά τζε να μάθω τζε την καππατζήν να καππατζίζω κάθε λόγον απ' έξω τρία βιβλία, Οκτώηχον, Ψαλτήρι και Απόστολον».⁶

3. Χειρόγραφη ή έντυπη ακολουθία αγίου

Είναι γνωστό ότι η λ. φυλλάδα στην εκκλησιαστική ορολογία σημαίνει τη χειρόγραφη ή έντυπη ακολουθία αγίου, η οποία συνήθως είναι ακαταχώριστη στα Μηνιαία της Εκκλησίας.⁷ Η λ. «φυλλάδα» / «φελλάδα», λοιπόν, απαντάται δεκάδες φορές στην κυπριακή διάλεκτο προκειμένου ν' αποδοθεί η έντυπη ή χειρόγραφη ακολουθία αγίου. Οι περιπτώσεις που αναφέρονται εδώ είναι ενδεικτικές:⁸

3.1. Στη χειρόγραφη ακολουθία του Αγ. Ιωάννου του Λαμπαδιστή (Εκκλησία Τιμίου Σταυρού στα Λεύκαρα), αναγράφεται: «Ετούτοι υ φυλλάδα οίνε εμού Γεωργίου υού λουρέντζου και οπ'οίος την πάρι διά κλειφίαν ασέχοι την αράν των αγίων τριακοσίων δέκα και οκτώ θειοφόρων πατέρων» (σ. 40).

3.2. Στη χειρόγραφη ακολουθία του Αγ. Νεοφύτου του Εγκλείστου (Εκκλησία Τιμίου Σταυρού στα Λεύκαρα) διαβάζουμε: «1716 σεπτεμβρίου 8 εις λάρνικα εγράφη ετελειώθη η παρούσα φυλλάδα του αγίου νεοφύτου εις πόλην λευκάρων υπό χειρός εμού Χριστοδούλου...». (σ. 120).

3.3. Στο εξώφυλλο της χειρόγραφης ανέκδοτης ακολουθίας του Αγ. Ανδρονίκου (Εκκλησία Αγ. Ανδρονίκου, Λουρουτζίνα) σημειώνονται τα εξής (1807 περίπου): «Το παρόν βιβλίον είνε του Αγ. Ανδρονίκου φελλλάδα ονομαζομένη, οπού έχει την πρέπουσαν αυτού ακολουθίαν του αγίου Ανδρονίκου».

3.4. Στο χωριό Επταγώνια «υπάρχει νεωτάτη φελλλάδα των αγίων Κυπριανού και Ιουστίνης μάρτυρος, αντιγραφείσα εκ του μηνιαίου πιθανώς (...) υπό Ιγνατίου Νικολαΐδου της Μονής Μαχαιράδος (1873)», κ.ά.⁹

3.5. Στα σκεύη της εκκλησίας του Αγ. Σωζομένου Γαλάτας (Κώδιξ Β', 1773) συγκαταλέγεται: «Φελλάδα του Μιχαήλ συνάδων Ι».¹⁰

3.6. Ο αείμνηστος αρχιμ. Λεόντιος Χατζηκώστας ονόμασε «φυλλάδα» το κείμενο της ακολουθίας των αγίων μαρτύρων του 1821, το οποίο έγραψε το 1936 ο Χατζηαδάμος Χριστοφόρου από την Άχνα.¹¹

Είναι γεγονός ότι μέχρι σήμερα κανένας ποιητάρης της Κύπρου δεν χρησιμοποίησε τη λέξη «φυλλάδα». Σε όλες ανεξαιρέτα τις περιπτώσεις που αποδελτιώθηκαν, οι ποιητάρηδες χρησιμοποιούν αδιακρίτως και κατά κόρον γι' αυτού του είδους τα έντυπά τους τις σχεδόν ταυτόσημες με τη «φυλλάδα» λέξεις χαρτίν, βιβλίον, βιβλιάριον, τραγούδι και ποίημα:

Λοιπόν, κάθε ακροατής έναν χ α ρ τ ί ν να πάρει,
με τρία γρόσα τα πουλώ, πρέπει να τα κιάρει (Α. Π. Μαπούρας, 1951)

Και έκαστον βιβλίον μου ανάμιση μπακκίραν,
πλησίον μου ας έρχονται καθέννας με την γύραν (Ιω. Μελάρης, 1909).

Ο Πλάστης μου ολίγον νουν, όσον να ζω, διά μου,
δύο μπακκίρες κάμνουσιν τα βιβλιάριά μου (Χρ. Μ. Τζαπούρας, 1908).

Ένα γροσάκι τα 'καμα εγώνη τα τραγούδια,
παράδειγμα να παίρνετε άνδρες και κοπελούδια (Ι. Δ. Κυριακόπουλος, 1909).

Να πάρει έναν ποιήμαν, να της το τραγουδήσει,
εάν την εύρει μόνην της και θα την αρωτήσει,
να της το πει με ποίηση, μέν την κακοφανίσει (Άζινος, 1924).

Ωστόσο, δυο ποιητάρηδες, ο Αρ. Νικολάου (1898-1987) και ο Ι. Δ. Κυριακό-

πουλλος (1881-1966), χρησιμοποιούν άπαξ τη λ. «φυλλάδιον» αντί της λ. χαρτίν η βιβλίον κ.ά., ο πρώτος στο σώμα του ποιήματός του, και ο δεύτερος στον τίτλο του, όπως πιο κάτω:

Και δεύτερον φυλλάδιον εσκέφτηκα να γράψω,
στο Κτήμαν ό,τι έγινεν πάλιν θα τους φωνάξω (Αρ. Νικολάου, 1964).

Το κάθε φυλλάδιον / Μόνον γρ. 1½ (Ι. Δ. Κυριακόπουλος, 1936)

Είναι αλήθεια ότι λαμπροί εξ Ελλάδος μελετητές, κυρίως καθηγητές, όπως οι Ν. Γ. Πολίτης (1852-1921),¹² Στ. Κυριακίδης (1897-1964),¹³ Δημ. Πετρόπουλος¹⁴ και Χρ. Παντελίδης (1889-1946),¹⁵ χρησιμοποιούν γι' αυτού του είδους τα στιχουργήματα τον όρο «φυλλάδια», όμως κύπριοι μελετητές, όπως οι Αντ. Κ. Ιντιάνος,¹⁶ Τ. Ανθίας¹⁷ και Κυρ. Χατζηιωάννου (1909-1997),¹⁸ μιλούν για «φυλλάδες».¹⁹ Προσωπικά, από το 1964 ως σήμερα, όταν άρχισα ν' ασχολούμαι με τους ποιητάρηδες της Κύπρου και την εργογραφία τους, επέλεξα και χρησιμοποιώ τον όρο «φυλλάδα», αφενός, γιατί ο όρος αυτός αποτελεί συνέχεια της «φελλάδας» (=διηγηματικό ομοιοκατάληκτο ποίημα) του 17ου αι. κ.ε. και, αφετέρου, γιατί αυτός παραπέμπει στις «φυλλάδες» με ιστορικά τραγούδια της οθωμανοκρατίας και ακολουθίες αγίων και στη «φυλλάδα» (=βιβλίο, αναγνωσμάτιο) του Χρύσανθου Παπαοικονόμου. Ας μη μας διαφεύγει ότι από τη δεκαετία του 1930 κ.ε., όταν ο Ιντιάνος έγραφε τις κλασικές πια στο είδος τους μελέτες για τους ποιητάρηδες της Κύπρου, μετέφραζε από τη *Cyprus Gazette* την αγγλική λ. *ramphlet* = φυλλάδα.

Το συμπέρασμα που προκύπτει από όσα παρουσιάστηκαν πιο πάνω είναι ότι η χρήση του όρου «φυλλάδα» μπορεί να οφείλεται, μόνο κατ' ισχυρισμό, στους φιλόλογους παρά στους ίδιους τους ποιητάρηδες· όμως η επιλογή αυτή είναι και επιτυχής και διόλου αυθαίρετη, αφού αντλείται μέσ' από τη διαχρονία και την πραγματικότητα της κυπριακής διαλέκτου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Θ. Παπαδόπουλος, «Το άσμα των διερμηθένων», *Κυπριακά Σπουδαί* ΜΕ' (1981) 55-141, στ. 29.
2. Βλ. Π. Ειούτας, «Ένα ανέκδοτο χειρόγραφο του Μητροφάνους της Μαχαριάδος», *Κυπριακά Σπουδαί* ΜΑ' (1972) 47.
3. Βλ. Γρ. Μαχαιριώτης, «Επί τη επετεία της 9ης Ιουλίου 1821», *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 14.7.1926· Αρχιμ. Φ. Κωνσταντινίδης (επιμ.), *Ο αρχιεπίσκοπος Γρηγόριος Μαχαιριώτης (ειψηφισμένος ηγούμενος Μαχαιρά) και το έργο του*, Λευκωσία 1963, σ. 133. Ο Θ. Παπαδόπουλος, «Το άσμα της Θεονίτσας», *Κυπριακά Σπουδαί* Μ' (1976) 181, διαβάζει: «Αυτή ηφελλάδα ήνε εμου χρηστοδουλή» (μοναχού της μονής Μαχαιρά).
4. Βλ. Πολυξένη Λοϊζιάς, *Κυπριακή κυψέλη*, Λεμεσός 1912-1920, σ. 22.
5. Στην περίπτωση αυτή οι μαθητές τύλιγαν τα χαρτιά τους σε καλάμι αντί σε κλαδί (ροδο)δάφνης.
6. Βλ. φυλλάδα με τίτλο: *ΙΕΡΟΝ / ΕΓΚΟΛΠΙΟΝ / ΗΤΟΙ / ΠΟΙΗΜΑΤΑ / ΕΙΣ ΤΗΝ ΣΤΑΥΡΩΣΙΝ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ / ΥΠΟ / ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ / Ιερέως της Κώμης Ιθαλίου. / Εν Αλεξανδρεία / 1887*.
7. Βλ. Α. Χατζηκώστας, «Μια φυλλάδα των εθνομαρτύρων», Χρ. Κυπριανού (επιμ.), *Συμπόσιον Λαογραφίας του περιοδικού Λαογραφική Κύπρος*, Λευκωσία 1972, σ. 51.
8. Για άλλες περιπτώσεις βλ. Ν. Γ. Κυριακίδης, «Η ιερά μητρόπολις Κιτίου εν Λάρνακι», *Κυπριακά Χρονικά*, έτος Στ' (1929) 13: φυλλάδα κύκκου. φυλλάδα Μαχαριάδος, σ. 52: φυλλάδα Αγ. Σπυρίδωνος [β' έκδοση 1717], φυλλάδα Αγ. Ιωάννου Λαμπαδιστου, σ. 54: Φυλλάδες: Απ. Βαρνάβα (1756), Οσίου Θεοδοσίου (1679), Σπυρίδωνος Τριμυθούντος (1717) κ.ά. Του ίδιου, «Μοναστήρια εν Κύπρω», *Κυπριακά Χρονικά*, έτος ΙΒ' (Οκτ.-Δεκ. 1936) 249-251, 258-259 κ.ά.
9. Για όλες αυτές τις περιπτώσεις (α-δ) βλ. Ι. Α. Γ. Συκουτρής, «Desiderata Cypria. Κυπριακή Αγιογραφία. Β'», *Κυπριακά Χρονικά* 2 (1924) 234-245.
10. Βλ. Ν. Γ. Κυριακίδης, «Ναογραφία Σολέας», *Κυπριακά Χρονικά*, έτος ΙΒ' (1936) 60.

11. Βλ. Χατζηκώστας, *ό.π.*, σσ. 51-65.
12. Βλ. Ν. Γ. Πολίτης, «Γνωστοί ποιηταί δημοτικών ασμάτων», *Λαογραφία* 5 (1915) 223.
13. Βλ. Στ. Κυριακίδης, *Αι γυναίκες εις την λαογραφίαν*, Αθήναι 1920, σσ. 42.
14. Βλ. Δημ. Α. Πετρόπουλος, «Οι ποιητάριδες στην Κρήτη και στην Κύπρο», *Λαογραφία* 15 (1953) 376, 378 κ.α.
15. Βλ. Χρ. Παντελίδης, «Οι ποιητάριδες της Κύπρου», *Λαογραφία* 7 (1923) 118.
16. Βλ. Αντ. Ιντιάνος, «Κωνσταντίνος Φιλίππου», *Κυπριακά Γράμματα* 2 (1936) 232.
17. Βλ. Τ. Ανθίας, *Ζωντανή Κύπρος*, Λονδίνο 1963, σ. 109.
18. Βλ. Κυρ. Χατζηγιάννου, *Κυπριακά διαλεκτικά κείμενα*, Αμμόχωστος 1961, σ. 77.
19. Πολύ πρόσφατα η Ρ. Κατσελλή (*Περί ριμαδόρων ποιητών και ο Τηλέμαχος Θεοχάρους Αναγνώστης*, Λαογραφικός Όμιλος Κερύνειας, 2014) χρησιμοποιεί τον όρο «φυλλάδα» δεκαεννέα φορές και τον όρο «φυλλάδια» είκοσι τέσσερις φορές.

Κ. Γ. Γιαγκουλλής

Ἐλάχιστη παρεκβολή στὸν Εὐστάθιο Θεσσαλονίκης

Τὸν φετινὸ Φεβρουάριο «Οἱ Φίλοι τοῦ Κέντρου Ἱστορίας Θεσσαλονίκης» διοργάνωσαν Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὸν δεινὸ ὁμηριστὴ Εὐστάθιο, Ἅγιο καὶ Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης. Καὶ ὁ Στέλιος Κοῦκος, κύριος κάτοικος Θεσσαλονίκης, ὑπενθύμισε στοὺς ἀναγνώστες τῆς Μακεδονίας ὅτι ὁ Ν. Γ. Πεντζίκη συχνὰ ἔλεγε πὼς τὸ καλύτερο βιβλίον ποὺ γράφτηκε ποτὲ γιὰ τὸν γενάρχη τῆς ἑλληνικῆς ποίησης εἶναι οἱ Παρεκβολές στὸν Ὅμηρον τοῦ λογιότατου Ἱεράρχη.¹

Ἐδῶ καὶ πολλὰ δεκαετίες διέτρεξα πετῶντι ὄμματι τὸ βιβλίον τοῦ Φαίδωνος Ι. Κουκουλέ Θεσσαλονίκης *Εὐσταθίου Τά Γραμματικά*,² ὅμως δὲν ἔτυχε ποτὲ οὔτε κἂν νὰ ψαύσω κάποια ἔκδοση τῶν Παρεκβολῶν. Αὐτὸ εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ μὲ ὑποχρεώνουν νὰ εὐγνωμονῶ τὸν Γεώργιο Μιστριώτη, ὁ ὁποῖος παραθέτει συχνὰ, στὴ δική του ἔκδοση τῆς Ἰλιάδας, σχόλια τοῦ Εὐσταθίου.

Παραθέτω ἕνα δεῖγμα, σχετικὸ μὲ τὸν στίχον 776 τῆς Π ραψωδίας:

*κεῖτο μέγας μεγαλωστί, λελασμένος ἵπποσυνάνων.*³

Ὁ Γ. Μιστριώτης ὑποσημειώνει:⁴ «Ἐπιτείνει [τὸ μεγαλωστί] τὴν ἔννοιαν τοῦ μέγας. Ἡμεῖς οἱ νεώτεροι λέγομεν, πλατεῖα φαρδεῖα. Κατὰ τὸν Εὐστάθιον· “Καὶ ὅρα τὸ τοῦ στίχου τούτου ὀλοδάκτυλον, μέγεθος ἔχοντος μετρικὸν καὶ συνεπεκτεινοτῶ μεγαλείῳ τοῦ κειμένου [: τοῦ νεκροῦ πολεμιστῆ] καὶ συνεξομοιουμένου ὡς οἶόν τε”»

Μέ γοητεύει τὸ σχόλιον τοῦ Ἀρχιερέως, τὸ ὁποῖον πάντως δὲν τολμῶ νὰ μεταφράσω.

Ἐξ ὄνουχος τὸν Εὐστάθιον.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. τὰ δύο ἔνθετα ἀφιερῶματα τῆς Μακεδονίας (1.2.2015 καὶ 8.2.2015), ποὺ συγκροτήθηκαν ἀπὸ τὸν Στέλιο Κοῦκο. Στὸ πρῶτον ἡ μνεῖα τοῦ Πεντζίκη.
2. Τὸ βιβλίον τοῦ Φ. Ι. Κουκουλέ ἐκδόθηκε τὸ 1953 ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν (σσ. 166).
3. Κατὰ τὴν μετάφραση τῶν Καζαντζάκη - Κακριδῆ: «καὶ κοίτονταν μακρὺς φαρδὺς ἐκεῖνος / (...) ἀνέγνωιαστος ἀπὸ ἄτια πιά καὶ μάχες».
4. Γεώργιος Μιστριώτης, *Ὁμήρου Ἰλιάς*, τόμ. Γ', σ. 64.

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος

Αθησαύριστη παραλλαγή του «Αμολόητου» του Β. Μιχαηλίδη

Με βάση τη βιβλιογραφία, έχουν εκδοθεί ως τώρα δώδεκα παραλλαγές του γνωστού σκαμπρόζικου ποιήματος «Αμολόητος» του Β. Μιχαηλίδη: πέντε από τις παραλλαγές αυτές έχουν εκδοθεί από τον Κ. Γ. Γιαγκουλλή, τέσσερις από τους Λ. Παπαλεοντίου - Κ. Ιωάννου και τρεις από τον Μ. Πιερή.¹

Εκτός από τις παραπάνω παραλλαγές, έχει εντοπιστεί ακόμη μία, η οποία απόκειται στο αρχείο του κ. Άκη Σπανούδη. Σύμφωνα με τον ίδιο, ο γεωργός Γιάννης Ιεροδιακόνου (Ξυλοφάγου, Λάρνακα, 1925-2002), έναν χρόνο προτού πεθάνει, του παραχώρησε έναν φάκελο στον οποίον παραδίδονται, φωτοτυπημένα, διάφορα «αισχρά» ποιήματα που γράφτηκαν με το χέρι ενός (αταύτιστου) δασκάλου κατόπιν υπαγόρευσης/απαγγελίας του Γ. Ιεροδιακόνου. Όσο μπορέσαμε να διαπιστώσουμε, στο εσωτερικό του φακέλου περιέχονται 44 φωτοτυπημένες σελίδες (σχήματος Α4), στο recto των οποίων παραδίδονται διάφορα ποιήματα. Πιο συγκεκριμένα, στα πρώτα πέντε φύλλα είναι γραμμένα τα ποιήματα του Β. Μιχαηλίδη «Πάλιωμαν...» (φφ. 1^ο, 2^ο, 3^ο) και «Αμολόητος» (φφ. 4^ο, 5^ο), ενώ στα υπόλοιπα φύλλα παραδίδονται ποιήματα άλλων, επώνυμων (π.χ. των Κ. Καρνέρα και Χ. Μ. Άζινου), ανώνυμων ή/και αταύτιστων δημιουργών.

Από τα δύο ποιήματα του Β. Μιχαηλίδη, είναι ξεκάθαρο ότι το «Πάλιωμαν...» έχει αντιγραφεί από την έκδοση του Κ. Γ. Γιαγκουλλή (1985, 1998), δεδομένο που, τουλάχιστον ενμέρει, ανατρέπει τον ισχυρισμό του Α. Σπανούδη, ότι δηλαδή όλα τα ποιήματα που περιέχονται στον φάκελο είναι γραμμένα κατόπιν υπαγόρευσης/απαγγελίας του Γ. Ιεροδιακόνου· ωστόσο, για το θέμα αυτό θα μιλήσουμε λεπτομερώς σε μελλοντική εργασία μας. Το δεύτερο ποίημα όμως φαίνεται να αποτελεί άγνωστη, ως τώρα, παραλλαγή του «Αμολόητου», κάτι που επιβεβαιώνεται και από την αντιβολή της με τις ήδη γνωστές/εκδομένες παραλλαγές του ποιήματος.

Όπως έχει αναφερθεί, η παραλλαγή αυτή είναι γραμμένη στο recto του τέταρτου και του πέμπτου φύλλου. Στο τέταρτο φύλλο παραδίδονται 32 στίχοι (παρόλο που οι στ. 29-30 καταγράφονται στην ίδια αράδα) και στο πέμπτο 10. Τα γράμματα είναι ευανάγνωστα και έχουν περίπου το ίδιο μέγεθος. Δεν υπάρχουν διαγραφές/διορθώσεις εκτός, ίσως, από μία περίπτωση (στον στ. 14, στο δεύτερο «είμαι»: το α μάλλον είναι γραμμένο πάνω σε αδιάγνωστο αρχικό γράμμα). Οι στίχοι είναι γραμμένοι σε οριζόντια διάταξη και βρίσκονται σε συμμετρικές ευθείες, μολονότι στην αριστερή ώα του τέταρτου φύλλου δεν είναι τοποθετημένοι επακριβώς ο ένας κάτω από τον άλλον. Στο δεξί μέρος της πάνω ώας υπάρχει αραβική αρίθμηση: -4-, -5-· ενώ ανάμεσα στον τίτλο και τον πρώτο στίχο του ποιήματος παρεμβάλλεται οριζόντια διακεκομμένη γραμμή. Υποθέτουμε ότι έχει χρησιμοποιηθεί μαύρη ή μπλε μελάνη. Ουσιαστικά, αν εξαιρέσει κανείς μια δυο λέξεις, η παραλλαγή αυτή αποτελείται από στίχους που έχουν χρησιμοποιηθεί στις ήδη γνωστές/εκδομένες παραλλαγές του «Αμολόητου», αλλά σε καμία περίπτωση δεν ταυτίζεται πλήρως με κάποια, -ες από αυτές· αντίθετα, παρουσιάζει τη δική της αυτοτέλεια.

Παραθέτουμε την παραλλαγή αυτή (η ορθογραφία έχει «εξσυγχρονιστεί», η στίξη έχει εξομαλυνθεί, ενώ έχει υιοθετηθεί η πρόκριση διακριτικών, για τη

δήλωση της «παχύτητας»· επίσης, έχουν χρησιμοποιηθεί οι όρθιες αγκύλες, [...], σε όσες περιπτώσεις έχουν εκπέσει γράμματα κατά τη φωτοτύπηση του υλικού, αλλά και οι μύστακες, {...}, για τον εξοβελισμό του πρώτου α στη λ. «δι|α|σακκοφορτωμένος»· η διάσπαρτη προσθήκη των απαραίτητων, για την απόδοση της κυπριακής διαλέκτου, -ν έχει γίνει σωτηρά· τέλος, στη χειρόγραφη μορφή του ποιήματος, στον στ. 17 παραδίδεται η λ. «άφωνος», ενώ στον στ. 34 η λ. «αν», οι οποίες, με βάση την εκδοτική ιστορία του ποιήματος, δηλαδή τις ήδη γνωστές/εκδομένες παραλλαγές του, έχουν αντικατασταθεί, αντίστοιχα, από τις λ. «άφορος» και «εν»):

Ο Αμολόητος

Έναν τζαιρόν τζαι μιαν φοράν, του σώματος τα μέλη,
 έτσι σγοιαν είχαν ούλα τους αγάπην σαν το μέλιν,
 εκάμαν επανάστασην τζ' αρκέψαν πάνω κάτω
 να ρίψουσιν την τζεφαλήν' πού το καπετανάτον.
 Έτσι σαν εμαλλώννασιν τζ' ήταν να σκοτωθούσιν, 5
 αθθυμηθήκαν τους θεούς τζ' επήαν να κριθούσιν.
 Πικιάννουν την στράταν, φίλε μου, κατταρκαστοί λουρκάζο[υν],
 παν κόττα βία στους θεούς τζ' αρκέψαν να φωνάζουν.
 Θωρείς ετζεί π' ακούονταν ούλλους οι μαλλωμοί τους,
 σηκώνεται ο Αμολόητος στην μέσην τζαι λαλεί τους: 10
 «Πάψετε τα μαλλώματα, κάτσετ' αναπαμένα
 τζαι βάρτε 'φτίν ν' ακούσετε τα λόγια μου τζαι μέναν.
 Ίντα 'νεκατωθήκετε ούλα τους καραόλους,
 ό,τι τζ' αν είμ' εγώ είμαι, εγώ σάς 'ρίζω όλους.
 Αντάν τζομάστε ούλοι σας, τζ' εσείς τζ' ο καπετάνιο[ς], 15
 εγώ ξυπνώ τζαι στέκουμαι τζαι γλέπω σαν βαριάνος.
 Βαριάνος ντούρος, άφορος, "γρυ" να μου πει πκοιός 'μπόρει;
 Να κάμω χίσσαν μιαν, τρυπώ θωρακωτόν παμπόριν.
 Εσείς πρέπει να στέκεστε μπροστά μου ντροπκιασμένοι,
 γιατί' είστε πόναν φτύμμαν μου ούλλοι σας καμωμένοι. 20
 Χωρίς εμέναν την ζωήν πού έθεν να την δείτε;
 Εγώ ξέρω 'ντα 'τράβηξα για να 'στ' εσείς να ζείτε.
 Εξύπνουν τζ' εσηκώννουμουν σαν λόντας θυμωμένος
 τζ' επήαινα ανακούτρουλλος, δι|α|σακκοφορτωμένος·
 τζαι δεν εττεινέτιζα μέ κρίσην μέ βασίλειον, 25
 μόν' έμπηα τα μούτρα μου τζ' έφτυννα μες στον σπήλ[ιον]·
 σπήλιον που 'ταν το στόμαν του μες στα μαζιά χωσμένον,
 τζ' άφηννα το δισάτσιν μου απ' έξω κρεμμασμένον».

Τότε λαλεί του η τζεφαλή,
 με στόμφον τζαι θυμόν πολλύ[ν]: 30
 «Μούλλωσ' εσύ, 'ποκατινέ, τζαι δεν σου ππέφτουν λόγια!
 Ο αρχηγός εγώ είμαι, που κάθομαι στ' ανώγια»!
 «Άκου, κοκόνα τζεφαλή, να μέν αννοιξεις στόμαν,
 'εν είσαι καπετάνιος μας, φορείς τα μαύρα ακόμα.
 Θα είσαι καπετάνιος μας τζ' εννά 'σεις τα πρωτεία, 35
 όταν αλλάξεις τζαι ντυθείς τον άσπρον σου μαντύαν.
 Τώρα ό,τι τζ' αν είμ' εγώ είμαι, εγώ σε κουμαντάρω,
 τζαι όπου θέλω ζόρικα μιτά μου 'ννά σε πάρω»!

Οι δικαστές εκήρυξαν την τζεφαλήν ανόητον
τζ' εδώκασιν το δίκαιον στον Μέγαν Αμολόητον.

40

Τζ' ο γείτονας του, ο πουρουτζής, προς το ακροατήριον,
ενθουσιών εσάλπισεν βροντώδες εμβατήριον.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Μ. Πιερός, «Ο Αμολόητος», *Χάρτης* 4 (Γενάρης 1983) 386· Κ. Γ. Γιαγκουλλής, «Για τον “Αμολόητο” του Βασ. Μιχαηλίδη», *Χάρτης* 9 (Δεκέμβρης 1983) 291· Μ. Πιερός, «Για τον “Αμολόητο” του Βασ. Μιχαηλίδη», *Χάρτης*, ό.π., σ. 295· Κ. Γ. Λάμαχος [=Κ. Γ. Γιαγκουλλής], *Βασίλη Μιχαηλίδη, Μυλλωμένα τραούθκια, Λευκωσία, Χρ. Ανδρέου, 1985*, σσ. 46-51, 55-56· Μ. Πιερός (επιμ.), *Βασίλης Μιχαηλίδης: Η ρωμιοσύνη εν' φυλή συνότζιαιρη του κόσμου, Λευκωσία, ΘΕΠΑΚ, 2009*, σ. 150 (πρόκειται για φωτοαναστατική δημοσίευση)· Α. Παπαλεοντίου - Κ. Ιωάννου, *Μυλλωμένα τραούθκια του Βασίλη Μιχαηλίδη. Και άλλες παραλλαγές του «Αμολόητου»*, Λευκωσία, Μικροφιλολογικά, 2012, σσ. 6-8, 11-13.

Κυριάκος Ιωάννου

80

Νεότερα στοιχεία για τον Αλέκο Σεγκόπουλο και τη σχέση του με τον Κ. Π. Καβάφη

Στην πιο κουτσομπολίστικη επιστολή που έστειλε ο Γιώργος Κατσιμπάλης (από το Μαρούσι, 16.10.1932) στον Γιώργο Σεφέρη, που υπηρετούσε τότε στο Ελληνικό Προξενείο του Λονδίνου, περιγράφει ανάμεσα σε άλλα και τη συνάντηση που είχε μέσα στο «μπούσι για το Μαρούσι» με τον Αλέκο, τη Ρίκα Σεγκοπούλου και τον Καβάφη. Δεν παραλείπει να του μεταφέρει και πληροφορίες για το τρίγωνο Καβάφη, Αλέκου και Ρίκας Σεγκοπούλου:

είχα μάθει απ' άλλους πώς ήταν ο μόνος επιβήτωρ [=ο Αλέκος Σεγκόπουλος] με τον οποίο είχε συνδεθεί και συναισθηματικά στη ζωή του ο Καβάφης (που ήταν πάντα στη ζωή του υπέρ του «μα κι όξω». Πού σε είδα πού με ξέρεις;), από άλλους πάλι πως ήταν νόθος γιος του Καβάφη απολύτου γνησιότητας, όπως με διαβεβαίωσε κι ο Μαλακάσης που έτυχε καλά πληροφορημένος. Οπωσδήποτε ο νέος αυτός (ώς τριάντα πέντε χρόνων) είναι ο σύζυγος της Ρίκας Σεγκοπούλου, που βγάζει την *Αλεξάνδρινή Τέχνη*, και συγκατοικούν όλοι στο ίδιο σπίτι στην Αλεξάνδρεια.¹

Αυτή η φήμη διατηρήθηκε για πολλά χρόνια και δεν χρειάζεται να γεμίσουμε τον περιορισμένο χώρο των *Μικροφιλογικών* με ανάλογες παραπομπές.² Ο Τίμος Μαλάνος, που δεν ήταν βέβαια φίλος του Σεγκόπουλου, διαοργήγνε τα μιάτιά του ότι ο Αλέκος δεν μπορεί να είναι «νόθος» γιος και προσπάθησε να αποκαταστήσει το όνομα της μητέρας του. Ο Σεγκόπουλος, αντίθετα, ύστερα από τον θάνατο του Καβάφη, κυκλοφορούσε και αποκαλούσε τον Καβάφη: ο «πατέρας» μου. Ο Μαλάνος δίνει την πληροφορία ότι η μητέρα Σεγκοπούλου ήρθε απ' τον Βόλο στην Αλεξάνδρεια, χήρα με παιδιά, και άνοιξε μοδιστράδικο. Ο Μαλάνος πιστεύει ότι ο Αλέκος πρέπει να είχε γεννηθεί πριν από το 1900, γιατί «το 1907 είμαστε στο ίδιο θρανίο της Τοσιτσαίας».³

Ο Γ. Π. Σαββίδης, επικαλούμενος μαρτυρία της δεύτερης συζύγου του Σεγκόπουλου, της Κυβέλης το γένος Τρεχαντζάκη, γράφει ότι ο Αλέκος

«γεννήθηκε το 1896 ή το 1898 στην Μιτζέλα (Βόλου)». ⁴ Είναι απορίας άξιο το ότι η Κυβέλη Σεγκοπούλου μετέδωσε την πληροφορία αυτή στον Γ. Π. Σαββίδη, ενώ η ίδια έχει δωρίσει στα αρχεία του ΕΛΙΑ έναν φάκελο με αρχειακό υλικό του συζύγου της· επιστολές προς αυτόν, αλλά και χειρόγραφα ποιήματα, διηγήματα και θεατρικά έργα της πρώτης συζύγου του, της Ρίικας το γένος Αγαλλιανού. ⁵ Στο υλικό αυτό υπάρχει και ένα αντίγραφο του πιστοποιητικού γεννήσεως του Αλέκου, το οποίο εξέδωσε στις 26 Αυγούστου 1915 ο εφημέριος και οικονόμος του ιερού ναού του Αγίου Νικολάου της Χαλκίδας, Ξενοφών Β. Γκοτζής, επικυρωμένο από τον δήμαρχο Χαλκίδας, που πιστοποιεί ότι ο Σεγκόπουλος γεννήθηκε στη Χαλκίδα στις 2 Φεβρουαρίου 1898. Η γνησιότητα αυτού του πιστοποιητικού επιβεβαιώνεται από το βιβλίο γεννήσεων του ίδιου ναού. Όπως καταχωρείται στο ίδιο βιβλίο, η βάφτιση του Αλέξανδρου έγινε στις 14 Μαΐου του ίδιου χρόνου από τον ιερέα Γεώργιο Φαρμακίδη, ο οποίος έκανε τις σχετικές εγγραφές. ⁶

Στον ίδιο φάκελο του ΕΛΙΑ υπάρχουν δύο ακόμη πιστοποιητικά· το ένα το έχει εκδώσει ο Δήμος Παγασίων και πιστοποιεί ότι ο Δημήτριος Α. Σεγκόπουλος απεβίωσε και άφησε τέσσερα ανήλικα τέκνα, «ήτοι Αλέξανδρον, Ευμορφίαν, Σπυρίδωνα και Δημήτριον, άτινα η χήρα σύζυγός του Μαρία το γένος Σπυρίδωνα Πρέσσα άπορος ούσα αδυνατεί να εκπαιδεύση». ⁷ και το άλλο, που εκδόθηκε από τον Δήμο Αθηναίων, πιστοποιεί ότι η «Μαρία Δημητρίου Σεγκοπούλου, ηλικίας ετών 33 περίπου, είναι Ελληνίς καθ' όσο σύζυγος πολίτου Έλληνας». Ίσως τα δυο αυτά πιστοποιητικά να είχαν να κάνουν με τη μετανάστευση της Μαρίας με τα παιδιά της στην Αίγυπτο. Τα δυο αυτά πιστοποιητικά έχουν την ίδια ημερομηνία (25.9.1907). Πάντως, επιβεβαιώνουν τη μαρτυρία του Μαλάνου ότι το 1907 ο Αλέκος φοιτούσε στη Γοσιτσαία Σχολή στην Αλεξάνδρεια, καθώς και την πληροφορία του Κατσιμπαλη ότι το 1932 ο Αλέκος ήταν περίπου 35 ετών. Αυτό το πιστοποιητικό γεννήσεως ελπίζω να καταρρίψει και έναν άλλο μύθο, ότι ο Σεγκόπουλος, αφού δεν είναι νόθος γιος του ποιητή, είναι νόθο παιδί του αδελφού του Αλέξανδρου. ⁸

Μια επιπλέον μαρτυρία μάς δίνει ο Πέτρος Γαρουφαλιάς, συγγενής της οικογένειας Σεγκοπούλου· ο αδελφός του πατέρα του είχε παντρευτεί την αδελφή του Αλέκου. Όπως μαρτυρεί ο Γαρουφαλιάς, στα νεανικά του χρόνια έζησε πρόσκαιρα στην Αλεξάνδρεια και κάθε Κυριακή έτρωγε στο σπίτι του θείου του, όπου συνάντησε και τον Καβάφη. Συνδαιτυμόνες ήταν η Ρίικα και ο Αλέκος καθώς και η πεθερά του θείου του, η Μαρία Σεγκοπούλου, την οποία περιγράφει ως μια «αγράμματη μοδίστρα από φτωχή οικογένεια». ⁹

Από τις 72 συνολικά επιστολές του Καβάφη προς τον Σεγκόπουλο, γραμμένες από τις 12.10.1918 ως τις 11.3.1919, ¹⁰ όταν ο Αλέκος εργαζόταν σε ένα πληκτικό χωριό, στη Βέχνα, φανερώνεται η τρυφερή διάθεση που είχε ο Καβάφης προς τον Σεγκόπουλο. Ίσως αυτή η σχέση να υπονοείται στο ποίημα «Στο πληκτικό χωριό» (1925). Αλλά και από διάφορα σημειώματα που γράφτηκαν κατά την ασθένεια του Καβάφη μπορούμε να διαπιστώσουμε την εξάρτηση που είχε ο ποιητής από τον Αλέκο. Ας σημειώσουμε ότι ο Καβάφης όρισε με τη διαθήκη του τον Σεγκόπουλο γενικό κληρονόμο του, αλλά αυτό έγινε μόνο ύστερα από τον θάνατο του αδελφού του John.

Ο γάμος του Αλέκου με τη Ρίικα έγινε στην Αλεξάνδρεια το 1926. Από

μαρτυρία του Μαλάνου, πάλι, μαθαίνουμε ότι ο γάμος είχε αναβληθεί πολλές φορές και ότι ο Καβάφης έκλαιγε στην τελετή.¹¹ Φαίνεται ότι η ένωση δεν ήταν και τόσο ταιριαστή, αφού κατέληξε σε διαζύγιο το 1939. Σε συζητήσεις που είχε η Ρίκα Σεγκοπούλου, Καραγιάννη πλέον, με τον Αλέκο Καραπαναγόπουλο (που νυμφεύτηκε την αδελφή του δεύτερου συζύγου της, του Νίκου Καραγιάννη), του εξομολογείται ότι γνώρισε τον Αλέκο γύρω στα 1917, όταν ανήκε κι αυτή σε έναν κύκλο θαυμαστών του Κ. Π. Καβάφης, και η γνωριμία τους οδήγησε αργότερα σε γάμο.¹² Δεν υπάρχουν μαρτυρίες από τη μεριά του Σεγκόπουλου για τον γάμο του με τη Ρίκα ή για το διαζύγιό τους το 1939 ή για τη συγκατοίκηση σε διαφορετικά διαμερίσματα, σε διαφορετικούς ορόφους, στη θρυλική πλέον οδό Lepsius. Η Ρίκα επικαλείται ως αιτία του διαζυγίου τους το ότι ο Αλέκος ζήλεψε πολύ την επιτυχία, φιλολογική και εμπορική, που είχε η πρώτη συνολική έκδοση των ποιημάτων του Καβάφης,¹³ ενώ φημιολογείται ότι η αιτία του διαζυγίου ήταν μια ερωτική σχέση της Ρίκας με τον Σικελιανό.

Η Αίγυπτος δεν ήταν άγνωστη στον Σικελιανό. Το 1907 είχε επισκεφθεί τον αδελφό του Έκτορα στην Αίγυπτο, που εργαζόταν εκεί γεωπόνος. Από μια εκδρομή του στη λιβυκή έρημο εμπνεύστηκε τον *Αλαφροϊσκιωτο*. Κατόπιν συνδέθηκε με το αλεξανδρινό περιοδικό *Γράμματα*, όπως φαίνεται κι από την αλληλογραφία του με τον Στέφανο Πάργα (Νίκο Ζελίτα),¹⁴ και αργότερα με το περιοδικό *Αλεξανδρινή Τέχνη*, το οποίο διηύθυνε η Ρίκα Σεγκοπούλου από το τεύχος 10 του 1928 ως το τέλος της έκδοσης, τον Δεκέμβριο του 1931.¹⁵

Ενδείξεις για την πιθανολογούμενη «σχέση» της Ρίκας Σεγκοπούλου με τον Σικελιανό μπορούμε να δούμε στις πολυάριθμες δημοσιεύσεις ποιημάτων του Σικελιανού στην *Αλεξανδρινή Τέχνη* και στην πληθώρα των αναφορών σε άρθρα και σημειώματα του ίδιου περιοδικού στις Δελφικές Εορτές. Είναι γνωστό ότι ο Αλέκος και η Ρίκα Σεγκοπούλου παρακολούθησαν και τις δύο Δελφικές Εορτές. Έχει σωθεί φωτογραφία της Ρίκας δίπλα στον Σικελιανό από τις Δελφικές Εορτές του 1930. Ο Καβάφης σε επιστολή του (25.4.1930) προς τον Στ. Καρακάση τον πληροφορεί ότι «ο Αλέκος Σεγκόπουλος και η γυναίκα του ανεχώρησαν χθες για τας Αθήνας, θα πάνε στις Δελφικές Εορτές».¹⁶ Ο Σικελιανός δημοσιεύει στην *Αλεξανδρινή Τέχνη* (τχ. 9, Αύγ. 1928), και μάλιστα πρωτοσέλιδο, το ερωτικό ποίημα «Fuga», αφιερωμένο «της Ρίκας». Βέβαια το ποίημα αυτό είχε γραφτεί πολύ νωρίτερα, το 1914,¹⁷ και επομένως δεν μπορεί να γράφτηκε για τη Σεγκοπούλου. Πάντως, ο Σικελιανός δεν διατήρησε την αφιέρωση, όταν περιέλαβε το ποίημα στην ενότητα «Αφροδίτης Ουρανίας».

Στο ίδιο τεύχος της *Αλεξανδρινής Τέχνης* η Ρίκα δημοσιεύει στη στήλη «Σημειώματα» τις εντυπώσεις της από το πρόσφατο ταξίδι της στην Αθήνα και τις συναντήσεις που είχε εκεί με πνευματικούς ανθρώπους. Αρχίζει το άρθρο της με τα παρακάτω: «και ξεχωρίζει κανείς [...] μια ψυχική δύναμη που αγκαλιάζει το σύμπαν, ο Άγγελος Σικελιανός».¹⁸ Όσο γνωρίζουμε, έχουν σωθεί έξι επιστολές του Σικελιανού προς το ζεύγος Αλέκου και Ρίκας Σεγκοπούλου ή μόνο προς τη Ρίκα.¹⁹ Ας σταθούμε στην επιστολή με αποδέκτη τη Ρίκα, σταλμένη από τους «Δελφούς, 27 Μάη 929». Ο Σικελιανός την προσφωνεί «Αγαπημένη φίλη» και ανάμεσα σ' άλλα τής γράφει: «Πιστέψτε με πως Σας αποζητήσα. Σιμώνει ο καιρός που 'χα πέρσι τη χαρά να Σας έχω λίγο σιμά μου κ' η θύμησή μου κρατεί ολοζώντανες τις πολύτιμες εκείνες ώρες». Κλείνει το

γράμμα: «Δικός Σας, Άγγελος Σικελιανός». Δυστυχώς επιστολές της Ρίκας προς τον Άγγελο δεν έχουν έρθει στην επιφάνεια ως τα σήμερα και ίσως έχουν χαθεί οριστικά. Ο συνδυασμός της ημερομηνίας του ταξιδιού της Ρίκας στην Αθήνα, η αποστολή και δημοσίευση του ερωτικού ποιήματος και η επιστολή νομίζω ότι είναι πιθανές ενδείξεις μιας ερωτικής γνωριμίας της Ρίκας και του Άγγελου. Ταιριάζει να κλείσουμε το σημείωμα αυτό με το ποίημα «Fuga» διατηρήσαμε την αφιέρωση στη Ρίκα Σεγκοπούλου, αλλά λάβαμε υπόψη τόσο την πρώτη δημοσίευση του ποιήματος όσο και την οριστική μορφή του στον *Λυρικό βίο*, τ. Β', επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Αθήνα, Ίκαρος, 1946, 2003, σ. 116 (εδώ αποκαταστάθηκε κυρίως η στίξη, ενώ ο σύνδεσμος και στον δεύτερο στίχο έγινε διαζευκτικό ή):

Η Ρίκα Σεγκοπούλου με τον Σικελιανό

Fuga

Της Ρίκας

Το χέρι στο σγουρόπλοκον αυχένα
κρατώντας και στο μελαιψό της ώμο,
με τα μάτια στο πέλαο καρφωμένα,
του πόθου μου έδινε καινούριο δρόμο...
Κι αυτή γυρνούσε κάποτε το βλέμμα
το μαύρο και το υπάκουο προς εμένα,
Σαν να 'λεε: «Πώς σ' ανοίγουν τα ρουθούνια,
στην πνοή της πιθυμιάς και της αβύσσου,
κι εγώ, σαν άτι κάτου απ' τα σπιρούνια,
παντού, παντού θα 'ρχόμουνα μαζί σου,
στη δύναμή σου δίπλα και τη γλύκα
που τον αέρα τρεμάμενη μυρίζει...
Καθώς στο λόγγο μέσα η λαγωνίκα
κάτου απ' τα θάμνα ή πάνω από τα βάτα,
ή στ' ορθό τ' ανηφόρου μετερίζι,
ακλουθώντας σε τ' άγρια μου τα νιάτα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Γ. Κ. Κατσίμπαλης & Γιώργος Σεφέρης, «Αγαπητέ μου Γιώργο» αλληλογραφία (1924-1970), επιμ. Δημήτρης Δασκαλόπουλος, Αθήνα, Ίκαρος, 2009. Επιστολή αρ. 82 τ. Α', 265.
2. Για μια πρόσφατη φημολογία ότι ο Αλέκος ήταν νόθος γιός του Κ. Π. Καβάφη βλ. το θεατρικό έργο του Κώστα Ακριβίου *Ο γηραιός πατήρ μου*, που παρουσιάστηκε από τις 11-13 Αυγούστου 2013 στην Καβάλα στο πλαίσιο του 56ου Φεστιβάλ Φιλίππων - Θάσου. Εδώ μέχρι και το όνομα της μητέρας είναι λανθασμένο· αντί το σωστό Μαρία (Μαρίκα) ονομάζεται Ελένη. Όσο για το αν η μητέρα Σεγκοπούλου ήταν η μοδίστρα της Χαρίκλειας Καβάφη, αυτό φαίνεται αδύνατο, γιατί η Χαρίκλεια πέθανε στις 4.2.1899, ενώ η μητέρα Σεγκοπούλου μετανάστευσε στην Αλεξάνδρεια το 1907 περίπου.
3. Τίμος Μαλάνος, *Σελίδες απόκρυφες. Ματιές στον Καβαφικό περίγυρο*, επιμ. Παναγιώτης Καρματζός, Αθήνα, Εκάτη, 2003, σσ. 33-35.
4. Γ. Π. Σαββίδης, *Μικρά καβαφικά*, τόμ. Β', Αθήνα, Ερμής, 1987, σ. 254.
5. ΕΛΙΑ, Φάκελος Αλέκος και Ρίκα Σεγκοπούλου, υποφάκελος Τμήμα 1.1.1907-1922, χ.χ. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στο προσωπικό του ΕΛΙΑ για όλες τις διευκολύνσεις και την άψογη, επαγγελματική τους εξυπηρέτηση.
6. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στον αρχιμανδρίτη Χρυσόστομο Καλύβα της Ιεράς Μητροπολιεύς Χαλκίδος, που έστειλε τις αντίστοιχες φωτογραφίες με τη μεσολάβηση του μέγιστου χαλκιδέου φιλόλογου και εξαιρετικού συνεργάτη των *Μικροφιλολογικών* Ν. Δ. Τρανταφυλλόπουλου.
7. Αλλά κι αυτό το πιστοποιητικό έχει κάποιο λάθος. Από άλλες πηγές γνωρίζουμε ότι ο Αλέκος

είχε έναν αδελφό, τον Σπύρο (γενν. 1901), και δύο αδελφές, την Ευμορφία Γαρουφαλιά και τη Δήμητρα Γαβαλά.

8. Sarah Ekdawi, «Missing days: the Μέρες poems of C. P. Cavafy», *Byzantine and Modern Greek Studies* 35.1 (2011) 70-91.

9. Δημήτρης Κ. Γαρουφαλιάς, *Αλήθειες & φέματα για τον Κ. Π. Καβάφη*, επιμ. Θανάσης Θ. Νιάρχος, Αθήνα, Οδός Πανός, 2013, σ. 37. Στο ίδιο βιβλίο υπάρχουν κι άλλες πληροφορίες για την καθημερινότητα της οικογένειας Σεγκοπούλου και του Κ. Π. Καβάφη.

10. www.kavafis.gr/archive/texts/list.asp? Αποστολέας Κ. Π. Καβάφης. Παραλήπτης Αλέκος Σεγκόπουλος. Μεταγραφή και επιμέλεια Κατερίνα Γκίκα.

11. Μαλάνας, ό. π. (σημ. 3), σσ. 31, 39-41.

12. Αλέκος Καραπαναγόπουλος, Ο Κ. Π. Καβάφης: συζητήσεις με τη Ρίκα Αγαλλιανού-Καραγιάννη πρώην Σεγκοπούλου, Αθήνα-Γιάννινα, Δωδώνη, 1985. σσ. 67, 68. Επίσης πληροφορίες για τον γάμο της Ρίκας με τον Αλέκο υπάρχουν διάσπαρτες και στον τόμο Αλέκος Καραπαναγόπουλος, Ο ποιητής Κ. Π. Καβάφης και η λογοτεχνία και δημοσιογράφος Ρίκα Αγαλλιανού-Σεγκοπούλου, Αθήνα 1999 (ιδιωτική έκδοση).

13. Για τις λεπτομέρειες αυτής της έκδοσης βλ. Μιχαήλα Καραμπίνη-Ιατρού, «Η Ρίκα Σεγκοπούλου και “η πορνική έκδοση” Κ. Π. Καβάφη, Ποιήματα (1935)». Υπό δημοσίευση στα Πρακτικά της ημερίδας «Η εκδοτική των κειμένων της Νεοελληνικής Γραμματείας» του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών [Ιδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη] (Θεσσαλονίκη, 27 Απριλίου 2015).

14. Άγγελου Σικελιανού, *Γράμματα*, τόμ. 1-2, επιμ. Κώστας Μπουρναζάκης, Αθήνα, Ίκαρος 2000.

15. Γεωργία Λαδογιάννη, «Η ανταπόκριση του ελληνισμού της Αιγύπτου στη δελφική προσπάθεια του Άγγελου Σικελιανού. Η περίπτωση της Αλεξανδρινής Τέχνης», *Θέματα Λογοτεχνίας* 17 (Μάρτ.-Ιούν. 2001) 190-201. Είναι καλά να γίνει μια λεπτομερέστερη επισκόπηση της σχέσης του Σικελιανού με την Αλεξανδρινή Τέχνη, καθώς και της σχέσης των Σικελιανού και Καβάφη.

16. Δημήτρης Δασκαλόπουλος - Μαρία Στασινοπούλου, *Ο Βίος και το έργο του Κ. Π. Καβάφη*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2001, σ. 148.

17. Κ. Μπουρναζάκης, *Χρονογραφία Άγγελου Σικελιανού (1884-1951)*, Αθήνα, Ίκαρος, 2006, σ. 75. Κατά την περίοδο αυτή ο Σικελιανός βιώνει έντονα τη σχέση του με τη Σάσα Προεστοπούλου.

18. Αλεξανδρινή Τέχνη, χρ. Β', τχ. 9 (Αύγ. 1928) 359.

19. Άγγελος Σικελιανός, *Τριαντατρία & τρία ανέκδοτα κείμενα 1902-1950 (επιστολές, ποιήματα κλπ.)*, επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Αθήνα, ΕΛΙΑ, 1981, σσ. 30-36, και στην έκδοση των επιστολών από τον Κ. Μπουρναζάκη, ό.π. (σημ. 14).

Μιχαήλα Καραμπίνη-Ιατρού

Ο Κ. Π. Καβάφης και ο Αναστάσιος Ν. Φράγκος στο περιοδικό Αλεξανδρινή Τέχνη

Το 1926, εποχή κατά την οποία η ποίηση του Καβάφη αντιμετωπιζόταν ακόμη με αρκετές επιφυλάξεις από αρκετούς λογίους, ο νεαρός δωδεκανήσιος συγγραφέας Αναστάσιος Ν. Φράγκος¹ δημοσιεύει μια επαινετική μελέτη² για το καβαφικό έργο, την οποία στέλνει στον Καβάφη³ και την οποία συμπεριλαμβάνει το 1927 στο βιβλίο του *Κριτικά σημειώματα*,⁴ όπου εξετάζει επίσης το έργο των Κ. Παλαμά, Ν. Νικολαΐδη (του Κύπριου) και Δ. Βουτυρά. Ο Καβάφης απαντάει ικανοποιημένος με την παρακάτω επιστολή, την οποία δημοσιεύει ο Φράγκος στο βιβλίο του:

Αλεξάνδρεια 10 Rue Lepsius
19 Σεπτεμβρίου 1926

Φίλε κ. Φράγκο,
σας ευχαριστώ θερμότατα δια την χάρτα [=κάρτα;] σας της 6 Σεπτεμβρίου, και

για την αποστολή των δύο φύλλων της *Ελευθερίας* των περιεχόντων τη μελέτη σας περί των ποιημάτων μου. Με ευχαρίστησε πολύ η ανάγνωση της μελέτης αυτής. Είναι καλή εργασία. Με ήταν δε μια μεγάλη ικανοποίηση να δω ότι το έργο μου έτυχεν επιδοκμασίας από σας, ένα νέον με τόσον τάλαντο.

Με πολλήν εκτίμησι
Κ.Π. Καβάφης.⁵

Ο Καβάφης δεν περιορίζεται μόνο στις ευχαριστίες της επιστολής, αλλά εκφράζει και έμπρακτα την ικανοποίησή του για το κριτικό υπέρ της ποίησής του κείμενο του Φράγκου, αφού φροντίζει για τη στήριξη του νέου συγγραφέα και την προβολή του έργου του από τις σελίδες της *Αλεξανδρινής Τέχνης*, περιοδικό το οποίο θεωρείτο «προσωπικό όργανο» του Αλεξανδρινού.⁶

Οι αναφορές στον Φράγκο στην *Αλεξανδρινή Τέχνη* είναι αρκετές και μάλιστα φαίνονται σχετικά δυσανάλογες με τη συγγραφική εμπειρία του, δεδομένου ότι πρόκειται για έναν εικοσάχρονο συγγραφέα. Δημοσιεύσεις και εκδόσεις λογοτεχνικών έργων ή μελετών του περνούν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο από διάφορες στήλες του περιοδικού, με επιδοκμαστικά σχόλια για το έργο του. Γενικά η *Αλεξανδρινή Τέχνη* καταβάλλει προσπάθεια για τη δημιουργία μιας όσο το δυνατόν θετικής εικόνας του νεαρού συγγραφέα.

Ο Φράγκος δημοσιεύει δύο κείμενα στην *Αλεξανδρινή Τέχνη*, το διήγημα «Πένθιμα λάβαρα»⁷ και τη μελέτη «Ένας λησμονημένος ποιητής», στην οποία παρουσιάζει τον καλύμνιο ποιητή Γιάννη Ζερβό.⁸

Πιο έντονη είναι, όμως, η παρουσία του σε διάφορα σχόλια, ειδήσεις της επικαιρότητας ή και σε κριτικές στήλες που δημοσιεύονται στο περιοδικό. Στη στήλη «Σημειώματα» αρκετές φορές γίνεται αναφορά στη συγγραφική του δραστηριότητα, πάντα με διάθεση θετική εκ μέρους του περιοδικού, που δείχνει εκτίμηση για τον νεαρό συγγραφέα. Στο πρώτο τεύχος αναφέρεται ότι: «Στην *Ελευθερία* της Λαρίσσης δημοσιεύτηκε μια σύντομη κριτική μελέτη για τον ποιητή κ. Κ. Π. Καβάφη από τον κ. Α. Ν. Φράγκον. Οι ορθές κρίσεις που αναφέρονται σ' αυτή μας εκάμανε να εχτιμήσωμε χωρίς κανένα δισταγμό την λεπτή και συγχρονισμένη αντίληψη του κ. Φράγκου».⁹ Στη συνέχεια το περιοδικό αναδημοσιεύει μια περικοπή της μελέτης. Στο δεύτερο τεύχος γίνεται πάλι αναφορά στον Φράγκο: «Στο πρώτο μας τεύχος αναφέραμε τον κ. Α. Ν. Φράγκο σχετικά μ' ένα φιλολογικό του άρθρο που φάνηκε στην *Ελευθερία* Λαρίσσης και που μας άρεσε. Ευχαρίστως μανθάνομε ότι προσεχώς βγάξει ένα βιβλίο στην Αθήνα με τον τίτλο *Κριτικά σημειώματα* (Έκδοση «Νέας Τέχνης»)». Και συνεχίζει: «Στις σελίδες του, όπως μας πληροφορεί η αγγελία του βιβλίου, περνά η ανάλυση, η κοινωνική εξέταση και η λογοτεχνική εμβάθυνση στα έργα των λογοτεχνικών κορυφών που παρουσιάζει σήμερα η διανοούμενη Ελλάδα, του Καβάφη και του Παλαμά στο ποίημα, του Νικολαΐδη και του Βουτυρά στο διήγημα».¹⁰

Όταν εκδόθηκε το βιβλίο, ο Φράγκος το έστειλε στο περιοδικό, γεγονός το οποίο αναγγέλλεται στη στήλη «Βιβλία που λάβαμε» ως εξής: «*Κριτικά σημειώματα* Α. Ν. Φράγκου, έκδοση *Νέας Τέχνης*, του σοβαρότερου λογοτεχνικού περιοδικού των Αθηνών».¹¹ Αναγγέλλεται επίσης η έκδοση των *Διηγημάτων* του Φράγκου.¹² Αργότερα ο τελευταίος έστειλε και το βιβλίο του Οι

δωδεκανήσιοι λόγιοι στη νεοελληνική λογοτεχνία (εκδ. Καστρονή και Χαλκιάδη, Αλεξάνδρεια 1931). Η έκδοση του βιβλίου στην Αλεξάνδρεια υπονοεί ότι ο Φράγκος είχε δεσμούς με την πόλη και επιτρέπει την υπόθεση ότι ο Καβάφης ενδεχομένως να βοήθησε για την πραγματοποίηση της έκδοσης. Θα περιμέναμε να υπήρχε και βιβλιοκρισία της Αλεξανδρινής Τέχνης για το βιβλίο, φαίνεται, όμως, ότι η διακοπή της έκδοσης του περιοδικού μετά το ενδέκατο τεύχος ίσως τη ματαίωσε. Το βιβλίο του Φράγκου βρέθηκε πάντως στα κατάλοιπα της βιβλιοθήκης Καβάφη.¹³

Στη στήλη «Βιβλιοκρισίες» δημοσιεύτηκε ωστόσο η εξής επαινετική κριτική για τα Κριτικά σημειώματα του Φράγκου:

Σε μια κομψή έκδοση, επιμελημένη απ' τη σύνταξη του εκλεκτού αθηναϊκού περιοδικού Νέα Τέχνη, ο κ. Αναστ. Ν. Φράγκος μάς παρουσιάζει τέσσερα κριτικά του σημειώματα πάνω στα ποιητικά έργα των Καβάφη και του Παλαμά και στα διηγηματογραφικά του Βουτυρά και του Νικολαΐδη. Με ιδιαίτερη ευχαρίστηση σημειώνουμε τον ωραίο πρόλογο του φίλου λογοτέχνη κ. Μάριου Βαϊάνου και ένα γράμμα επαινετικό του ποιητή Κ. Π. Καβάφη προς τον κ. Φράγκο. Και στις τέσσερις αυτές μελέτες του ο κ. Φράγκος διατυπώνει κρίσεις και γνώμες πολύ ορθές, με παρατηρητικότητα και αντίληψη όχι συνηθισμένη, που μας κάμουν να εκτιμήσουμε – όπως κι άλλοτε εγράψαμε όταν μας εδόθηκε σχετική ευκαιρία – το εκλεπτυσμένο και συγχρονισμένο πνεύμα του.¹⁴

Για το ίδιο βιβλίο του Φράγκου, τα Κριτικά σημειώματα, δημοσιεύεται αρνητική κριτική στο περιοδικό Αργώ Αλεξανδρείας από τον Δ. Ε. Ευαγγέλου,¹⁵ ο οποίος προσπαθεί να αποδείξει ως ανακριβείς τις απόψεις του Φράγκου και να μειώσει την αξία του καβαφικού έργου. Η Αλεξανδρινή Τέχνη διά του Μάκη Ανταίου σπεύδει να ανασκευάσει την αρνητική κριτική ακυρώνοντας τα σχόλια του Ευαγγέλου. Γράφει λοιπόν ο Ανταίος:

Στην τελευταία Αργώ ο κ. Ευαγγέλου, μέσα σε διάφορα άλλα ανοητολογήματά του, μας φουρνίρει και κριτική του σημείωση πάνω στα Κριτικά σημειώματα του Φράγκου.

Ο κ. Φράγκος ασεβεί προς την ιεραρχία των αξιών βάζοντας σε δεύτερη σειρά (και συνεπώς σε κατώτερη βαθμίδα) τον Παλαμά προς όφελος του Καβάφη, που ούτε κατά το εκατοστό δεν πλησιάζει την αξία του «Πατέρα» της νεοελληνικής ποίησης.

Μ' αρέσει εκείνο το «δεύτερη σειρά και συνεπώς σε κατώτερη βαθμίδα». Κι αυτό είναι κριτική... Έτσι μπορεί να πούμε: «η κριτική σημείωση του κ. Ευαγγέλου δημοσιεύτηκε στις σελίδες 206, 207 και 208 της Αργώς, άρα η κριτική σημείωση του κ. Ευαγγέλου είναι 206ης, 207ης και 208ης τάξης».¹⁶

Ο Ανταίος συνεχίζει στον ίδιο τόνο προσπαθώντας να δείξει ότι ο Ευαγγέλου ασκεί κριτική χωρίς σοβαρά επιχειρήματα και χωρίς επαρκή γνώση του θέματος με το οποίο ασχολείται. Στο περιοδικό δημοσιεύεται ακόμη μια επισκόπηση των αξιολογότερων νέων λογοτεχνών του 1926, μεταξύ των οποίων αναφέρεται το όνομα του Φράγκου.¹⁷

Στην Αλεξανδρινή Τέχνη δεν υπάρχει καμιά μελέτη για το έργο του Φράγκου, όλες όμως οι αναφορές στο όνομά του μαρτυρούν συμπάθεια και εκτίμηση. Συνεπώς είναι πολύ εύλογο να αναζητήσουμε τον Καβάφη πίσω από τη θετική στάση του περιοδικού απέναντι στον νεαρό συγγραφέα.

Αυτή η στάση του περιοδικού αποβαίνει σίγουρα προς όφελος του Φράγκου, ο οποίος στην αρχή της καριέρας του χρειαζόταν βοήθεια και στήριξη από ένα έντυπο όπως η *Αλεξανδρινή Τέχνη*. Και ο Καβάφης, όμως, – εάν αυτός βρίσκεται πίσω από τα παραπάνω σημειώματα – σε μια εποχή που το έργο του δέχεται την αμφισβήτηση, περνάει τις απόψεις του για την ποίησή του μέσω της στήριξής του στον Φράγκο, εγείροντας έτσι κάποιες αμφιβολίες για την αμεροληψία των επαινετικών ή αρνητικών κρίσεων που δημοσιεύονται στο περιοδικό.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο Αναστάσιος Φράγκος, με καταγωγή από την Κάρπαθο, γεννήθηκε το 1906 στην Αθήνα. Σπούδασε νομικά και εργάστηκε στο Υπουργείο Οικονομικών, ενώ ασχολήθηκε και με τη λογοτεχνία. Ο Φράγκος αφιερώθηκε στον αγώνα της απελευθέρωσης των Δωδεκανήσων, που τότε βρίσκονταν υπό ιταλική κατοχή, και αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη δική του προσωπική λογοτεχνική πορεία. Συνεργάστηκε με περιοδικά της Αθήνας, της Αλεξάνδρειας, της Αμερικής αλλά και με τον επαρχιακό Τύπο και δημοσίευσε δεκάδες κείμενα για να αναδείξει το ζήτημα των υπόδουλων στους Ιταλούς Δωδεκανήσων. Πέθανε το 1975.
2. Πριν από την έκδοση σε βιβλίο η μελέτη είχε δημοσιευθεί σε εφημερίδα του Βόλου. Βλ. Α. Ν. Φράγκος, «Το έργο του Κ. Καβάφη στη νεοελληνική λογοτεχνία», *Λαϊκή Φωνή Βόλου*, 12-14.8.1926.
3. Η μελέτη βρέθηκε στα κατάλοιπα της βιβλιοθήκης Καβάφη. Βλ. Μ. Καραμπίνη-Ιατρού, *Η Βιβλιοθήκη του Κ.Π. Καβάφη*, Αθήνα, Ερμής, 2003.
4. Α. Ν. Φράγκος, *Κριτικά σημειώματα των έργων: Καβάφη, Παλαμά, Νικολαΐδη, Βουτυρά*, Αθήνα, εκδ. Νέας Τέχνης, 1927.
5. Α. Ν. Φράγκος, *Κριτικά σημειώματα*, ό.π., σ. 8.
6. Υπήρχε, μάλιστα, η φήμη ότι ο ποιητής ήταν στην πραγματικότητα ο διευθυντής του περιοδικού και το στήριζε οικονομικά. Βλ. Στρ. Τσίρκας, «Κ. Π. Καβάφης. Σχεδιάγραμμα χρονογραφίας του βίου του», *Επιθεώρηση Τέχνης*, τόμ. 19 (Δεκ. 1963) 700. Επικρατούσε, επίσης, η φήμη ότι ο ίδιος ο Καβάφης δημοσίευε ανυπόγραφα στη σταθερή στήλη «Σημειώματα». Ο Γ. Π. Σαββίδης υποστηρίζει ότι «πολλά τέτοια σημειώματα, που σχολιάζουν το έργο του, είναι προφανώς υπαγορευμένα και θεωρημένα – αν όχι και γραμμένα – από τον ίδιο». Βλ. Γ. Π. Σαββίδης, *Οι καβαφικές εκδόσεις (1891-1932)*, Αθήνα, Ίκαρος, 1992, σ. 209. Ο Δ. Δασκαλόπουλος αναφέρει ότι «πολλά από τα “Σημειώματα”, τα σχόλια δηλαδή επικαιρότητας που υπάρχουν σε κάθε τεύχος της *Αλεξανδρινής Τέχνης*, είναι γραμμένα διά χειρός Καβάφη». Βλ. Δ. Δασκαλόπουλος, *Λογοτεχνικά περιοδικά της Αλεξάνδρειας (1904-1953)*, Αθήνα, Διάττων, 1990, σσ. 22-23. Την ίδια άποψη, ότι δηλαδή στον Καβάφη ανήκουν τα περισσότερα «Σημειώματα», εκφράζει και ο Αλ. Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του Μεσοπολέμου (1918-1940)*, τόμ. Α', Αθήνα, Καστανιώτης, 2001, σ. 196. Βλ. και Μιχαήλα Καραμπίνη-Ιατρού, *Μικροφιλολογικά* 37 (2015) 28-31.
7. Αν. Φράγκος, «Πένθημα λάβαρα», *Αλεξανδρινή Τέχνη* 12 (1929) 380-384.
8. Αν. Φράγκος, «Ένας λησμονημένος ποιητής», *Αλεξανδρινή Τέχνη* 1 (1931) 28-30.
9. «Σημειώματα», *Αλεξανδρινή Τέχνη* 1 (1926) 23-24.
10. «Σημειώματα», *Αλεξανδρινή Τέχνη* 2 (1927) 25-26.
11. «Βιβλία που λάβαμε», *Αλεξανδρινή Τέχνη* 3 (1927) 24. Είναι δικαιολογημένος ο χαρακτηρισμός της *Νέας Τέχνης*, αφού έχει σαφώς φιλοκαβαφική στάση, ενώ το 1924 πραγματοποίησε αφιέρωμα στην ποίηση του Καβάφη.
12. «Σημειώματα», *Αλεξανδρινή Τέχνη* 3 (1927) 25.
13. Βλ. Μ. Καραμπίνη-Ιατρού, *Η Βιβλιοθήκη του Κ.Π. Καβάφη*, ό.π. (σημ. 3).
14. «Σημειώματα», *Αλεξανδρινή Τέχνη* 4 (1927) 24.
15. Δ. Ε. Ευαγγέλου, «Κριτικά σημειώματα...», *Αργώ* 4/1 (1927) 206-208.
16. Μ. Ανταίος, «Πώς βλέπουν τον Καβάφη μερικοί.....», *Αλεξανδρινή Τέχνη* 9 (1927) 16-19.
17. «Επισκόπησις του 1926 και ελπίδες για το 1927: Οι νέοι», *Αλεξανδρινή Τέχνη* 5 (1927) 22-23.

Ελένη Παρισιάδου

Μία ακατάγραφη συνεργασία του Κώστα Βάρναλη

Μετά την απόλυσή του από τη Μέση Εκπαίδευση, το 1926, ο Κώστας Βάρναλης εργάστηκε για βιοπορισμό σε λεξικά και εγκυκλοπαίδειες και στη συνέχεια σε εφημερίδες ως μόνιμος συνεργάτης, κυρίως με χρονογραφήματα και ιστορικά αναγνώσματα. Το δημοσιογραφικό του έργο δεν έχει αποδελτιωθεί μέχρι σήμερα, με εξαίρεση τις επιφυλλίδες και τα χρονογραφήματα αισθητικού και κριτικού χαρακτήρα, που τα έχει καταγράψει η Λουκία Μαρκεζέλι στην πολύτιμη εργασία της *Συμβολή στην εργογραφία του Κώστα Βάρναλη. Αισθητικά - Κριτικά 1911-1944*, αλλά και πάλι μόνο ως το 1944.

Μετά το 1944 ο Κ. Βάρναλης συνεργάστηκε με τον Ριζοσπάστη και τον Ρίζο της Δευτέρας, ως το 1947 που έκλεισαν οι εφημερίδες του ΚΚΕ και του ΕΑΜ, και στη συνέχεια ως μόνιμος συνεργάτης με τις κεντροαριστερές εφημερίδες *Προοδευτικός Φιλελεύθερος* (1950-53) και *Προοδευτική Αλλαγή* (1953), ενώ από τον Αύγουστο του 1953 ξεκίνησε τακτική καθημερινή συνεργασία με την *Αυγή*, την εφημερίδα της Αριστεράς, ως το 1958 που μια πολύμηνη ασθένεια τον ανάγκασε να διακόψει την καθημερινή συνεργασία και να συνταξιοδοτηθεί ως δημοσιογράφος. Οι συνεργασίες αυτές είναι γνωστές και έχουν καταγραφεί π.χ. στο Αρχείο Βάρναλη (στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη), αν και τα σχετικά κείμενα, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, δεν είναι προσιτά στον σημερινό αναγνώστη: πράγματι, μόνο πρόσφατα άρχισαν να εκδίδονται δημοσιογραφικά κείμενα του Βάρναλη.¹

Υπάρχει ωστόσο και μια δημοσιογραφική συνεργασία, κατά πάσα πιθανότητα του Βάρναλη, σε εφημερίδα των αρχών της δεκαετίας του 1950, που, απ' όσο ξέρω, παραμένει άγνωστη. Γράφω «κατά πάσα πιθανότητα», επειδή δεν υπογράφεται παρά με τα αρχικά Κ. Β., και ο ποιητής στο αρχείο του δεν έχει φυλάξει αποκόμμάτα της ώστε να δηλώνει έμμεσα την πατρότητα. Ωστόσο, το στίλ γραφής δείχνει ξεκάθαρα τον Βάρναλη, όπως επίσης και η θεματολογία των κειμένων.

Πρόκειται για μια σειρά επιφυλλίδες που δημοσιεύονταν κάθε Κυριακή στη βραχύβια αριστερή καθημερινή εφημερίδα *Δημοκρατική*. Η *Δημοκρατική* κυκλοφόρησε στις 28 Αυγούστου 1951 ως όργανο της νεοσύστατης τότε Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ), που είχε ιδρυθεί, ως συνασπισμός αριστερών σχημάτων και προσωπικοτήτων, στις αρχές Αυγούστου προκειμένου να πάρει μέρος στις εκλογές της 9^{ης} Σεπτεμβρίου 1951. (Μια προηγούμενη αριστερή καθημερινή εφημερίδα, ο *Δημοκρατικός*, είχε κλείσει τον Ιανουάριο του 1951.)

Με τη *Δημοκρατική* συνεργάζονταν, με έκτακτες ή τακτικές συνεργασίες, αρκετοί αριστεροί διανοούμενοι (Τ. Βουρνάς, Κ. Πολίτης, Κ. Κοτζιάς, Αλ. Αργυρίου, Δ. Φωτιάδης, καθώς και ο εξόριστος Μ. Μ. Παπαϊωάννου). Εικάζω ότι ο Βάρναλης υπέγραφε τις επιφυλλίδες του με τα αρχικά του, επειδή την ίδια περίοδο συνεργάζονταν με τον *Προοδευτικό Φιλελεύθερο*, όπου είχε το καθημερινό χρονογράφημα. Έτσι, δήλωνε μεν σαφώς την ταυτότητά του, αλλά κρατούσε τα προσχήματα.

Η *Δημοκρατική* δεν μακρομέρευσε. Στις 19 Ιανουαρίου 1952, λίγο μετά που ξέσπασε η «υπόθεση των ασυρμάτων», έκλεισε με απόφαση του

Συμβουλίου Εφετών. Ο Βάρναλης συνεργάστηκε με τη Δημοκρατική από το πρώτο κυριακάτικο φύλλο της (2.9.1951) ως το τελευταίο. (Στο Αρχείο Βάρναλη υπάρχει το φύλλο της 2.9.1951, κάτι που αποτελεί έμμεση αλλά ισχυρή ένδειξη ότι οι επιφυλλίδες ήταν δικές του.)

Καταγράφω εδώ όλες τις επιφυλλίδες:

«Το πάθημα του Μποχώρη» (2.9.1951)· «Ιστορικά παθήματα-μαθήματα» (9.9.1951)· «Πνευματικόν ήθος» (23.9.1951)· «Οι άγγελοι του ολέθρου» (30.9.1951· υπογραφή Β.)· «Φωνή λαού» (7.10.1951)· «Το αρχαίο Ράιχσταγ» (14.10.1951)· «Ειρήνη και περί ειρήνης» (21.10.1951)· «Οι ήρωες “προδότες”» (28.10.1951)· «Το “ΟΧΙ” του λαού» (4.11.1951)· «Το “κοράκι” της ειρήνης» (18.11.1951)· «Αναλογίες» (25.11.1951)· «Ιερή συμμαχία» (2.12.1951)· «Ελευθερωτές και σωτήρες» (9.12.1951)· «Αποκαλυπτήρια εθνικοφροσύνης» (16.12.1951)· «Ιστορία ανθρωποπιθήκων» (23.12.1951)· «Φραστικοί τρόποι και “πλιάτσικο”» (30.12.1951)· «Οι “ιστορικοί της αλώσεως”» (6.1.1952)· «Παραπέτασμα καπνού» (13.1.1952).

Όπως βλέπουμε, η συνεργασία ήταν σχεδόν αδιάλειπτη: μόνο δυο φορές έλειπε η επιφυλλίδα του Κ. Β. από το κυριακάτικο φύλλο. Κάτι που δεν φαίνεται καθαρά από τους τίτλους είναι ότι αρκετές επιφυλλίδες, περισσότερες από τις μισές, επιχειρούσαν ιστορικούς παραλληλισμούς της επικαιρότητας με καταστάσεις της αρχαιότητας, ένα θέμα στο οποίο συχνά επιδιόταν ο Βάρναλης και στα ευνόητα χρονολογούμενά του.

Θα παρουσιάσω τώρα ολόκληρη την πρώτη από τις επιφυλλίδες του Βάρναλη στη Δημοκρατική. Παρόλο που το θέμα δεν είναι ιστορικό, νομίζω ότι δεν υπάρχει αμφιβολία για την ταυτότητα του Κ. Β. που υπογράφει. Έχω προσαρμόσει την ορθογραφία στα σημερινά.

Το πάθημα του Μποχώρη

Ο καημένος ο Μποχώρης – ο Απόδημος Αδελφός! Του την σκάσανε. Και δεν του πήρανε μονάχα τα πεντακόσα, όλο τάλαρα και γρόσα, παρά του πήρανε και την καρδιά. Την ξεριζώσανε και την πατήσανε χάμου.

Έλειπε τριάντα χρόνια στην Αμερική ο ... εύανδρος Ηπειρώτης. Άφησε γυναίκα κι ένα κοριτσάκι της αγκαλιάς και πήγε στον Άλλον Κόσμο να κάνει την τύχη του. Δούλεψε σκληρά, γέρασε και σκέβρωσε σε κείνη τη μεγάλη «κώχη» του Καβάφη, που δεν διαφέρει σε τίποτα από τις μικρές. Ούτε τον ξέρουμε αν υπήρχε, ούτε θα μάς μάθαινε τί λογής υπάρχουνε, αν δεν τότε γελούσαμε να έρθει πίσω στ' «άγια χρώματα»!

Είχε πεθάν' η γυναίκα του. Κι είχε μάθει πως το κοριτσάκι του παντρεύτηκε. Όσο μπορούσε έστελνε κανένα γράμμα και κανένα δολάριο. Αλλά δεν μπορούσε πάντα. Γιατί μέσα σ' αυτά τα τριάντα χρόνια γενήκαν οι δυο μεγάλοι κομμοσωτήριοι πόλεμοι, που βάσταξαν ο καθένας πέντε κι έξι χρόνια ευτυχισμένα! Σ' όλ' αυτά τα χρόνια ήτανε κλεισμένα οι στεριές, οι θάλασσες, οι ουρανοί και δεν μπορούσε να περάσει μήτε άνθρωπος μήτε πουλί μήτε γράμμα από τη μια Φλόγα στην άλλη Φλόγα!

Στο αναμεταξύ ο έρμος ο Τζίμης ή Τόμας ή Χάρι μάθαινε πως η πατρίδα του όλο και μεγάλωνε, όλο και δυνάμωνε, όλο και δοξάζόταν! Μάθαινε, πως η Ελλάδα είναι το πρότυπο της δημοκρατίας, του κράτους Δικαίου και της ευημερίας! Μάθαινε πως η Ελλάδα έχει λίγο νερό και μπλόικο αίμα για να ποτίσει όλη τη Γη, μάθαινε πως είναι επίγειος παράδεισος, ώστε ο ουράνιος έκλεισε «ελλείψει πελατείας». Μάθαινε πως πουθενά αλλού η Σκέψη, ο Λόγος και τ' άχρεα πετούνε στον αέρα – και καταλήγουνε στην υπόνομο.

- Μονάχα λίγον καπνό ν' αγνάντευα ν' ανηφορίζει γαλανός στο γαλανόν αιθέρα από μιαν καμινάδα της Αθήνας...

Δεν ήξερε τί έλεγε! Όλ' η Ελλάδα δεν κάνει άλλο από να καπνίζει. Καίγεται τόσα χρόνια από τις απανωτές δικτατορίες, ντόπιες και ξένες. Πίσω απ' αυτόν τον καπνό κρύβονται τόσο ωραία πράματα και τόσο μεγάλοι άντρες - που είναι κι αυτοί καπνός!

Ένα πρωί λοιπόν του είπανε:

- Τρέχα, Τζίμη, Τόμας ή Χάρι... Ευκαιρία να ιδείς και το παιδί σου. Η Ελλάδα στολίστηκε, ασπίστηκε, έβαλε τα καλά της και σε περιμένει με ανοιχτές αγκάλες. Φέτος δέχεται τα ξενιτεμένα παιδιά της. Τρέχα! Γιορτάζει τους εικοσιπέντε αιώνες της Δημοκρατίας και της Ελευθερίας.

Κι έτρεξε ο Τζίμης κλπ. για να ιδεί και το κορίτσι του, τον άντρα της, τα παιδιά τους.

Είχε τόσο μεγάλη ψυχή, που τίποτα δεν μπορούσε να την κλονήσει. Όταν αγαπά κανείς... Απάνω στ' αγνάρια της Αθηνάς Παλλάδος και του αποστόλου Παύλου έτρεξε στο σπίτι της κόρης του. Χτύπησε, ξαναχτύπησε. Κανείς. Μια γειτόνισσα βγήκε στην πόρτα.

- Ποιον θέλετε ;

- Τη Βασιλική...

- Μμ! έκανε η γειτόνισσα. Ποιος είσαι;

- Ο μπαμπάς της.

- Καλώς όρισες. Μα η Βασιλική από χτες λείπει.

- Πού πάει;

- Μμ... Μμ!...

- Μίλα καλά.

- Στο Τμήμα Μεταγωγών!

- Τί είναι αυτό;

- Μην ταράζεσαι! Όλοι από κει θα περάσουμε.

- Κι ο άντρας της;

- Αυτός έχει δυο χρόνια που λείπει.

- Αφησε τη γυναίκα του;

- Όχι, αλλά τον πήγανε ταξίδι... Στον Άι Στράτη.

Έτσι ο φουκαράς ο Τζίμης έτρεξε στο Τμήμα Μεταγωγών να ιδεί το κορίτσι του! Δεν του δίνανε άδεια.

- Θες να ιδείς την Ακρόπολη, τους Δελφούς, τις φυλακές του Σωκράτη, τον τάφο των Μαραθωνομάχων και την ... Πλατεία Ελευθερίας; Αυτά να σου τα δείξουμε μετά χαράς. Την κόρη σου τί να την ιδείς; Είναι όπως όλες οι κόρες που δεν έχουνε μυαλό!

Επιτέλους την είδε. Και κατόρθωσε και να την πάρει. Αυτή 'ναι η ιστορία που μου διηγηθήκανε.

Κι ο Τζίμης είχε να λείει:

- Εδώ στην Ελλάδα όχι μονάχα γεννήθηκε η Ελευθερία παρά και πέθανε!...

K. B.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Έτσι, έχουν εκδοθεί: Φείγ βολάν της Κατοχής, Κατοχικά χρονογραφήματα δημοσιευμένα στην Πρωία το 1942 και το 1943, επιμ. Γ. Ζεβελάκης (Καστανιώτης 2007). Γράμματα από το Παρίσι, Ανταποκρίσεις δημοσιευμένες στην Πρόοδο το 1926, σε δική μου επιμέλεια (Αρχείο, 2013). Τί είδα εις την Ρωσσίαν των Σοβιέτ, Ταξιδιωτικές εντυπώσεις δημοσιευμένες το 1934 στον Ελεύθερο Άνθρωπο, σε δική μου επιμέλεια (Αρχείο, 2014) και Άι Στράτης. Θυμήματα εξορίας, Αναμνήσεις από την εξορία, δημοσιευμένες το 1935 στον Ανεξάρτητο, επιμ. Ηρ. Κακαβάνης (Καστανιώτης 2014). Βρίσκεται υπό έκδοση επιλογή από τα «αττικά» χρονογραφήματά του, πάλι σε δική μου επιμέλεια.

Νίκος Σαραντάκος

Οι ψευδώνυμοι βαρόνοι, ο Λαπαθιώτης κι ένα άγνωστο διήγημά του

Σε σημειώμά μου στο προηγούμενο τεύχος των *Μικροφιλολογικών*, αφού απέδιδα το ευρηματικό ψευδώνυμο Montfonon στον Ναπολέοντα Λαπαθιώτη, βάσει μιας πολύτιμης, αλλά ανεκμετάλλευτης μέχρι σήμερα, μαρτυρίας του Κλ. Παράσχου, κατέληγα αναρωτώμενος «αν όντως ο Λαπαθιώτης έχει χρησιμοποιήσει (και πού) πέρα από το Montfonon και το επιβλητικότερο Baron Letruc de Montfonon, σύμφωνα με τα όσα αναφέρει ο Παράσχος, καθώς και για το αν πράγματι δημοσίευσε διηγήματα με κάποιο από τα ψευδώνυμα αυτά, δεδομένου ότι όλες οι λαπαθιωτικές «μεταφράσεις» του Montfonon στο Έθνος περιλαμβάνουν αποκλειστικά πεζά ποιήματα», ή αν «πρόκειται απλώς για lapsus memoriae του Παράσχου».¹

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν από τη διεύρυνση των χρονικών ορίων της αποδελτίωσης της εφ. Έθνος, από το 1913 μέχρι και το 1925,² αποδεικνύουν τελικά τη μέχρις κεραίας αξιοπιστία της μαρτυρίας του Παράσχου, χάρη στην οποία όχι μόνον προστίθενται δύο ακόμα ψευδώνυμα σε όσα μέχρι σήμερα γνωρίζαμε ότι χρησιμοποιούσε ο Λαπαθιώτης, αλλά προκύπτουν και νέα, πλούσια στοιχεία ως προς την εργογραφία του, για την οποία ελάχιστα ήταν γνωστά όσον αφορά την τριετία 1918-1920.

Θα αρκεστώ εδώ να παρουσιάσω τις σχετικές με το νέο ψευδώνυμο πληροφορίες και να αντιγράψω ένα άγνωστο διήγημα του Λαπαθιώτη, που φέρει τον τίτλο «Μιαν ιστορία χωρίς σκοπό», ενώ παράλληλα θα αναφερθώ συνοπτικότερα στα νεότερα στοιχεία που αφορούν τη συνεργασία του με την εφημερίδα, προς συμπλήρωση, και εν μέρει αναθεώρηση, του προηγούμενου σημειώματός μου, επιφυλασσόμενος να δημοσιεύσω σύντομα μιαν αναλυτική βιβλιογραφία όλων των δημοσιεύσεων του Λαπαθιώτη στο Έθνος.

Της διετούς, τακτικής συνεργασίας του Λαπαθιώτη με το Έθνος των ετών 1923-1924, οπότε και (ξανα)εμφανίζεται ο Montfonon, προηγείται μιαν ολιγόμηνη, τακτική συνεργασία, την περίοδο 1919-1920, κατά την οποία δημοσιεύονται εβδομήντα περίπου κείμενα του Λαπαθιώτη, στη συντριπτική πλειονότητά τους μεταφράσεις ξένων συγγραφέων. Ανάμεσά τους περιλαμβάνονται και τέσσερις μεταφράσεις του έργου του Baron Letruc de Montfonon, δηλαδή του Βαρόνου Τοκόλπο του Ψευδονόματός μου (κατά την απόδοση του Παράσχου), που δεν είναι άλλος, βέβαια, από τον ίδιο τον Λαπαθιώτη.

Οι τέσσερις αυτές συνεργασίες δημοσιεύονται πρωτοσέλιδα, στη «Φιλολογική στήλη» της εφημερίδας, με την υπογραφή Ν. Λ. και δεν είναι γνωστές στη βιβλιογραφία. Πρόκειται για τρία διηγήματα, τα «Μιαν ιστορία χωρίς σκοπό», «Η θυσία» και «Ρόδα», και μια επιλογή στοχασμών, με τον τίτλο «Οι δρόμοι: Φράσεις», είδος με το οποίο φλέρταρε συχνά ο Λαπαθιώτης. Από αυτά το πρώτο και το τελευταίο ήταν άγνωστα μέχρι σήμερα, ενώ τα υπόλοιπα ήταν γνωστά από μεταγενέστερες αναδημοσιεύσεις. Οι επώνυμες αυτές αναδημοσιεύσεις των δύο διηγημάτων (λεπτομέρειες για τις οποίες βλ. εδώ, στο Επίμετρο) σε συνδυασμό με τη μαρτυρία του Παράσχου στη *Νέα Εστία*³ και τη γνωστή μας πλέον σχέση Λαπαθιώτη-Montfonon τεκμηριώνουν αφενός ότι τα

αρχικά Ν. Α. ανήκουν στον Λαπαθιώτη και αφητέρου την ταύτιση αυτού με τον Baron Letruc de Montfonon, ο οποίος δεν φαίνεται να έχει εμφανιστεί αλλού, παρά και πάλι στο Έθνος δύο χρόνια αργότερα, μόνο με το προσωνύμιό του κι έχοντας χάσει τον τίτλο ευγενείας του, ως Montfonon.

Στην τελευταία από τις δημοσιεύσεις αυτές, ο Λαπαθιώτης προτάσσει ένα ενδιαφέρον, σύντομο εισαγωγικό σημείωμα, όπου περιγράφει γενικόλογα τη γνωριμία του με τον βαρόνο – παρουσιάζει, με άλλα λόγια, τον ίδιο του τον εαυτό. Πρόκειται για ένα ακόμα από τα γνωστά, χάριν παιδιάς, τεχνάσματά του, το οποίο προστίθεται στη συμμετοχή του σε ποιητικό διαγωνισμό του περ. Πολιτισμός του Φ. Γιοφύλλη, όπου πήρε μέρος ως κριτής και κρινόμενος ταυτόχρονα, καθώς και στην ψευδώνυμη αυτοπαρωδία του από τις σελίδες της Πνευματικής Ζωής.⁴ Παραθέτω εδώ ολόκληρο το κείμενο, εκσυγχρονίζοντας την ορθογραφία:

Ο ποιητής κι αισθητικός Letruc de Montfonon, που εμείς παρουσιάζουμε, θαρρώ, πρώτη φορά στην Ελλάδα, με δυο τρεις πρόχειρες μεταφράσεις, και που η φήμη του τώρα στερεώνεται, ξεπερνώντας τα όρια της πατρίδος του, έτυχε να περάσει αυτή την εποχήν απ' τας Αθήνας, πηγαίνοντας στο Κάιρο – και είχαμε την ευτυχία να τον γνωρίσουμε προσωπικά σ' έναν περίπατο τυχαίο προς την Ακρόπολη.

Νέος, λεπτός, απλός στους τρόπους, με μάτια ήρεμα και διαυγή – μας κίνησε, από μιας αρχής, το πιο βαθύ ενδιαφέρον. Μιλήσαμε για χίλια τόσα πράματα, καθισμένοι σ' ένα σκαλί του Παρθενώνος, και κοιτάζοντας τη δύση μες στο Σαρωνικό. Επαναστάτης στο κάθε τι, μας εξεμυστηρεύθη την επιθυμία του να εργασθεί για όλους τους ανθρώπους, και μας άνοιξε σαν άνθος, με τον πιο γλυκόν τρόπο, τη γαλανή ψυχή του.

Η ίδια του η ζωή είν' ένα καθαρά φανταστικό διήγημα. Καμιά μέρα, ίσως θελήσουμε να μεταφέρομε εδώ, στο Έθνος, μερικές χαρακτηριστικές της λεπτομέρειες.

Τώρα βρίσκεται, εδώ και πέντε μήνες, αντίκρυ από το Νείλο. Περπατάει μες στη σκιά των Πυραμίδων. Δίνει παντού τη ζωή του, νοσταλγεί – κι ελπίζει.⁵

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Συνεργασίες του Ν. Λαπαθιώτη με το ψευδώνυμο
Baron Letruc de Montfonon στην εφ. Έθνος (1919)

1. Ν. Α., «Baron Letruc de Montfonon, “Μιαν ιστορία χωρίς σκοπό”», 19 Οκτ., σ. 1. Άγνωστο διήγημα. Η θεματική του θανάτου και το μοτίβο της αυτοκτονίας συναντάται συχνά στη διηγηματογραφία του Λαπαθιώτη. Εύκολα θα μπορούσε να υποκύψει κανείς στον πειρασμό, διακινδυνεύοντας να προσχωρήσει σε έναν άκαρπο εντέλει βιογραφισμό, να διακρίνει στο διήγημα αυτό και αρκετά αυτοβιογραφικά ή αυτοαναφορικά στοιχεία. Το αντιγράφω εδώ ολόκληρο, εκσυγχρονίζοντας την ορθογραφία και ρυθμίζοντας, όπου κρίθηκε απαραίτητο, τη στίξη.

Μιαν ιστορία χωρίς σκοπό

Ήταν ακριβώς η βραδιά που του είχαν φέρει τις τελευταίες διορθώσεις – μια απ' τις τελευταίες βραδιές του καλοκαιριού: ο ήλιος είχε δύσει, όλος δόξα, και τα παράθυρα των μακρινών σπιτιών έφεγγαν ακόμα, φλογερά, σα σιωπηλές πυρκαϊές.

Το δωμάτιο, τώρα, κολυμπούσε όλο σε μια θολή, μελαγχολικήν ατμοσφαιρά.

Πέρα, ένα κοπάδι αρνιά περνούσε.

Ήταν ακουμπισμένος στο παράθυρο, με το μέτωπο και τη μύτη κολλημένη στο τζάμι, και κοίταζε όξω· η αναπνοή του θάμπωνε το γυαλί, και είχε τα μάτια επίμονα βυθισμένα μακριά...

Μες στο δωμάτιο, απάνω στο γραφείο, ήταν απλωμένες προσεχτικά οι τελευταίες διορθώσεις του βιβλίου – ένα μάτσο χαρτιά, ωπά και υγρά, φερμένα απ' το τυπογραφείο.

Ο υπηρέτης μπήκε κι έφερε τη λάμπα με το μεγάλο αμπαζούρ και την άφησε αριστερά, απάνω στο γραφείο, ύστερα έκλεισε την πόρτα, στις μύτες των ποδιών.

Τότε γύρισε μέσα, κάθισε πάλι μπροστά στο γραφείο, κι άρχισε να εργάζεται.

Το ρολόι χτύπησε εφτά και μισή· ο ουρανός ακόμα ήταν καθαρός, και τα πρώτα άστρα έσκαζαν εδώ εκεί, ξαφνικά· σ' ένα τέταρτο, όλ' οι αστερισμοί είχαν φανεί – μια Μεγάλη Άρκτος γερμένη λοξά, μες στα βαθυκύανα πλάτη, μια Λύρα με σχήμα ρόμβου, ένα Κύκνος σταυρός – ένα πλήθος χρυσά γεωμετρικά συμπλέγματα, σιωπηλά και μυστηριώδη. Ο ουρανός είχε γεμίσει άστρα. Μια υγρασία διαπεραστική ανέβαινε απ' τον κήπο, σα μια μακρινή φθινοπωρινή ανατριχίλα· δυο μέρες στη σειρά έβρεχε και μόλις απόψε ο ουρανός, προς τη δύση, είχε ανοίξει μαγικά, σα σκηνογραφία θεάτρου που αλλάζει...

Από μικρό παιδί έδειχνε μιαν εξαιρετική πρωιμότητα, και μια τέτοια καθαρή τάσην ιδεολογίας και μυστικισμού, που οι γονείς του είχαν τρομάξει και τον είχαν κλείσει έναν καιρό σε μια σχολήν ιερατική – σιγά σιγά, όμως, αυτές οι πρώτες υστερικές τάσεις υποχωρούσαν σε μιαν έντονη διανοητικότητα, ένα πνεύμα διεισδυτικό, βαθύ και στοχαστικό, που, ακονιζόμενο αδιάκοπα κι εκλεπτυνόμενο από τη μελέτη, άρχιζε να παίρνει καθαρά το δρόμο της μεγαλοφυΐας.

Το πλατύ του μέτωπο, με δυο μεγάλους όγκους μπροστά, ακουμπισμένο απάνω σε σταχτιά πράσινα μάτια, εξαιρετικώς διαυγή, γαλήνια και μεγάλα, σαν ήσυχες λίμνες, στεφανωμένο από πάνω μ' ένα κύμα μαύρων μαλλιών, που κατρακυλούσαν λοξά, σα μπουκέτο, θύμιζε το ατάραχο, σιωπηλό και θεικό μέτωπο του Γκέτε, του Γκέτε της τελευταίας εποχής, όπως μας τον δείχνουν κάποια πορτρέτα, ή, ίσως, το μέτωπο του Μπετόβεν.

Μια μύτη λεπτή, ηδονική, παλλόμενη στην κάθε συγκίνηση, από αδιόρατες ανησυχίες, σαν κάποιων ευαίσθητων ζώων, δυο χείλη παχιά και σαρκώδη· κι όλο το πρόσωπο τελείωνε σ' ένα πολύ κανονικό πηγούνι ανασυρμένο, που θύμιζε την υπερτάτην ευγένεια και την πλαστικήν ομορφιά του τηγουιού του Όσκαρ Γουάιλντ.

Όχι πολύ ψηλός, μέτριος, πάντα λεπτά ντυμένος, είχε γνωρίσει βαθιά τη ζωή, όχι μόνο μες στα βιβλία, αλλά καταβαίνοντας όλα τα κοινωνικά σκαλοπάτια, μ' ένα είδος πολυψυχίας κι αισθαντικότητας πρωτοφανούς, όλος αντιφατικές επιθυμίες, κι απάνω απ' όλα, μια διαβολικήν εξυπνάδα – ο χαριτωμένος έκφυλος μαζί και φευγαλέος κι απροσδιόριστος τύπος της τωρινής ζωής...

Το έργο του αυτό ήταν – να πούμε – ένα μοναδικό απόσταγμα φιλοσοφίας και διαισθήσεως· στηριγμένο σ' όλες τις θετικές βάσεις της επιστήμης, ως τις πιο φευγαλέες ιδεολογίες, είχ' ένα ύφος απλό, αθώο και βαθύ· μιλούσε για τα υπερκόσμια, μ' έναν έτσι καταπληκτικά αποκαλυπτικό τρόπο, που πίστευε κανένας πως ο θάνατος, αυτή τη φορά, είχε δεχτεί ν' αποκαλύψει, μες σε διαδοχικές αστραπιαίες εκλάμψεις, τ' απόρητά του.

Ήταν ένα έργο σοφό και μεθυσμένο, με χάσματα, με διακοπές, με αντιφάσεις, και όμως πειθαρχημένο από μιαν ακλόνητη λογική, και συνθεθειμένο, έτσι μεθοδικά, που μπορούσε να παρθεί σα μια σελίδα αλγεβρική, και μέσα απ' όλα, και παραπάνω απ' όλα, περνούσεν ο ίλιγγος του Αγνώστου, κάτι σα γλυκοχάραμα Ανυπαξίας, μια γαλανή αυγή του υπερπέραν· ήταν, ακριβώς, το ποίημα, η ιδεολογία, η απολογία, και, σχεδόν, η

νοσταλγία του θανάτου! Θύμιζε κάποιες αλλόκοτες αισιόδοξες φιλοσοφίες, που τις έκοβαν αγωνιώδη ερωτηματικά – και πάλι ξαναγύριζε απότομα σ' ένα πρόβλημα σκοτεινό και το άγγιζε όσο πιο λεπτά μπορούσε, και, με μια γραμμή, το πρόβλημα είχε λυθεί και ταχτοποιηθεί και δεν εμπόδιζε πια το δρόμο της σκέψης, αλλά τη δυνάμωνε ίσα ίσα και την έκανε πιο τολμηρή και διαυγή και την άφηγε με χαρά να υψωθεί πιο τρελά. Είχε σελίδες απρόοπτες, γοερές, που βογκούσε ο υστερισμός και η διαστροφή, σα μια καλπάζουσα παραφροσύνη – κι έξαφνα όλα σταματούσαν, κόπαζαν σ' ένα φαινόνο ήλιο γλυκιάς ευφροσύνης, υφασμένης με τα λεπτότερα και πιο ασύλληπτα και πιο ανέκφραστα άνθη του νου...

Το βιβλίο αυτό ήταν προορισμένο να φέρει έναν νέο τόνο, τον πιο μεγάλο, στην ιστορία της ψυχής. Δέκα χρόνια της ζωής του ήταν εκεί, δέκα χρόνια επίμονα, σκληρά, ηδονικά και ηρωικά...

Κι αυτό το βιβλίο της Τέχνης, αυτός ο λυρικός διθύραμβος του Θανάτου, αυτή η λαμπρή Αποκάλυψις της Ευτυχίας, της Αθανασίας και του Μηδενός, ήταν εκεί, ανοιχτό στο γραφείο του, κάτω στο φως της λάμπας – και σε δυο εβδομάδες έμελλε να ιδεί το φως!...

Έκλεισε πάλι τα μάτια, άναψ' ένα τσιγάρο, κι έσκυψε στις διορθώσεις: η μηχανική εργασία, να σβήνει ένα τ και να βάνει ένα σ, να βγάνει ένα κόμμα διπλό ή μια τελεία βαλμένη χωρίς νόημα, του ξεκούραζε άπειρα το μυαλό.

Χτύπησε το κουδούνι. 'Ηρθ' ο υπηρέτης.

– Είν' έτοιμο το φαΐ;

– Μάλιστα, κύριε.

– Καλά. Φέρε μου να φάω.

Σηκώθηκε, πήγε στην τραπεζαρία, και κάθισε μόνος, με τα μεγάλα του μάτια αφαιρεμένα, λιγάκι ωχρός.

Έχωσε την πετσέτα μες στο γελέκο, κι άρχισε να τρώει. Σ' όλο το διάστημα του φαγιού δεν είπε λέξη: μόνο μια φορά ρώτησε «Με ζήτησε κανένας;». Ύστερα χάιδεψε τη γάτα του, σιωπηλά.

Τώρα ο ουρανός ήταν βαθύς σα θάλασσα και, μες στο χάος, τ' άστρα κολυμπούσαν, χαμένα, σα χρυσές βαρκούλες... Οι μυρουδιές του κήπου ανέβαιναν λαχταριστές – και πιο πολύ απ' όλες η μυρουδιά της μουσκεμένης γης... Ήταν μεσάνυχτα περασμένα.

Μακριά, κελαηδούσ' ένα αηδόνι...

Πήγε πάλι στο παράθυρο. Ησυχία...

Συλλογίστη στο βιβλίο τ' όνομά του, τη Δόξα. Αύριο ίσως θα ήταν ένας Μέγας, ένας Ήρωας. Έκλεισε τα μάτια του... Ένα όραμα περνούσε απ' το νου του... Ένα ρίγος, μια λαχτάρα... Ύστερα τ' άνοιξε πάλι. Τ' άστρα έλαμπαν καθαρά – σα διαμάντια.

Ξαναπήγε τότε στο γραφείο του. Έτσι, τυχαία, είδε κάπου γραμμένη με κόκκινο μολύβι τη λέξη: ΘΑΝΑΤΟΣ. Σταμάτησε. Άνοιξε το συρτάρι κι έβγαλε το πιστόλι και το εξέτασε με προσοχή: Θάνατος! Μια σιδερένια τρύπα, ένα στόμιο μικρό: Θάνατος!

ΘΑΝΑΤΟΣ!... Τίποτ' άλλο...

.....
... Άξαφνα, ένα κομμάτι φεγγαριού έπεσε εκεί, στον τοίχο. Το φεγγάρι έβγαине τώρα απ' την ανατολή, πλατύ, στρογγυλό, καθαρό.

Ένα μικρό συννεφάκι το ακολουθούσε δίπλα και προσπαθούσε σαν να το φτάσει. Στο τέλος κουράστηκε κι άρχισε να σκορπάει σιγά σιγά. Το κοίταξε ωσότου χάθηκε. Το μυαλό του είχε μια γονιμότητα εξαιρετική.

Πήρε την πένα κι έγραψε: Θάνατος...

Σιγά σιγά, η λέξη μεγάλωνε στα μάτια του, άπλωνε, γιόμισε το δωμάτιο· θυμήθηκε
μιαν αγάπη παλιά...

.....
.....
Το ρολόι χτυπούσε τρεις το πρωί... Κάπου αρχινούσε να χαράζει...

Έμειν' έτσι ακίνητος. Η σιωπή ήταν απόλυτη...

Έπειτα, έγειρε ανάσκελα στην καρέκλα, κοίταξε όλα τα πράγματα, ένα προς ένα, μισόκλεισε τα μάτια, σα να ήθελε να κοιμηθεί, χαμογέλασε προς κάτι τι μακρινό και παίρνοντας μαλακά το πιστόλι στο χέρι – δίχως να ξέρει ακριβώς το γιατί – τίναξε τα μυαλά του στον αέρα.

2. Ν. Α., «Baron Letruc de Montfonon, “Η θυσία”», 26 Οκτ., σ. 1. Αβιβλιογράφητη δημοσίευση, η πρώτη με τα μέχρι σήμερα στοιχεία. Αναδημοσιεύτηκε επώνυμα, με αρκετές διαφορές, στο Μπουκέτο 52 (19.4.1925) 273. Βλ. τώρα Ναπολέων Λαπαθιώτης, *Ο μυστηριώδης φίλος και άλλες ιστορίες*, επιμ. Νίκος Σαραντάκος, Αθήνα, Ερατώ, 2013, σσ. 61-65.

3. Ν. Α., «Baron Letruc de Montfonon, “Ρόδα”», 27 Νοεμβρ., σ. 1. Αβιβλιογράφητη δημοσίευση, η πρώτη με τα μέχρι σήμερα στοιχεία. Αναδημοσιεύτηκε επώνυμα, με αρκετές διαφορές, στην *Ελληνική Επιθεώρηση* 169 (Νοέμβρ. 1921) 3 και στο Μπουκέτο 5 (25.5.1924) 71. Αποτελεί παραλλαγή του επώνυμα δημοσιευμένου πεζογραφήματος «La ballade des roses», *Ελλάς* 82 (21.6.1909) 3. Βλ. τώρα Ναπολέων Λαπαθιώτης, *Τα μαραμμένα μάτια και άλλες ιστορίες*, επιμ. Νίκος Σαραντάκος, Αθήνα, Ερατώ, 2011, σσ. 213-216.

4. Ν. Α., «Baron Letruc de Montfonon, “Οι δρόμοι: Φράσεις”», 27 Δεκ., σ. 1. Σύντομες αποφάνσεις, εν είδει στοχασμών, που συχνά δημοσίευσε ο Λαπαθιώτης, με γενικούς τίτλους όπως «Μονόλογοι», «Μονόλογοι κι ερωτηματικά», «Συλλογισμοί και παραλογισμοί», σε διάφορα έντυπα κυρίως, στο Μπουκέτο, στη *Νέα Εστία* και στα *Νεοελληνικά Γράμματα*. Οι συγκεκριμένοι δεν περιλαμβάνονται σε κάποιο από τα περιοδικά αυτά. Η δημοσίευση συνοδεύεται από το εισαγωγικό σημείωμα που παρατέθηκε εδώ παραπάνω.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Τραϊανός Μάνος, «Ο Ναπολέων Λαπαθιώτης και ο “Βαρόνος Τοκόλπο του Ψευδονομάτος μου”», *Μικροφιλολογικά* 37 (Άνοιξη 2015) 33.

2. Η αποδελτίωση βασίστηκε στο ψηφιοποιημένο σώμα της εφημερίδας, το οποίο διατίθεται από τη Βιβλιοθήκη της Βουλής. Βλ. <http://catalog.parliament.gr/hipres/help/null/horizon/microfilms.htm>. Η αποδελτίωση του έτους 1917, το οποίο δεν έχει ψηφιοποιηθεί, έγινε από πλήρες, φυσικό σώμα.

3. Βλ. Κλέων Β. Παράσχος, «Μνήμη Λαπαθιώτη», *Νέα Εστία* 881 (15.3.1964) 353-354.

4. Βλ., αντίστοιχα, το χρονολόγιο του Νίκου Σαραντάκου στο Ναπολέων Λαπαθιώτης, *Τα δεκατρία ντόμινα και άλλες ιστορίες*, επιμ. Νίκος Σαραντάκος, Αθήνα, Ερατώ, 2014, σ. 434, και Αθηνά Βογιατζόγλου, «Ο Ναπολέων Λαπαθιώτης και η τέχνη της παρωδίας», *Νέα Εστία* 1841 (Φεβρ. 2011) 240-266.

5. Οι αναφορές στο Κάιρο, στον Νείλο και στις Πυραμίδες είναι σαφώς αυτοβιογραφικές: Η διαμονή του Λαπαθιώτη στην Αίγυπτο, όπου συνόδευσε, με την ιδιότητα του ιδιαίτερου γραμματέα και κατόπιν στρατιωτικού διερμηνέα, τον πατέρα του, απεσταλμένου τότε της Προσωρινής Κυβέρνησης του Βενιζέλου, διήρκεσε από τα τέλη Δεκεμβρίου του 1916 μέχρι και τον Ιούνιο του 1917. Επισκέφθηκαν για πρώτη φορά το Κάιρο, όπου παρέμειναν για λίγες μέρες, την παραμονή της Πρωτοχρονιάς του 1916. Μετά από επισκέψεις σε διάφορες πόλεις/αίθια της Αιγύπτου, επέστρεψαν εκ νέου στο Κάιρο, για μεγαλύτερο διάστημα. Για την περιγραφή όλου του ταξιδιού-αποστολής στην Αίγυπτο βλ. Ναπολέων Λαπαθιώτης, *Η ζωή μου. Απόπειρα συνοπτικής αυτοβιογραφίας*, επιμ. Γιάννης Παπακώστας, Αθήνα, Κέδρος, 2009, σσ. 239-274. Ιδιαίτερα για τη διαμονή στο Κάιρο σσ. 245-248 και 268-274. Δεν διαθέτουμε καμία πληροφορία σχετικά με το αν ο Λαπαθιώτης ξαναεπισκέφθηκε έκτοτε το Κάιρο, όπως θα μπορούσε κανείς να υποθέσει από το εισαγωγικό αυτό κείμενο, βάσει του οποίου αν κάτι τέτοιο όντως συνέβη (κάτι που θεωρώ μάλλον απίθανο), θα έπρεπε να τοποθετηθεί χρονικά στο διάστημα από τον Ιούνιο ή Ιούλιο του 1919 μέχρι και τον Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου.

Τραϊανός Μάνος

Μικροσκαριμπικά

Ένα από τα βασικά desiderata της σκαριμπικής έρευνας, παράλληλα με τη κατάρτιση της εργογραφίας και της κριτικογραφίας γύρω από το έργο του χαλκιδαίου λογοτέχνη, είναι η συγκέντρωση της πυκνότερης αλληλογραφίας του με πλήθος προσώπων, λογοτεχνών και άλλων. Όλα τα ερευνητικά δεδομένα δείχνουν ότι ο Σκαρίμπας είναι από τους παραγωγικότερους αλληλογράφους της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Γνωστό από παλιά αρχαιακό υλικό αλλά και νεότερες ανακαλύψεις¹ καθώς και τυχαία αλλά αλληπάλληλα ευρήματα σε ψηφιοποιημένα σώματα περιοδικών και εφημερίδων επιβεβαιώνουν την αγαπητική σχέση του Σκαρίμπα με τον επιστολικό λόγο και καθιστούν επιτακτικό το αίτημα της καταγραφής, συγκέντρωσης και έκδοσης των επιστολών του. Ελάχιστη συμβολή στο εγχείρημα αυτό, που αξίζει να αναλάβει κάποιος από τους υφάρθιμους – feu! – νεότερους μελετητές του Σκαρίμπα, είναι η επιστολή που αναδημοσιεύεται στη συνέχεια.

Η επιστολή, γραμμένη από τον Σκαρίμπα στις 7.11.1939, δημοσιεύτηκε στην *Καθημερινή* στις 13.11.1939. Παραλήπτης ήταν ο Αιμίλιος Χουρμούζιος, σταθερός κριτικός λογοτεχνίας στο έντυπο, και αφορμή η αρνητικότατη κριτική του για το *Σόλο του Φίγκαρω*. Το δεύτερο αυτό μυθιστόρημα του Σκαρίμπα, το πιο οριακό πεζογράφημα στη διάρκεια της δεκαετίας του 1930, είχε κυκλοφορήσει στα τέλη Μαρτίου του 1939 και το είχαν βιβλιοκρίνει οκτώ τουλάχιστον κριτικοί, αρνητικά οι περισσότεροι, με εξαίρεση τους Πέτρο Σπανδωνίδα, Αρίστο Σταθόπουλο και Κώστα Λαβίθη.² Με βάση τα διαθέσιμα ερευνητικά στοιχεία, η κριτική του Χουρμούζιου (*Καθημερινή*, 6.11.1939) είναι η τελευταία που γράφτηκε εκείνη την περίοδο για το βιβλίο και είναι χωρίς περιστροφές απορριπτική – όχι ανεξήγητα, με δεδομένο τον τολμηρό πειραματισμό του Σκαρίμπα στο έργο αυτό. Ο κριτικός καταδικάζει το εγχείρημα του Σκαρίμπα αποτρέποντας τον συγγραφέα από ανάλογη πορεία σε επόμενα έργα του:

Δεν μου εχάρισε καμιά ευχαρίστηση, καμμιά αισθητική απόλαυση – εκτός από μερικές σπίθες που τινάζονταν δώθε-κειθε στην απέραντη ασημαντολογία και την εντελώς ακατανόητη φλυαρία της πρόζας – και λυπήθηκα ύστερα όχι μόνο την ώρα μου, μα και τον φίλο ποιητή της Χαλκίδας, που ταλαιπωρεί το ρωμαλέο του τάλαντο σε μια στείρα και ανούσια και χωρίς νόημα πεζολογία. Δεν ξέρω αν ο κ. Σκαρίμπας είναι ικανοποιημένος από τ' αποτελέσματα ενός τέτοιου μόχθου, που καταντά αχρείαστος για τους άλλους μονόλογος. Βλέπω στο ίδιο τούτο μυθιστόρημά του ν' αναγγέλλεται ένα άλλο που τιτλοφορείται: "Το Βατερλό δυο γελιών" και που υποψιάζομαι πως θα κινηθή απάνω στα ίδια χνάρια με το "Σόλο του Φίγκαρω" και λυπάμαι προκαταβολικώς γι' αυτή την άχρηστη ασχολία που ξεστρατίζει αληθινά έναν τόσο δυναμικό τύπο στη λογοτεχνία μας, όπως ο Γιάννης Σκαρίμπας.

Ο Σκαρίμπας, που αδημονούσε να κρίνει το νέο του βιβλίο ο Χουρμούζιος (είχε κρίνει και τον *Μαριάμπα* στην *Καθημερινή*, 9.9.1935), απάντησε αμέσως στον φίλο του κριτικό με την ακόλουθη επιστολή, στην οποία εξακολουθεί να υποστηρίζει την επιλογή ενός αντισυμβατικού δρόμου στην τέχνη του:

Γράμματα στη σελίδα. / – Περί μίαν κριτικήν.

Ο εκ Χαλκίδος λόγιος κ. Γ. Σκαρίμπας απέστειλε χθες προς τον κ. Αιμ. Χ. την κάτωθι επιστολήν, την οποίαν παρακαλεί να δημοσιεύση η «Καθημερινή».

Αγαπητέ μου,

Νομίζοντας ότι μ' είχες ξεχάσει, είχα αρχίσει κι όλας να στενοχωριέμαι μαζί σου, όταν, χθες, είδα στην «Καθημερινή» την κριτική σου για «Το Σόλο του Φίγκαρω». Δεν είναι ζήτημα ότι ήταν δυσμενέστατη μεν αλλά της καλότατης πίστης σου, μήτε είναι ζήτημα ότι δεν πέταξα απ' τη χαρά μου γι' αυτό. (Για τη δυσμενεία της, εννοώ.) Τη στιγμή που αμφισβητείται κι η φυσική ακόμα «αλήθεια», φαντάσου πόσο είναι πολύ σχετική η άλλη, η ανθρώπινη. Αυτήν δε θα την πιάσει επ' αυτοφώρω κανείς. Ώστε «ουδείς φόγος» σε μας. Υπάρχει όμως – για τη χίμαιρα αυτήν – η αντίληψη (και η υποκειμενικότερη ακόμα) που για τον καθένα μας είναι ένα φαναράκι στο χέρι μας για να μας φέγγει στο σκότος. Με το μικρό φως του κλεφτοφάναρου του δικού μου λοιπόν πήρα κι εγώ ένα δρομάκι. Κατά σύμπτωση (;) μούτυχε το «σκολιώτερο» απ' όλα. Είναι «Το Σόλο του Φίγκαρω». Κακοτοπιά και των γονέων. Οι συνάδελφοί μας, οι περισσότεροι, καλά «τοπογραφημένοι» στα τέτοια, «διάλεξαν» τις λεωφόρους του Ολύμπιου Γκαίτε ή του αγίου Ταγκόρ. Μακαρία η οδός κλπ... Πού κι εγώ τέτοια τύχη! Από το νόμαι κι εγώ ένας φωτοσεφάνωτος άγγελος ζωγραφιστός μες στο κατάρχουσο τέμπλο μου, μασάω τώρα τα νύχια μου μπρος σε μια γαλάζια φωτιά. Θάχα κι εγώ ίσως αρετές (στις κριτικές σου δεν μου το αρνήθηκες τούτο, πολύ), θάχα λοιπόν κι εγώ και τις έχασα. Μα τί να σου πω; (Δεν ξέρω κι όλας: συνηθίζει κανείς και στην κόλαση;) Αγαπώ πια ... τα λάθη μου! Ακριβώς: «Τας κριμάτων μου αβύσσους»... Και από του νόμαι κάνα παχουλό Χερουβίμ γύρω απ' το θρόνο του Κύριου, πιο καλά 'χω να με περιτριγυρίζει ... μυΐγα! Συγχώρησέ μου τη λόξα μου. Στην τέχνη, όπως ξέρεις – καθώς ακριβώς και στη φύση – δεν υπάρχει «σκοπός» παρά μόνο αφορμή.

Δικός σου

Χαλκίδα 7.11.39

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΚΑΡΙΜΠΙΑΣ

Ο Σκαρίμπας είτε ως συνεργάτης είτε ως σχολιαζόμενος εμφανίζεται συχνά στη μεγάλη αθηναϊκή εφημερίδα, λόγω και της φιλικής σχέσης που διατηρεί με τον Χουρμούζιο, σχέση που δεν διαταράχτηκε, παρά την αρνητική κριτική ή τις επιφυλάξεις που δημοσίευσε κατά καιρούς ο κριτικός της *Καθημερινής* για το έργο του. Ο Σκαρίμπας δημοσίευε στο έντυπο κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930 ποιήματά του ή αποσπάσματα από υπό ετοιμασία ή υπό έκδοση έργα του, και η εφημερίδα παρακολουθούσε τη δράση του. Από τα δημοσιεύματα που αφορούν τον Σκαρίμπα και που φιλοξενούνται στην εφημερίδα (αξίζει να συγκεντρωθούν και να αποτιμηθούν η εργασία αυτή είναι εύκολη πλέον, καθώς τα φύλλα της εφημερίδας έχουν ψηφιοποιηθεί με σύστημα OCR, άρα είναι δυνατή η αναζήτηση συγκεκριμένων λέξεων εντός των ψηφιοποιημένων κειμένων) περιορίζομαι να αναφέρω τον σχολιασμό του αποτελέσματος της δικαστικής αγωγής που κίνησε ο Σκαρίμπας εναντίον του Δημήτρη Γιαννουκάκη για συκοφαντική δυσφήμιση («Μια φιλολογική δίκη. Σκαρίμπας κατά Γιαννουκάκη... Αφορμή ο ακρωτηριασθείς “Καμπούρης”», 18.2.1939).

Το περιστατικό είναι ως ένα βαθμό ανεκδοτολογικό, αλλά αποκαλύπτει και τον δικομανιακό χαρακτήρα του Σκαρίμπα, τον οποίο θα εκδηλώσει πολλές φορές στις κατοπινές δεκαετίες. Η δίκη του Σκαρίμπα εναντίον του Δημήτρη Γιαννουκάκη, εκδότη του σατιρικού περιοδικού *Η Αθήνα μας* (1938-1939), διεξήχθη στις 17.2.1939. Τη δίκη κίνησε ο Σκαρίμπας εναντίον του εκδότη για συκοφαντική δυσφήμιση σε δημοσίευσμά του στο τεύχος της 3.12.1938, όπου ο Γιαννουκάκης δημοσίευσε με τον τίτλο «Ανοσιουργήματα» τους πρώτους οκτώ στίχους του σκαριμπικού ποιήματος «Ο καμπούρης» (λανθάνει η πρώτη

δημοσίευση· συμπεριλαμβάνεται αργότερα στη συλλογή *Εαυτούληδες*). Η αναδημοσίευση των στίχων συνοδεύτηκε από το εξής σχόλιο της σύνταξης του περιοδικού: «Εδώ σοβαρολογούμε. Δεν πρόκειται περί σατύρας, ούτε ειρωνείας. Είναι στίχοι, αυθεντικοί και πραγματικοί του κ. Γιάννη Σκαρίμπα, νεοέλληνας ποιητού – μεγαλοφυΐας!... Τουφέκισμα θέλετε κ. Σκαρίμπα και τουφέκισμα με γιαούρτι!». Ο Σκαρίμπας υποστήριξε ότι η περικομμένη δημοσίευση του ποιήματος και το σχόλιο είχαν στόχο να τον θίξουν. Με δικηγόρο τον Ηλία Ηλιού και μάρτυρες υπεράσπισης την ηθοποιό και συγγραφέα Λιλή Ιακωβίδη και τον λογοτέχνη Κ. Καρθαίο πέτυχε να καταδικαστεί ερήμην ο Γιαννουκάκης σε 25 μέρες φυλάκισης και να του καταλογιστεί πρόστιμο 400 δραχμές και αποζημίωση προς τον θιγόμενο 3000 δραχμές. Το περιστατικό απασχόλησε διάσημες δημοσιογραφικές πένες της εποχής: Ο Δημήτρης Ψαθάς έλαβε αφορμή για ένα σπαρταριστό «δικαστηριακό» ευθυμογράφημα στα *Αθηναϊκά Νέα* («Και τα σοβαρά... Μία δίκη λογοτεχνών. Ο κ. Σκαρίμπας», 21.2.1939), το οποίο συμπεριέλαβε και στις αλληπάλληλες εκδόσεις του βιβλίου του *Η Θέμις έχει κέφια* (= «Αθέμιτος κριτική», *Η Θέμις έχει κέφια. Δικαστηριακά ευθυμογραφήματα*, Αθήνα, Δημητράκος, 1944). Ο Στράτης Μυριβήλης, γνωστός πολέμιος του Σκαρίμπα εκείνη την περίοδο, πήρε λαβή από το αποτέλεσμα της δίκης για να γράψει στη σταθερή στήλη του «Πτερόντα» στη εφ. *Εθνική* ένα ακόμη χλευαστικό σημείωμα εναντίον του Σκαρίμπα (και γενικότερα εναντίον της μοντέρνας τέχνης), αποφεύγοντας όμως αυτή τη φορά να τον ονοματίσει ρητά («Φούσκες και μπρούσκες», *Εθνική*, 21.2.1939).³

Στην *Καθημερινή* αυτών των χρόνων δημοσιεύεται για πρώτη φορά η μελέτη του Άρη Δικταίου, «Η περίπτωση Σκαρίμπα» (2.9.1940), πολλά σημεία της οποίας αναπαράγονται στην κριτική που δημοσιεύει ο ίδιος κριτικός για τον *Ήχο του κώδωνος* (1950) και τους *Εαυτούληδες* (1950) στο περ. *Ο Αιώνας μας* 4 (Απρ. 1950) 126-127.

Όσον αφορά τα δημοσιεύματα του Σκαρίμπα στην *Καθημερινή* αυτής της περιόδου αξίζει να αναφερθούν η προδημοσίευση ενός αποσπάσματος από το ετοιμαζόμενο και μη εκδομένο μυθιστόρημα *Χαλκίδα ή το Βατερλώ δυο Γελοίων* («Ο κ. Ζης... Απόσπασμα από έργο του κ. Γιάννη Σκαρίμπα», 27.12.1937· θα το σχολιάσουμε σε άλλη εργασία) και η δημοσίευση τριών ποιημάτων του στις 4.3.1940. Τα ποιήματα εμφανίζονται ως ανέκδοτα, τιτλοφορούνται «Εισιτήριο», «Τρελλός εγώ» και «Θούριο ανάστροφο». Στην πραγματικότητα όμως δεν ήταν και τα τρία ανέκδοτα, αφού το τρίτο από αυτά είχε πρωτοδημοσιευτεί στο περ. *Νεοελληνικά Γράμματα* (αρ. 90, 20.8.1938) με τον τίτλο «Φάλτσα εμβατήρια». Το ίδιο ποίημα, με διαφορετικό τίτλο («Εαυτούληδες») και διαφοροποιημένους τους στίχ. 7-8 (στην πρώτη και στη δεύτερη δημοσίευση: «[κι] οι αγάπες μου [κι] η κάθε χαρά μου / οι μαργιόλες»· στην έκδοση: «—ΕΑΥΤΟΥΛΗΔΕΣ που με βλέπαν, οι γκάφες / μου όλες») είναι το εισαγωγικό στη δεύτερη ποιητική συλλογή *Εαυτούληδες* (1950).⁴ Στην ίδια συλλογή συμπεριλαμβάνονται και το πρώτο (ο τίτλος με άρθρο: «Το εισιτήριο») και το δεύτερο (νέος τίτλος: «Τρελλός») ποίημα. Το πιο ενδιαφέρον όμως σε αυτή τη δημοσίευση των τριών ποιημάτων στην *Καθημερινή* είναι ότι εμφανίζονται ως ανέκδοτα τμήματα από «την κυκλοφορούσαν προσεχώς συλλογήν “Βοϊδάγγελοι”». Συνεπώς, ο Σκαρίμπας ετοιμάζε ήδη από το 1940 τη νέα του ποιητική συλλογή με τον τίτλο *Βοϊδάγγελοι*, αλλά

δεν κατάφερε να την τυπώσει λόγω πιθανώς της κήρυξης του πολέμου. Όταν οι συνθήκες έγιναν ευνοϊκότερες, στα 1950, την τύπωσε αλλάζοντας – αδιευκρίνιστο γιατί – τον τίτλο σε *Εαυτούληδες*, αλλά δεν εγκατέλειψε οριστικά την αρχική ιδέα του τίτλου και βάρφτισε έτσι την τρίτη του ποιητική συλλογή *Βοϊδάγγελοι* (1968).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Δεν επαρκεί ο χώρος για να καταγραφούν εδώ όλα τα δημοσιεύματα (της Κ. Κωστίου κ.ά.) σε περιοδικά και πρακτικά συνεδρίων που δημοσιεύουν ή ανακοινώνουν άγνωστες επιστολές από και προς τον Σκαρίμπα. Περιορίζομαι μόνο να αναφέρω ότι πλήθος ανέκδοτων επιστολών του Σκαρίμπα (αντίγραφα) και κυρίως άλλων προς τον ίδιο απόκεινται στο αρχείο του λογοτέχνη στο ΕΛΙΑ (διαθέσιμη περιγραφή εδώ: <http://www.elia.org.gr/pages.fds?pagecode=048&langid=1&pageid=3>) και να μνημονεύσω το πρόσφατο βιβλίο του Τάσου Αθ. Καλαθήρη, *Άγνωστες επιστολές του Πάννη Σκαρίμπα στην Κατίνα Μπάιλα, στον Αντώνη Σιδερέη και στους δυο τους (1930-1936)*, Χαλκίδα, Ελεφάνωρ, 2014 (ευχαριστώ την Ελένη Κόλλια που με διευκόλυνε στην απόκτηση του τόμου). Σημειώνω επίσης ότι στο Λογοτεχνικό Αρχείο του Τομέα ΜΝΕΣ (Γμήμα Φιλολογίας ΑΠΘ), στο Αρχείο Αλκιβιάδη Γιαννόπουλου, σώζονται δώδεκα αδημοσίευτες επιστολές του Σκαρίμπα, τις οποίες θα παρουσιάσουμε σε άλλο δημοσίευμα.

2. Στις κριτικές των Γιάννη Ι. Φουσάρα, Γιάννη Χατζίνη, Λεωνίδα Παυλίδη, Αρίστου Σταθόπουλου, Πέτρου Σπανδωνίδη και Αμιλίου Χουρμούζιου που συγκέντρωσε η Κατερίνα Κωστίου (Γιάννης Σκαρίμπας, *Το Σόλο του Φίγκαρω*. Επιμέλεια Κατερίνα Κωστίου, Αθήνα, Νεφέλη, 1992, σ. 157· βλ. και τον τόμο *Για τον Σκαρίμπα*. Εισαγωγή – ανθολόγηση κειμένων – επιμέλεια Κατερίνα Κωστίου, Λευκωσία, εκδ. Αιγαίον, 1994) προστίθενται τώρα η κριτική του Κύπριου Κώστα Λαβίθη, *Πάφος*, τόμ. Δ', τχ. 10 (Οκτ. 1939) 458-461 (την είχε θησαυρίσει ο Λ. Παπαλεοντίου, *Μικροφιλολογικά* 21, Άνοιξη 2007, σ. 64) και η κριτική του Μιχ. Ροδά, «Πεζογραφία», *Ελεύθερον Βήμα*, 5.6.1939· ο τελευταίος είναι αρνητικός χαρακτηρίζοντας το έργο «ασυναρτησία και φιλολογική αρλούμπα», αναρωτόμενος μάλιστα «αν εγράφη σε ώρες ψυχικής και διανοητικής γαλήνης».

3. Το περιστατικό της δίκης το μνημονεύει και ο Συμεών Γρ. Σταμπουλού, *Πηγές της πεζογραφίας του Γιάννη Σκαρίμπα*. Ο λόγος της σιωπής στην σκηνή του Μεσοπολέμου, Αθήνα, ΣΩΒ, 2006, σ. 147, υποσημ. 1.

4. Βλ. για όλα αυτά μαζί με τον σχετικό σχολιασμό: Γιάννης Σκαρίμπας, *Άπαντες στίχοι 1936-1970*. Φιλολογική επιμέλεια Κατερίνα Κωστίου, Αθήνα, Νεφέλη, 2010.

Λάμπρος Βαρελάς

Ο Παύλος Κριναίος για τη Μαρία Πολυδούρη: Δυο ποιήματα, δυο άρθρα και μια επιστολή

Όπως προκύπτει από διάφορες πηγές, ο Παύλος Κριναίος¹ ήταν ένας ακόμη από τους νέους που γοητεύτηκαν από την ομορφιά της Μαρίας Πολυδούρη και συγκινηθήκαν από την τραγική ζωή αλλά και από την ποίησή της, ιδίως στα χρόνια 1928-1930, όταν η ζωή και η τέχνη της σμίγουν στις δυο ποιητικές συλλογές της (*Τρίλλιες που σβήνουν*, 1928· *Ηχώ στο χάος*, 1929).² Μια επιστολή του Π. Κριναίου προς τον Κώστα Προυσή, υπεύθυνο τότε του περιοδικού *Κυπριακά Γράμματα*, φωτίζει αρκετά καλά τη σχέση του κύριου ποιητή με τη Μ. Πολυδούρη· η επιστολή αυτή προέρχεται από το αρχείο του Κ. Προυσή (Βιβλιοθήκη Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', Λευκωσία)³ και δημοσιεύεται εδώ για πρώτη φορά:

Αθήνα, 12 του Φλεβάρη 1935

Φίλε κ. Προυσή,

Με συγχωρείτε που άργησα λίγο να σας στείλω καινούργια μου δουλειά. Επιτέλους ύστερα από χίλια βάσανα (2 εφημερίδες⁴ στο κεφάλι μου και διαρκώς σε αναζήτηση κυκλοφοριακών, δημοκοπικών θεμάτων) ξελασκάρισα και σας στέλλω τρία ποιήματα. Τα δυο με τους τίτλους «Εαρινό προμήνυμα» και το «Σιωπή, μιλά η αγάπη μας» είναι γραμμένα το 1930, λίγους μήνες προτού πεθάνει η Μαρία Πολυδούρη σ' ένα ψυχρό θάλαμο ενός νοσοκομείου. Τα είχα κρυμμένα κι απόρρητα στα άδυτα της ψυχής μας. Η ίδια δεν μου επέτρεψε να τα δώσω πουθενά. Τα ήθελε μονάχα δικιά της. Μα ο άγγελος εκείνος πέθανε κι έμεινε μονάχα η ιερή της ανάμνηση. Δυο χρόνια είχα την μοναδικήν ευτυχία να την βλέπω | στα υπέροχα εκείνα μάτια της, να την ακούω, να την αγγίζω. Πάνε 5 σχεδόν χρόνια από τότε που η Ελλάδα έχασε τη Σαπφώ της. Συνεπώς δεν θα 'ξιζε πια να κρατήσω κρυμμένα δυο δάκρυα ερωτικού σπαραγμού, τα μοναδικά της ζωής μου. Ποτέ μου δεν είχα γράψει στίχο δονημένο από ερωτική συγκίνηση. Τα ποιήματα που σας στέλνω έμειναν χωρίς συνέχεια. | Αργότερα ίσως γράψω ένα ρωμάντζο, αναμνήσεις από την ζωή της.

Αν λοιπόν στέκουν και δεν είναι ρομαντικά παραληρήματα κι άρρωστες φράσεις, τα βάζετε και τα δυο σαν μνημόσυνο στην ανάμνηση του αγγέλου που ανήκει πια στο Βασίλειο των Σκιών.

Δικός σας,
Παύλος Κριναίος
Αιόλου 38 / Αθήνα

Υ.Γ. Αν δεν σας κοστίζει, θα με υποχρεώσετε αν μου στείλετε το 3^ο τεύχος, που δημοσίεψε το «Γύρο των ωρών»,⁵ γιατί κάποιος καλοπροαίρετος φίλος το πήρε και δεν μου το επέστρεψε!

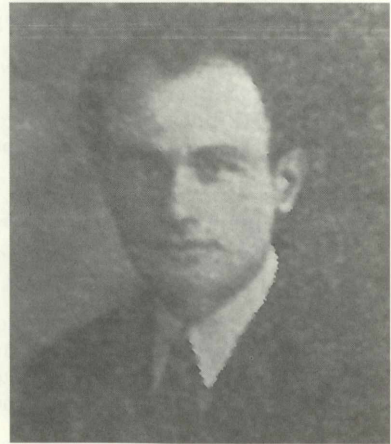
Στη συνέχεια δημοσιεύτηκαν στα *Κυπριακά Γράμματα* (τχ. 14-16, 1 Απρ.-1 Μαΐου 1935, σσ. 432-433) τα δυο αυτά ποιήματα του Π. Κριναίου, με τη διευκρίνιση ότι είναι «χαρισμένα στη Μαρία Πολυδούρη» και «γράφτηκαν γι' αυτήν όταν ζούσε». Στα ερωτικά - μελαγχολικά αυτά ποιήματα αποτυπώνονται με μετασυμβολιστικούς τόνους και κάποια στιχουργική χαλαρότητα τα τρυφερά αισθήματα του ποιητή για την αγαπημένη, που βρίσκεται πια πολύ κοντά στον θάνατο. Τα μεταφέρουμε εδώ ως ενδιαφέρουσες μαρτυρίες για το πώς έβλεπε ο Κριναίος την άτυχη ποιήτρια:

Εαρινό προμήνυμα

Γλυκό του Απρίλη μήνυμα η εσπέρα κατεβαίνει
κι η λάμπα μου αναμμένη καρτερά...
Μια πεταλούδα ολόγυρα στην φλόγα της γυρνά
μια νυχτοπεταλούδ' απελπισμένη.

Έξω μια λεύκα ολόφεγγη ρεμβάζει και θροει
κι είναι σιωπή παντού κι απανεμία.
Στα χάη γλαυκοί ανασαίνουν οι ουρανοί,
στα χάη την αστρική των ευωδία.

Γλυκό του Απρίλη μήνυμα η εσπέρα κατεβαίνει
κι ω, θέλω να σου γράψω, να σου πω...
και λέω να τραγουδήσω ένα σκοπό
μα ένας λυγμός με πνίγει, αγαπημένη.

Παύλος Κριναίος

Μες στην σιωπή μ' αρέσει τ' όνομά σου
να λέω, να ξαναλέω χίλιες φορές
κι ώρα τα μάτια κλείνω, τις στιγμές
ν' αναπολήσω που ήμουνα κοντά σου!

Κι η μελιχρή που ανάτειλε σελήνη, εκστατική
σ' έν' ακροκλάδι εστάθη
του τριζονιού που ολόλυξε ν' ακούσει την μολπή
και της καρδιάς τα πάθη.

Στην λάμπα η πεταλούδα τριγυρίζει
κι όλο επιμένει απόψε να καεί.
Σύμβολο του έρωτά μου, αθώα ψυχή
που την πυρή λατρεία του μου θυμίζει.

Γλυκό του Απρίλη μήνυμα η εσπέρα κατεβαίνει
κι ω, θέλω να σου γράψω, να σου πω...
μα είναι η ψυχή μου τόσο απελπισμένη
π' όλο το σ' αγαπώ λέει, σ' αγαπώ!...

Σιωπή! Μιλά η αγάπη μου

Χλόη, πεταλούδες κι έντομα, λουλούδια και νερά
κι ω φύση, που άναψες για μέ των τραγουδιών την βρούση.
Δεν θα 'ρθω - Υδρία της άνοιξης - να φέρω την καρδιά
Υδρία με το άρωμά σας να γιομίζει.

Δεν θα 'ρθω εφέτο, γάργαρη, μοναστηρίσια μου πηγή,
στο χρυσταλλένιο νάμα σου τα χείλη μου να ευφράνω,
κι εσείς μη με προσμένετε, φαράγγια κι εγχερεμοί,
να κόψω τ' άνθια του λιγγου μπουκέτα να σας κάνω.

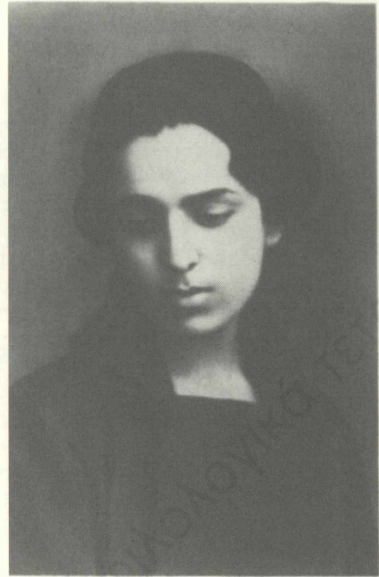
Δεν θα 'ρθω μήτε και στου αυλού την βραδινή μολπή
να ψιθυρίσω μια στροφή ειδυλλίων του Θεοκρίτου,
κι άσκοπα ο λόγγος με καλεί με το ανθοκλάδι που κινεί,
τ' είναι η ψυχή μου στα δεσμά ενός πάθους απορρήτου.

Κι άνθια του κάμπου, πώς να 'ρθώ; Κι άραγε τί μου λείπει;
Πού να 'βρω από τα μάτια της ζουμπούλια πιο γλυκά,
πού να 'βρω από την φλόγα τους, π' όταν με καίει βαθιά,
δεν ξέρω αν λιώνω από χαρά γι' αν φλέγομαι από λύπη!

Κι εσύ πηγούλα, τί να 'ρθώ, ν' αφουγκραστώ ερημίτης
την μουσική που μοίρεται στα βρύα νεροσυρμή;
Σιωπή! Μιλά η αγάπη μου και πίνω τη φωνή της,
λυγμολαλιά ενός φλάουτου πικρή κι ερωτική.

Χλόη, πεταλούδες κι έντομα, λαγκάδια και νερά
κι αμμογιαλοί με των αφρών τ' άσιπια πέπλα γάμου.
Μ' άνθια κι ωραία λουλούδισε κι ευώδισε η καρδιά,
με τ' άνθια, τα κρινάνθια του Έρωτά μου.

Αθήνα 1930

Μαρία Πολυδούρη

Δεν γνωρίζουμε αν ο Π. Κριναίος δοκίμασε στη συνέχεια να γράφει «ρωμάντζο, αναμνήσεις από την ζωή της», αλλά δημοσίευσε νωρίτερα στην εφ. *Ελληνικός Ταχυδρόμος* δυο μικρά άρθρα για τη Μ. Πολυδούρη· το πρώτο από αυτά δημοσιεύτηκε στις 9.2.1930 και είναι μια έντονη αντίδραση σε δημοσίευμα του Κ. Ουράνη, με το οποίο ο τελευταίος είχε απευθύνει έκκληση να γίνει έρανος ώστε να νοσηλευτεί η ετοιμοθάνατη ποιήτρια σε ένα καλύτερο περιβάλλον· το δεύτερο, που δημοσιεύτηκε στις 30.4.1930, αμέσως ύστερα από τον θάνατό της, δεν είναι απλώς μια συγκινημένη νεκρολογία, αφού ο αρθρογράφος ασχολείται και με το ποιητικό έργο της και εκφράζει τον μεγάλο θαυμασμό του γι' αυτό. Αξίζει τον κόπο να παραθέσουμε εδώ τα δυο αυτά κείμενα, γιατί φωτίζουν περαιτέρω τη στάση του Κριναίου απέναντι στην Πολυδούρη.

Γύρω από ένα βιβλίο Κ. ΟΥΡΑΝΗΣ ΚΑΙ Σία

Προ ολίγων ημερών εδημοσιεύθη εις το *Ελεύθερον Βήμα* ένα ανάγνωσμα – είδος σκαλαθύρματος, κριτικής μελέτης και επιφυλλίδος – υπό τον εμπορικών και συνταρακτικών τίτλον «*Η ποιήτρια του έρωτος και του θανάτου. Μαρία Πολυδούρη*».⁶

Αφορμήν εις το σκαλαθύρμα αυτό έδωσε το τελευταίον βιβλίον της δ. Πολυδούρη *Ηχώ στο χάος*, που κατά τύχην ίσως έπεσεν εις τα χέρια του μονυελοφορούντος μπλαζέ ποιητού Κ. Ουράνη, που βρήκε την ευκαιρίαν να γεμίσει δυο μέρες ολόκληρες στήλες της εφημερίδος με το ανάγνωσμα αυτό. Η υπόθεσις και όλη η τραγική ιστορία της ποιητριάς που υποφέρει θανάσιμα στο κρεβάτι του πόνου και της αγωνίας κατήντησε να γίνει ανάγνωσμα-καραμέλλα για τους αναγνώστας της πρωινής εφημερίδος.

Για έναν όμως που γνώρισε την ποιήτριαν από πολύν καιρόν, και που πρόσεξε το έργο της από τες πρώτες εκδηλώσεις του, το άρθρον-επιφυλλίς προυξένησε βαθυτάτην αγανάκτησιν και αποτροπιασμόν.

Προπαντός η θερμή έκκλησις, η επισφράγις του αναγνώσματος εκείνου εις τα φιλόνηρωπα αισθήματα των ωραίων κυριών, των ερασιτεχνών και των θαυμαστών του κ. Ουράνη.

Η ποιήτρια δ. Πολυδούρη γράφει από καιρό και δημοσιεύει από καιρό στα περιοδικά των νέων, που συνήθως ειρωνεύονται οι κ.κ. επιφυλλιδογράφοι (όρα *Εστία*ν εις τα χρονικά της, *Ελεύθερον Βήμα* κλπ.). Προ δύο ετών εκυκλοφόρησε το πρώτον βιβλίον της *Τριλλίες που σβήνουν*, το οποίον έχει τα ίδια προτερήματα, το ίδιον απελπισμένον πάθος, την ιδίαν αγωνίαν, την ιδίαν τέχνην και βαθυτάτην συγκίνησιν του δευτέρου. Κανείς όμως από τους διαβοήτους μανδαρίνους αυτούς της ποιήσεως δεν ενδιαφέρθη, κανείς δεν έγραψε δυο λόγια, κανείς δεν ηρώτησε την ιστορία, τον βίον, την αγωνία της ποιητριάς. Μονάχα οι νέοι έγραψαν, οι νέοι ενδιαφέρθησαν, οι νέοι επολέμησαν, διακηρύσσοντες ότι η ποιήτρια Πολυδούρη αξίζει καλύτερας τύχης, ότι γράφει θερμά και συγκινητικά, ότι τιμά τα ελληνικά γράμματα.⁷ Οι μανδαρίνοι, οι σνομπ, οι μονυελοφορούντες, οι απαρηνηταί της εργασίας των νέων, οι αντιγραφείς των ξένων ποιητών δεν πήραν καθόλου χαμπάρι, δεν γνοιάστηκαν καθόλου, δεν κινήθησαν. Με την κυκλοφορίαν του β' βιβλίου, *Ηχώ στο χάος*, λοιπόν, αυτός ο θόρυβος εκ μέρους των πώς εξηγείται;

Το πράγμα είναι απλούστατον. Μια ευγενής κυρία, η δέσποινα κ. Γιαννιού, τους μίλησε, τους έκανε να προσέξουν το έργον της ποιητριάς και, για να μην φανούν καθυστερημένοι, εσήκωσαν την τελευταίαν αντάρα. Ο κ. Σκίπτης⁸ έγραψε στην *Εστία*ν (την εφημερίδα που ειρωνεύθη πολλές φορές τα ποιήματά της στα γλυκανάλατα, βραδινά της σχόλια), ο μονυελοφορών στο *Βήμα*, κι άλλοι αλλού.

Οι κύριοι αυτοί – σαν μωραί βιβλικαί παρθέναι την δωδεκάτην – επεσκέφθησαν την ποιήτριαν εν σώματι ως επιτροπή και της υπέβαλαν διαφόρους αστείας, γελοίας και

αποκρουστικές ερωτήσεις. Την ερώτησαν για τα γούστα και τες προτιμήσεις της, για την αρρώστια της κλπ.

Η δ. Πολυδούρη χαμογέλασε πικρά και σαρκαστικά και δεν απήντησε... Τί ν' απαντήσεις; Τί να πει στους μανδαρινούς που ξύπνησαν την δωδεκάτην; Τί να πει στους όψιμα ενδιαφερθέντας την δωδεκάτην, ότε ήτο πλέον τόσοσν αργά, αλίμονον;

Το ανάγνωσμα όμως την άλλην ημέραν κατεσκευάσθη με γαρνιτούραν και λεπτομέρειες. Οι αναγνώσται προπαντός. Τί όμορφος άλλωστε ο τίτλος! Τί συνταρακτικός! Τί πρωτότυπος! Μία ποιήτρια στην «Σωτηρία» που γράφει για τον «έρωτα και τον θάνατον», μια ποιήτρια που γράφει, καλέ, αριστουργήματα πάθους, αγωνίας, απελπισίας.

Και το αποτέλεσμα; Θλιβερόν, αποκαρδιωτικόν, απάνθρωπον.

Πλήθος από νεαρούς κομψευομένους και νεαράς δεσποινίδας με κραγιοναρισμένα χειλάκια εξεστράτευσαν εις την «Σωτηρίαν» να γνωρίσουν την ποιήτριαν «του έρωτος και του θανάτου», καλέ, να την βάνουν να τους γράφει αυτόγραφα, να της πάρουν συνέντευξην επιτέλους. Μια κυρία την ρώτησε τί χρώμα τής αρέσουν οι κάλτσες, άλλη τί σκέπτεται να γράφει, άλλη αν θέλει κανένα γιαουρτάκι, κι άλλη, ω αίσχος ανθρώπινον, ω απελπισία και απανθρωπία, τας στιγμάς που η δυστυχής ποιήτρια έλιωνε από τον πυρετόν και την δύσπνοϊαν, την υπέβαλεν εις τακτικήν ανάκρισην.

Τα λουλούδια κι οι σοκολάτες πλημμύρισαν το δωμάτιον της άρρωστης. Τα αυτοκίνητα πηγαινοέρχονται με κοσμικούς κυρίους και ντεμουαζελίτες, η «Σωτηρία» γίνεται το κοινόν ραντεβού όλων. Η ποιήτρια θέαμα, ο πόνος της επιφυλλίς και ανάγνωσμα. Οι μανδαρινοί εξετέλεσαν το καθήκον τους και έγραψαν την κριτικήν των, ικανοποιήθησαν καθ' όλην την γραμμήν.

Μονοελοφορούντες και μη, κριτικοί και επιφυλλιδογράφοι, εκάνετε μεγάλο κακόν, εδώσετε πραγματικήν συμφοράν στην ποιήτριαν. Εξυπνήσατε πολύ αργά, για να την ζημιώσετε ηθικά, ψυχικά, ανεπανόρθωτα. Οι φίλοι της, οι σύντροφοί της που φώναζαν τόσοσν καιρόν τής φτάνουν. Δεν είχεν ανάγκην από τον όψιμον οίκτον σας και την φιλανθρωπίαν σας. Απέφυγε πάντοτε τον θόρυβον, την κοσμικήν κίνησιν, το ενδιαφέρον σας. Ατενίζει προς τον θάνατον με εγκαρτέρησιν και με ηρεμία, έτοιμη για όλα. Οι φροντίδες σας ταράζουν την γαλήνην της, προπηλακίζουν τες ιερές της στιγμές, υβρίζουν και μολύνουν την ιεροτελεστίαν της τραγωδίας της.

Η ποιήτρια Πολυδούρη και το έργον της – το περίφημον έργον της – ανήκουν στους νέους. Η περιφρόνησίς της ανήκει σε σας.

Μια τραγική ύπαρξις ΜΑΡΙΑ ΠΟΛΥΔΟΥΡΗ Ο θάνατος μιας ποιήτριας

Προχθές, την ώραν που η αυγή σαν μια ρόδινη γλυκιά υπόσχεση χαμογελούσε εις τα χείλη των ουρανών, η χλομή δυστυχισμένη ποιήτρια του σπαραγμού και του πόνου, η ωραία ποιήτρια του θλιβερού έρωτος έκλεισε τα μάτια για πάντα. Τα ωραία φλογερά μάτια που σαν αναμμένες, άσβηστες λαμπάδες εφώτιζαν από καιρόν τώρα ένα σώμα που μόνο η καρδιά, η μεγάλη ποιητική καρδιά της κτυπούσε σαν βοερή καμπάνα μέσα εις τις νύκτες τις λευκές, νύκτες της αγωνίας της.

Μόνη και εγκαταλελειμμένη εις ένα δωμάτιον νοσοκομείου, εις το γ' πάτωμα μιας κλινικής, εις ένα απλό μοιραίο κρεβάτι, με συντροφιά τις σεπτές μορφές των εικόνων των δυστυχισμένων συναδέλφων της, τους Κητς και του Σέλλει, του Δάντη, του Καρουτάκη και της Λάμαρη, εξεψύχησεν ήρεμα, ιπποτικά και ανδρεία.

Η ίδια περιέμενεν τον μεγάλο φίλον, τον μεγάλο ξένον που θα 'ρχόταν να κτυπήσει την θύρα της για το μεγάλο κάλεσμα και το μεγάλο ταξίδι:

Να φύγουν όλοι. Ακάλεστοι κι ας ήρθανε με δώρα,
τίποτε δεν εταίριασε στην εξαισία γυμνότη
που με τριγύριζε λαμπρή. Μεγαλειώδεις πλάνες
που εμπρός τους με ταπεινώσαν ικέτη και δεσμώτη.

Τώρα προφητικά σημαίνει η μυστική καμπάνα
του Δείπνου. Ο Μέγας Φίλος μού μηνά την θέλησή του
να 'ρθει. Κι αν πάντοτε έλειπεν, όμως μες στην καρδιά του
άζια της πίστης μου έφεγγε τρισάξια η θύμησή του.

Για την μεγάλη αναμονήν ετοιμασία θ' αρχίσω.
Ζωντάνειφε στις φλέβες μου η ευγενική γενιά μου,
τα χέρια μου της προσευχής έτοιμα να συντρίψουν,
φραγγέλιο η ασυμβίβαστη περήφανη απονιά μου.⁹

Από καιρό το κορμί της είχε πεθάνει, έμεινε μόνο η περήφανη, αλύγιστη ψυχή της
σαν καντήλι να φέγγει μέσα εις τους πικρούς σκοτεινούς διαλογισμούς της. Από καιρόν,
με την έκδοση του δευτέρου βιβλίου της, Ηχώ στο χάος, είχε αποχαιρετήσει τον ρυθμόν
και την ρίμαν.

Αυτό ήτανε γι' αυτήν ο πραγματικός θάνατος και η απελπισία. Η Απολλωνία μουσική
λύρα έρημη και ορφανή, κάτω από τα γνώριμα θερμά δάχτυλα δεν ήχησεν πλέον, δεν
θα κρούσει πλέον την μελωδιάν και τον σπαραγμόν, την ικεσίαν και τον θάνατον.

Η ίδια, κλείνοντας το βιβλίο της, απεχαιρέτησε το τραγούδι, που έκανε την ζωή της
να ευωδιάσει σαν ρόδο και την ψυχή της να γεμίσει με αστερισμούς:

Σκοπέ, σ' αφήνω. Ήχε, τραγούδι
μ' αφήνετε. Τη μονάχη
χορδή μάταια κρούω στη λύρα μου.
Να 'χει μόνο ένα «χαίρε»
να 'ναι μονάχη τού «χαίρε» η χορδή
στην καρδιά μου.

Από το μακρινό ασφοδελό λιβάδι των ψυχών την έκραζαν οι γνώριμες συγκινημένες
φωνές, και δεν μπορούσε να μην υπακούσει. Ο Δίας την εχτύπησε με ανήλεον κεραυνόν,
μα ο Απόλλωνας έσταξε εις την θερμήν πληγήν της το ιερόν μέλι του, και εις τα χείλη
της ο Φρυγικός αυλός ανέμελψε τις πλέον θείες σπαρακτικές μελωδίες.

Εκεί κάτω εις το ασφοδελό λιβάδι θα συναπαντήσει τις ίδιες μοιραίες δυστυχημένες
ψυχές, του Καρυωτάκη¹⁰ και του Μαρτζώκη, του Βιζυηνού και της Λάμαρη...

Ένα φτωχικό σεντούκι, λίγα λουλούδια, πέντ' έξι φίλοι συνόδευσαν την ποιήτριαν εις
την τελευταίαν μόνιμη κατοικίαν της. Ούτε λόγιοι ούτε νεκρώσιμα ούτε πομπή. Έτσι
ήθελεν η μεγάλη ψυχή της. Τα δάκρυα που αυλάκωσαν τα πρόσωπα αυτών που την
αγαπούσαν ήσαν το καλλίτερον μνημόσυνο και η θερμότερα εκδήλωσις απελπισίας και
λύπης δια την απώλειαν.

Η λύρα της έσπασε. Μα το έργον της μένει σαν ένας διάχυτος ολόλυγμος και σαν
μια θερμή, αγωνιώδης επίκλησις μέσα εις τους αιώνες.

Η Πολυδούρη, ύστερα από την Σαπφώ, ύστερα από το πέραςμα τώσων αιώνων,
εξύπνησεν τις νεκρωμένες πηγές των συγκινήσεων.

Ποτέ άλλοτε δεν ακούσθησαν στίχοι, και μάλιστα από γυναικειάν λύραν, με τόσον
πάθος, ειλικρίνεια και σπαραγμόν. Οι στίχοι της θυμίζουν τους Σοφοκλείους κομμούς
και τον θρήνον της Αντιγόνης.

Εις τα τραγούδια της κραυγάζει μια φτωχή, απελπισμένη ψυχή, κλαίει σπαρακτικά
μια πληγωμένη αθεράπευτα καρδιά, θρηνεί με συγκρατημένα αναφιλητά μια ύπαρξη

από την σκοτεινήν άβυσσον του Πόνου κι υψώνει μάταια τα χέρια προς τον άδειον γι' αυτήν ουρανόν.

Εκδηλώνεται η ποίησις αυτή απλά μα τόσο τραγικά, γιατί έτσι θέλει και έτσι αξίζει να εκφρασθεί η καρδιά που αιματοστοάζει, η ψυχή που δεν έχει ελπίδα μήτε προσδοκίαν, η φωνή που σβήεται στην απύθμενη άβυσσο του χάους:

*Πόνος ... πόνος, δεν φτάνει πια το δάκρυ
κι ο στεναγμός δεν φτάνει, δεν ξεσπά,
αλλόφρονο πουλί πετιέται η σκέψη
και δέρνει τα φτερά του και τα σπα.*

*Αίμα ο ιδρώς της αγωνίας. Βαφήκαν
οι κρόταφοι σε ρόδα τραγικά,
φαρμάκι μες στις φλέβες τριγυρνούνε
μιας δυνατής ζωής τα μυστικά.*

*Του Μαρτυρίου η σιδερένια ρόδα
γυρίζει την στροφή της την στερνή.
Η Γνώση παραστέκει λυπημένη,
η Αγάπη απαρηγόρητα θρηνεί.*

Δεν είναι λοιπόν το άκρον άωτον του σπαραγμού αυτοί οι στίχοι; Δεν είναι η υστάτη κραυγή της απογνώσεως, ιεροτελεστία και χορικόν άσμα;

Η πεθαμένη ποιήτρια μάς έδωσε ό,τι πλέον υπέροχον έχει τραγουδηθεί εις την ελληνικήν ποίησιν γύρω από τον έρωτα και τον θάνατον, την αγωνίαν και τον σπαραγμόν.

Οδηγεί την ψυχήν εις τας πρώτας πηγάς των εμπνεύσεων των αρχαίων τραγικών και ποιητών. Το έργον της είναι άμεσος συνέχεια του έργου και του ερωτικού πάθους της Σαπφούς. Δικαίως η Πολυδούρη θεωρείται μια από τις μεγαλύτερες ποιήτριες εις τον κόσμον. Εφάμιλλη της Βαλμόρ και της κομίσσης Ντε-Νοάιγ.¹¹

Ο θάνατος ήρθε να νεκρώσει το σώμα της. Μα η ποίησή της, το δυνατόν και υπέροχον έργον της θα μείνει μέσα εις τους αιώνες. Επάνω εις τον νεοσκαμμένον τάφον της κόρης, επάνω εις τον μικρόν χώρον που έραναν με χώμα και με αγκάθια, χύνομεν τα πλέον φλογερά και συγκινητικά δάκρυα.

*«Τον π' αγαπά ο Θεός πεθαίνει νέος.
Μη λυπάσαι. Είμαι ο θάνατος ο ωραίος».*

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο Παύλος Κριναίος (ψευδώνυμο του Χαρίλαου Ν. Μιχαηλίδη, Πάφος 1902 - Αθήνα 1986) άρχισε να δημοσιεύει τα πρώτα ποιήματά του γύρω στα 1920 σε κυπριακές εφημερίδες και ακολούθως σε διάφορα έντυπα της Κύπρου και της Ελλάδας· αλλά καθυστέρησε πολύ να εκδώσει ποιητικές συλλογές. Μόλις κατά τη δεκαετία του 1970 εξέδωσε τέσσερις ποιητικές συλλογές (*Το χρυσό δισκοπότηρο*, 1972· *Το μανουάλι με τα 63 κεριά*, 1974· *Αλληλογραφία με τον Άγιο Φραγκίσκο*, 1976· *Το σταυρωμένο λιθόστρωτο*, 1980) και δυο βιβλία με ποιήματα για παιδιά (*Τα τετράδια των αγγέλων*, 1970· *Το βιβλίο της Μυρτώς*, 1978). Έτσι, η πιο παραδοσιακή ποίησή του (που είναι ίσως και η πιο ουσιαστική) έμεινε διάσπαρτη σε έντυπα του Μεσοπολέμου. Εκτός βιβλίου έμειναν και τα παραπάνω ποιήματά του για την Πολυδούρη. Πάντως δεν ισχύει η πληροφορία που εξακολουθεί να αναγράφεται σε διάφορες δημοσιεύσεις, ότι ο Κριναίος εξέδωσε από νωρίς δυο ποιητικές συλλογές (*Φρυγικοί αυλοί*, 1932· *Μωσαικά και επιγράμματα*, 1934), αν και αυτές είχαν εξαγγελθεί επανειλημμένα (βλ. *Μικροφιλολογικά* τχ. 8, 2000, σ. 43). Μάλλον άγνωστη είναι η ενασχόλησή του με την πεζογραφία· αρκετά χρόνια ύστερα από τον θάνατό του κυκλοφόρησε ένα ιστορικό μυθιστόρημά του (*Η εκδίκηση του Αλή πασά*, 2004). Με βάση σχετική πληροφορία που δίνει ο γιος του Μπάμπης Μιχαηλίδης Κριναίος στο ιστολόγιό του, διορθώνουμε εδώ το έτος γέννησης του Κριναίου (ώς τώρα γνωρίζαμε ότι γεννήθηκε το 1903).

2. Το πρόσωπο και το συγγραφικό έργο της Μ. Πολυδούρη έρχονται ξανά στην επιφάνεια με δυο πρόσφατες εκδόσεις, τις οποίες επιμελήθηκε η Χρ. Ντουινιά: Μαρία Πολυδούρη, *Τα ποιήματα*, Αθήνα, Εστία, 2014· Μαρία Πολυδούρη, *Ρομάντσο και άλλα πεζά*, Αθήνα, Εστία, 2014. Στο Χρονολόγιο που επιτάσσεται και στους δύο τόμους μαρτυρείται ότι ο Π. Κριναίος, μαζί με τους Μυρτιώτισσα, Γαλάτεια Καζαντζάκη, Αθηνά Γαϊτάνου-Γιαννίου, Κώστα Παπαδάκη, Μίνω Ζώτο, ίσως και άλλους, επισκέπτονται τακτικά την Πολυδούρη στο νοσοκομείο «Σωτηρία» και στην κλινική Χρηστομάνου. Επίσης στα *Ποιήματα* η Χρ. Ντουινιά αξιοποιεί αποσπάσματα από το άρθρο του Κριναίου «Κ. Ουράνης και Σία» (σσ. 305, 307).
3. Ο Κώστας Προυσής (1911-1993) ήταν, μαζί με τους Αντώνη Ιντιάνο (1899-1968) και Νίκο Κρασιδίωτη (1911-1997), οι βασικοί συντελεστές του περιοδικού *Κυπριακά Γράμματα* (Λευκωσία 1934-1937, 1939-1956). Ευχαριστώ το Ίδρυμα Αρχιεπ. Μακαρίου Γ', και ειδικά τον διευθυντή του κ. Αντρέα Κ. Φυλακτού, που μου επέτρεψαν να αξιοποιήσω υλικό από το Αρχείο Προυσή.
4. Σύμφωνα με το *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων* του Αρ. Κουδουνάρη (Λευκωσία 2010, σ. 268), ο Π. Κριναίος ήταν διευθυντής σύνταξης των εφ. *Αθλητικά Χρονικά*, *Αθλητική Φωνή* και *Αθλητισμός της Ελλάδος*, ενώ συνεργάστηκε και με αρκετά άλλα έντυπα της εποχής.
5. Ο Π. Κριναίος δημοσίευσε στα *Κυπριακά Γράμματα* δεκάδες ποιήματά του. «Ο γύρος των ωρών» προτάσσεται στο τχ. 3 (15.10.1934) 73.
6. Για τις αντιδράσεις που προκάλεσε το δημοσίευμα του Κ. Ουράνη (*Ελεύθερον Βήμα*, 26 και 27.1.1930) βλ. και όσα αναφέρει η Χρ. Ντουινιά στον τόμο Μ. Πολυδούρη, *Τα ποιήματα*, ό.π. (σημ. 2), σσ. 304-307.
7. Σύμφωνα με τη Χρ. Ντουινιά (Μ. Πολυδούρη, *Τα ποιήματα*, ό.π., σ. 307), για τη συλλογή *Οι τρύλιες που σβήνουν* έγραψαν θετικά ή μάλλον θετικά οι Μ. Ζώτος, Γ. Κοτζιούλας, Μ. Στασινόπουλος και Γ. Χονδρογιάννης. Στη συνέχεια, με αφορμή την έκδοση της δεύτερης συλλογής της Πολυδούρη και τον θάνατό της, γράφτηκαν περισσότερα κείμενα, ενώ η ποιήτρια έγινε ηρωίδα στο μυθιστόρημα του Κ. Πολίτη *Εκάτη* (1933): βλ. Χρ. Ντουινιά, ό.π., σσ. 328-338.
8. Αξίζει να σημειωθεί ότι, σε επιστολή της (από το Παρίσι, 10.4.1927) προς τον Βασίλη Γεντέκο, η Μ. Πολυδούρη σχολίασε απαξιωτικά και εύστοχα τη μεγαλόστομη ποίηση του Σ. Σκίπη: «Αυτές τις μέρες είναι ο Σκίπης εδώ και θα μιλήσει στο σύλλογο των φοιτητών. Μολονότι η ποίησή του δεν με συγκινεί καθόλου, ωστόσο θα πάω να τον ακούσω». Βλ. Μ. Πολυδούρη, *Ρομάντσο...*, ό.π. (σημ. 2), σ. 242.
9. Ο αρθρογράφος παραθέτει ποιήματα ή αποσπάσματα από τη συλλογή *Ηχώ στο χάος*. Σε ορισμένα σημεία των παραθεμάτων υπάρχουν αλλαγές, που ίσως οφείλονται σε αβλεψία του αρθρογράφου.
10. Ενδεχομένως ο Κριναίος να ήταν ενημερωμένος για τη μοιραία σχέση της Πολυδούρη με τον Καρωτάκη.
11. Η κριτική της εποχής συνέδεσε επανειλημμένα το όνομα της Πολυδούρη με τη Σαπφώ, την κόμισσα Ντε Νοάιγ και ιδίως με τη Μ. Desbordes-Valmore, της οποίας μετέφρασε δυο ποιήματα. Βλ. και σχετικές αναφορές της Χρ. Ντουινιά στον τόμο Μ. Πολυδούρη, *Τα ποιήματα*, ό.π. (σημ. 2), σσ. 358-360.

Λευτέρης Παπαλεοντίου

Τρία ιδιωματικά ποιήματα του Γλαύκου Αλιθέρση

Στο αρχείο του Κώστα Προυσή (Βιβλιοθήκη Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', Λευκωσία) σώζονται και τρία ποιήματα του Γλ. Αλιθέρση (με την υπογραφή Πολλύς Αγρότης) γραμμένα στο κυπριακό ιδίωμα, τα οποία, όσο γνωρίζουμε, έμειναν αδημοσίευτα. Ο Αλιθέρσης, ακολουθώντας το ποιητικό παράδειγμα του Β. Μιχαηλίδη και κυρίως του Δ. Λιπέρτη, άρχισε να γράφει ιδιωματικά ποιήματα γύρω στα 1920. Μερικά πρώτα δείγματα δημοσίευσε στο περ. *Αβγή της Λεμεσού* (τχ. 9, Δεκ. 1924, τχ. 10, Ιαν. 1925), πάντα με το ψευδώνυμο Πολλύς Αγρότης. Στη συνέχεια προσπάθησε να δημοσιεύσει

ιδιωματικά ποιήματά του και στο περ. *Κυπριακά Γράμματα*, αλλά χωρίς ανταπόκριση. Παρόλο που το περιοδικό αυτό δημοσίευε κατά καιρούς ιδιωματικά (συνήθως λαϊκότροπα) ποιήματα άλλων, όπως των Αντώνη Κλόκκαρη, Παύλου Λιασίδη και Χρ. Θ. Παλαίση, δεν ήθελε να ενθαρρύνει και έντεχνους ποιητές να χρησιμοποιούν το κυπριακό ιδίωμα στην ποίηση, για να μη δίνουν επιχειρήματα στη βρετανική προπαγάνδα. Ο Ν. Κρανιδιώτης ξεκαθάρισε αργότερα σε επιστολή του (από Λευκωσία, 17.10.1953) προς τον Αλιθέρη τη γραμμή του περιοδικού: «Ωραία, γνήσια, καλοδουλεμένα. Μα εμείς πολεμούμε τώρα αυτή την τακτική. Αν κάποτε λόγοι ιστορικοί επέβαλαν τη δημιουργία κυπριακής ιδιωματικής ποίησης, σήμερα ιστορικοί λόγοι επιβάλλουν ακριβώς το αντίθετο. Δε θέλουμε να ενισχύσουμε την προσπάθεια της Κυβέρνησης να μας παρουσιάζει σαν “ιδιάζουσαν εθνικότητα” – εμάς τους Κυπρίους – με ιδιαίτερη γλώσσα, ιδιαίτερη λογοτεχνία, ιδιαίτερες παραδόσεις κλπ.»¹ Η αντίληψη αυτή του Ν. Κρανιδιώτη εξακολουθεί να επηρεάζει τη νεότερη κριτική (λ.χ. τους Ανδρέα Παστελλά και Αχιλλέα Πυλιώτη) και ύστερα από το τέλος της βρετανικής αποικιοκρατίας.

Ο ίδιος ο Αλιθέρης δεν προχώρησε ποτέ στην έκδοση της συλλογής του «Τραούδκια του Αγρότη». Πολύ αργότερα ο Α. Παστελλάς περιέλαβε μερικά δείγματα στην έκδοση Γλαύκου Αλιθέρη, *Επιλογή από το ποιητικό του έργο*, Κύπρος, Πνευματικός Όμιλος Λεμεσού, 1976. Ο Παστελλάς πληροφορεί ότι ο Αλιθέρης άφησε 79 χειρόγραφα ιδιωματικά ποιήματα, καθώς και ένα εκτεταμένο αφηγηματικό ποίημα 617 στίχων με τίτλο «Το τραγούδι του Κωστή τζαι της Μηλιάς». Στην παραπάνω έκδοση ο Α. Παστελλάς ανθολόγησε δέκα εννέα ιδιωματικά ποιήματα του Αλιθέρη, σχολιάζοντας ότι τα κείμενα αυτά χαρακτηρίζονται από «κάποιο εγκεφαλισμό και κάποια δυσκαμψία, που προδίδουν έλλειψη άμεσης επαφής με τη ζωή του νησιού». Εξάλλου, ο Αλιθέρης διαχώρισε την ιδιωματική παραγωγή του από τα ποιήματα του Β. Μιχαηλίδη και του Δ. Λιπέρτη: «Η φωνή μου έχει λιγότερο ηρωισμό και θηλυκότητα, λιγότερο και αγροτισμό και προπάντων συμβουλές. Έχω περισσότερο “αστισμό” και, για την ακρίβεια, περισσότερη “γειτονιά”».²

Ο κωμοδρόμος

Με τ' άστρα, πριν φεντζίσει ο δρόμος
πκιάννει δουλειάν ο κωμοδρόμος.

Μες στην νισιάν του το λαμπρόν του
συμπάλλει με το φυσερόν του.

Κάμνει μαδιές, κουνιές, ξινάρακα,
κούσπους, μασαίρακα χαλινάρακα,

πρόκκες, καρφικιά, καμπανελλούδκια –
τζ' ολημερίς λαλεί τραούδκια.

Φάκκα τζαι φάκκα πά' στ' αμόνι,
τζαι μισοτίτσιρος 'ποδρώννει.

Ο μάος

Το πετεινάριν το πατσαλίν
που εκαλαθούραζεν στην αυλήν,
τώρα έθει ζέβκιν έξω στ' αλώνιν,
τζ' ούλλον μάος κάμνει το καμπώνιν!

Πετάσσουνται γυρόν αζίνες,
τζ' οι φλέες του χοντρές λεισίνες.

Τζ' εδιδιάστην τον η Μαριόλλα,
της Κουττουπίνας η ροκόλα,

τζαι πάει στημ μάναν της βουρώντα
τζαι πι τζαι φι λαλεί κλαμώντα:

«Α μανά, τοβ Βερζεβούλλην,
τζ' ιτσά τζ' εμείνισκα ταούλλιν!»

Καπαρτισμένον παντού βουρά
σγοιαν το σιζίνιν που τρώ' φαρρά.
'Πέ το καλόηρον στο μετόσιν.
'Ο,τι έχουν ούλλα τζ'αι τζέινον το 'δει!

Ππέφτεις σγοιαν λίντερος μες στο χας
τζ' όπου τζ' αν σελίξεις 'εν αστοχάς.
'Ετσι λοής το κακόν εγίνην
άμα το εσσίαστης, βρομοσαχίνιν...

Τζ' ο Ττοφαλλής μας ο μισταρκός,
πόνι στο χρώμαν τέλεια κλωρκός
τζ'αι τον πουλούσιν σγοιαν το χαβκιάριν,
θέλει να κάμει το λατζινάριν!

'Εμπην του ο Δκιάολος τζ' έμπην του ο Μάος,
τζ' ούλλες θωρεί τες σγοιαν κουκκουφιάος.
Τζ' αν του δικλήσουσιν νακκουρίν,
βουρά 'πό πίσω τους σγοιαν τσουρίν!

'Πκιάστην με τζέινην του Χατζαβράμη,
το βερκολύερον μου καλάμιν.
Μα 'ν' ο αφός της σέρτης πολλά,
πόν έν' βους μνούχος τζ'αι κουτουλλά.

«Βρε Ττοφαλλή, μέν είσαι παρούτιν·
εμέν ακρώστου, τζ'αι κόψε μούτιν!
Πεικάζει ο αφός της, μπορεί να 'ρτεί
τζ'αι να σε σφάξει σγοιαν το μαρτίν!»

Αχ! ζάβαλλέ μου, φτωσή μου νιότη...
Ο Ττοφαλλής μας έπαθεν ό,τι
το πετεινάριν το πατσαλίν
με μιαν κουσπιάν πά' στην τζεφαλήν!

Στην γειτονιάν μας

Του τζ'αιρού τους ούλλους
τους φτωχούς σκαπούλλους
'εν τους εύρισκαν καλούς.
Τζ' οι τέσσερις τσούρες
της θκειας μας της Καλλούς
εκάτσαν στο ράφιν.
Τα μυαλά τους σβούρες·
η γλώσσα τους ξουράφιν!

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

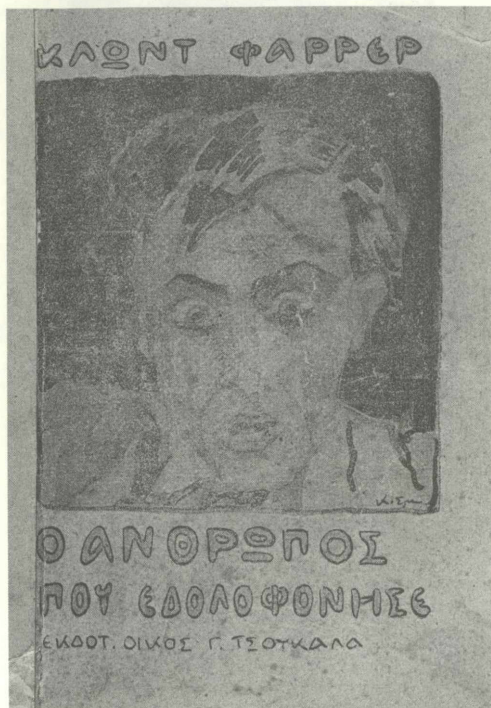
1. Το απόσπασμα αυτό δημοσιεύτηκε από τον Α. Παστελλά στον τόμο Γλαύκος Αλιθέρης, *Επιλογή από το ποιητικό του έργο*, Κύπρος 1976, σ. 150, σημ. 5.
2. Γλ. Αλιθέρης, «Φιλολογικά απομνημονεύματα», *Κυπριακά Γράμματα* 181 (Ιουλ. 1950) 211-213.

Γλαύκος Αλιθέρης

Λ. Π.

Ο Τεύκρος Ανθίας μεταφραστής

Ακολουθώντας την παλιά παροιμία «η ουρά του ποντικού οδηγεί στον θησαυρό», εντόπισα την, άγνωστη προσώρας, μετάφραση του γνωστού κύπριου ποιητή. Η «ουρά» ήταν οι δύο παραπεταμένες αράδες στην τελευταία σελίδα του μυθιστορήματος του Κλωντ Φαρρέρ *Ο άνθρωπος που εδολοφόνησε*. Συγκεκριμένα στη σελίδα 224, κάτω από την αναγραφή ΤΕΛΟΣ, υπάρχει η πληροφορία: «Η μετάφρασις, φιλοτεχνηθείσα από τον κ. Τ. Ανθίαν, είναι ιδιοκτησία του Εκδοτικού Οίκου Γ. Τσουκαλά». Στις πρώτες σελίδες σημειώνονται τα πλήρη στοιχεία του εκδοτικού οίκου (Γ. Τσουκαλάς και Σία), η διεύθυνση (Στοά Φέξη 126, Αθήνα) και το έτος της έκδοσης (1927).

Ο ποιητής Γιώργος Τσουκαλάς τα χρόνια του μεσοπολέμου ήταν δραστήριος εκδότης κυρίως αντισυμβατικών, κατά μίαν έννοια, βιβλίων στα οποία περιλαμβάνονταν και αστυνομικές ιστορίες. Τύπος μποέμ, σύχναζε στο καφενείο «Μπάγκειον» της Ομόνοιας, που ήταν το μόνιμο στέκι ποιητών της γενιάς του '20, στην οποία ανήκε

και ο Τεύκρος Ανθίας. Εκεί είναι πιθανόν να γνωρίστηκαν οι δύο συνομήλικοι, γεννημένοι το 1903, διανοούμενοι Τσουκαλάς και Ανθίας και εκεί να επιλέχθηκε και να σχεδιάστηκε η έκδοση της μετάφρασης του γαλλικού μυθιστορήματος με τον τίτλο *Ο άνθρωπος που εδολοφόνησε*. Ο συγγραφέας του Κλωντ Φαρρέρ (Claude Farrère, 1876-1957), γνωστός ήδη από τη βράβευσή του με το Γκονκούρ (1905), το είχε κυκλοφορήσει στο Παρίσι το 1906 και το ονόμασε *L'homme qui assassina*. Πρόκειται για ένα ελκυστικό οδοιπορικό των αρχών του 20ού αιώνα στην Σταμπούλ, όπως ονομάζει ο μεταφραστής την Κωνσταντινούπολη.

Στον ρόλο του αφηγητή ο διπλωματικός ακόλουθος της Γαλλικής Πρεσβείας, με τους πολλούς τίτλους ευγενείας, συνταγματάρχης Ρενέ Ντε Σεβινιέ Μονμορόν. Η αφήγηση, σε πρώτο πρόσωπο, ακολουθεί ημερολογιακή σειρά και αντιστοιχεί σε χρονική διάρκεια τεσσάρων μηνών, από τις 13 Αυγούστου έως τις 16 Δεκεμβρίου. Ο γάλλος συγγραφέας δείχνει τον θαυμασμό του αναφέροντας ότι «η Τουρκία είναι η μόνη χώρα του κόσμου όπου ο φθόνος αποκλείεται, διότι οι Τούρκοι είναι οι μόνοι πραγματικοί δημοκράτες που γνώρισα» (σ. 128). Δεν λείπουν και οι απαξιώτικες κρίσεις για τους Γερμανούς, τους Γάλλους, τους Εβραίους, τους Έλληνες και τους Αρμένιους. Οι πιο ενδιαφέρουσες σελίδες είναι τόσο εκείνες που περιγράφουν τις τοπικές συνθήκες ζωής και τις συμπεριφορές των κατοίκων, καθώς και εκείνες που αποκαλύπτουν τις δολο-

πλοκίες μεταξύ των διπλωμάτων. Δεν παραλείπεται και η περιδιάβαση στα πορνεία και δίνεται υπαινικτικά η αισθησιακή τους ατμόσφαιρα. Η αστυνομική πλοκή εκτυλίσσεται μόνο στο τελευταίο μέρος, με τον αφηγητή να δολοφονεί τον βασιανιστή - σύζυγο της αγαπημένης του και τις τουρκικές αρχές να κάνουν τα στραβά μάτια και να τον αφήνουν ελεύθερο. Η μετάφραση κυλάει, η γλώσσα είναι ζωντανή και χυμώδης, ενώ εντυπωσιάζει η εύστοχη χρήση ποικίλων τουρκικών λέξεων και εκφράσεων.

Ως υστερόγραφο προσθέτω και μια άλλη ιδιότητα του πολυτάλαντου Τεύκρου Ανθία, που δεν είναι τόσο γνωστή: έγραψε και μουσική μελοποιώντας στίχους του φίλου του και συμπότη στο Μπάγκιο, Μίνου Ζώτου. Παραθέτω την παρτιτούρα.

Γιώργος Ζεβελάκης

Ο Γ. Θεοτοκάς για το πρώτο βιβλίο του Ν. Γιαλούρη

Ο Νίκος Γ. Γιαλούρης (1928-2003) υπήρξε μια πολυδιάστατη φυσιογνωμία.¹ Γνωστός ζωγράφος, χαράκτης και συγγραφέας, άφησε έντονο το στίγμα του στην πνευματική ζωή της Χίου κατά το δεύτερο μισό του προηγούμενου αιώνα.²

Η πρώτη εμφάνισή του στα ελληνικά γράμματα χρονολογείται το 1962, οπότε και τύπωσε το βιβλίο του *Χίος, το νησί των ανέμων*.³ Στο ταξιδιωτικό οδοιπορικό του παρουσιάζει με ζωντανά χρώματα χαρακτηριστικές όψεις του χιακού τοπίου. Σε όλες σχεδόν τις σελίδες του βιβλίου δημοσιεύονται σχέδια του από διάφορες περιοχές του νησιού.⁴

Το βιβλίο δημιούργησε καλές εντυπώσεις στο αναγνωστικό κοινό της εποχής. Μεταξύ εκείνων τους οποίους γοήτευσε η συγγραφική δουλειά του Ν. Γιαλούρη ήταν και ο Χιώτης στην καταγωγή Γιώργος Θεοτοκάς (1905-1966). Τις κρίσεις του κατέθεσε σε σύντομη βιβλιοκρισία του που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Ελλάδα*.⁵ Διευθυντής του καλαίσθητου εντύπου, που εκδιδόταν στην Αθήνα από τον Οργανισμό Τουριστικών Εκδόσεων, ήταν ο Γιώργος Ι. Βαρελάς, ενώ την καλλιτεχνική επιμέλειά του είχε ο Γιώργος Βακιρτζής.

Το κείμενο του Γ. Θεοτοκά, που δεν έχει βιβλιογραφηθεί,⁶ αναδημοσιεύεται παρακάτω.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Νίκου Γ. Γιαλούρη: «Χίος, το νησί των ανέμων»

Διάβασα με πολλή συμπάθεια το βιβλίο που αφιέρωσε στη Χίο ο κ. Νίκος Γ. Γιαλού-

«Τάμβα πιά...» (Φιλοσοφικό ρομάντσο)
Στίχοι: Μ. Ζώτου. Μουσική: Τεύκρου
Ανθία, Πρωτομαγιά 1927

ρης, στολισμένο με στίτσα από τον ίδιο. Είναι έργο αγάπης και για τούτο αγαπιέται. Ο συγγραφέας γύρισε το νησί βήμα προς βήμα, το ερεύνησε και το έζησε και δίνει εδώ την εμπειρία του με σύντομα σημειώματα για την πόλη, τα χωριά, τα μοναστήρια. Είναι ένα ζωντανό οδοιπορικό, καλογραμμένο, ευχάριστο στο διάβασμα, γεμάτο πληροφορίες και προσωπικές εντυπώσεις.

Η Χίος είναι τόπος της ιστορίας και της παράδοσης. Είναι γεμάτη μνημεία που συνθέτουν την πρωτότυπη φυσιογνωμία της, έτσι καθώς εναρμονίζονται με την όμορφη, λεπτή και απαλή της φύση. Περιέχει μνημεία με πολύ μεγάλη καλλιτεχνική αξία, με αληθινά παγκόσμια σημασία, καθώς είναι τα ψηφιδωτά της Νέας Μονής, και άλλα, καθώς η αρχιτεκτονική των μεσαιωνικών χωριών του Νότου, που αποτελούν εξαιρετα δείγματα μιας εξελιγμένης λαϊκής τέχνης που συνεχίζεται ζωντανή από τα χρόνια των Παλαιολόγων. Δεν ξέρει κανείς τί να ξεχωρίσει μέσα σ' όλους αυτούς τους τοπικούς θησαυρούς, αρχίζοντας από το Φρούριο που προσδίδει στην πόλη μεγαλοπρέπεια και αρχοντιά και που θα πάρει όλην τη σημασία του όταν αποφασίσουν οι Χιώτες να το περιποιηθούν και να εξωραΐσουν τους χώρους που το περιβάλλουν, καθώς γίνεται σήμερα σε άλλα μέρη της Ελλάδας.

Όλα αυτά ο κ. Γιαλούρης τα παρουσιάζει ένα-ένα στον αναγνώστη, αφού ο ίδιος τα περιηγήθηκε με μεράκι. Το είχαμε παράπονο ότι οι πατριώτες μας δεν εκτιμούν αρκετά τα παλαιά τους κτίσματα και πως τα αφήνουν να καταρρέουν και να σβήνουν, εκτός από εκείνα τα λίγα που φροντίζει το Κράτος. Το βιβλίο του κ. Γιαλούρη, δίνοντας μαζί και μια συνολική εικόνα του τόπου, ελπίζω ότι θα βοηθήσει την κοινωνία της Χίου να συναισθανθεί την αξία των μνημείων της. Θα είναι από την άποψη αυτή βιβλίο παιδαγωγικό και εύχομαι, για τούτο, να υποστηριχτεί και να διαδοθεί. Αργότερα, ο κ. Γιαλούρης θα μπορούσε, αν ήθελε, να ξαναπιάσει ορισμένα από τα θέματά του και να τους δώσει όλην την ανάπτυξη που απαιτούν.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ

Ο Γ. Θεοτοκάς, στο σύντομο κείμενό του, δείχνει ενθουσιασμένος από την ανάγνωση του βιβλίου του Ν. Γιαλούρη. Θεωρεί ότι σε αυτό παρουσιάζεται με κατατοπιστικό τρόπο το πλούσιο ιστορικό παρελθόν της Χίου. Με αφορμή την έκδοση, βρίσκει για μία ακόμη φορά την ευκαιρία να αναφερθεί στον τόπο καταγωγής του (ο πατέρας του Μιχαήλ Θεοτοκάς είχε γεννηθεί στο Πυργί) και στην ανάγκη ουσιαστικότερης ανάδειξης των μνημείων του. Η έγνοια του αυτή, για όσους παρακολουθούν το έργο του, υπήρξε διαρκής.

Η παρότρυνσή του, να καταπιαστεί ο συγγραφέας ουσιαστικότερα με το γενέθλιο τόπο του, βρήκε ανταπόκριση. Κατά τις επόμενες δεκαετίες, παράλληλα με τη ζωγραφική και τη χαρακτηριστική, ο Ν. Γιαλούρης προχώρησε στην έκδοση αρκετών βιβλίων. Σχεδόν όλα είχαν ως επίκεντρο τη Χίο.⁷

Ο Ν. Γιαλούρης διάβασε αμέσως τη βιβλιοκριτική που είχε γράψει για το πρώτο βιβλίο του ο Γ. Θεοτοκάς, αφού συνεργαζόταν κι εκείνος με την Ελλάδα. Στο περιοδικό, μάλιστα, δημοσιεύτηκε άρθρο ξένου κριτικού τέχνης για το ζωγραφικό έργο του.⁸ Δεν γνωρίζουμε ωστόσο περισσότερες λεπτομέρειες για τις επαφές του εκείνη την περίοδο με τον Γ. Θεοτοκά, και μία έρευνα προς αυτήν την κατεύθυνση θα απέβαινε εξαιρετικά χρήσιμη. Δύο περίπου δεκαετίες αργότερα, πάντως, σε άρθρο του σε τοπική εφημερίδα, βρήκε την ευκαιρία να αναφερθεί γενικά στη συνεισφορά του γνωστού συγγραφέα στα ελληνικά γράμματα.⁹

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για τη ζωή και το έργο του βλ. Στέρ. Φασουλάκης, *Η άλλη ζωγραφική. Τα βιβλία του Νίκου Γιαλούρη. Με κείμενο και έργα του Ν. Γιαλούρη*, Χίος, Βιβλιοθήκη Κοραή (Χίος), 1997. Επίσης, Μανώλης Βλάχος, *Νίκος Γιαλούρης. Σχέδια και Χαρακτικά*, Αθήνα, Ελληνικές Ομοιογραφικές Εκδόσεις - Εκδόσεις Μένανδρος, 2010.
2. Από τις νεκρολογίες που δημοσιεύτηκαν τις πρώτες μέρες μετά τον θάνατό του, στις οποίες επισημαίνεται η προσφορά του στο νησί, βλ. κυρίως Στέριος Φασουλάκης, «Ο δυσαναπλήρωτος», εφ. *Δημοκρατική*, Χίος, 12.6.2003.
3. Νίκος Γ. Γιαλούρης, *Χίος, το νησί των ανέμων*, Χίος 1962 (4ο, σ. [70]). Στον κολοφόνα [σ. 68] σημειώνεται: «Το βιβλίο αυτό γράφτηκε και διακοσμήθηκε από το Νίκο Γιαλούρη. Τυπώθηκε με την επίβλεψή του στο Τυπογραφείο Κ. & Α. Χαβιάρα από τον τυπογράφο Δ. Γεωργούλη το Μάρτη 1962». Ένα απόσπασμα του βιβλίου είχε προδημοσιευτεί: «Χίος, η κούνια των ανέμων», *Ηώς* 52-53 (1961) 107-111.
4. Βλ. για το βιβλίο Φασουλάκης, *Η άλλη ζωγραφική*, ό.π. (σημ. 1), σσ. 17-18.
5. Ελλάδα 9-10 (Δεκ. 1963-Ιαν. 1964) 114, Αφιέρωμα στην Αθήνα.
6. Για το έργο του Γ. Θεοτοκά διαθέτουμε δύο υποδειγματικές βιβλιογραφίες. Βλ. Εμμ. Ι. Μοσχονάς, *Βιβλιογραφία Γιώργου Θεοτοκά 1922-1973*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2004, και Χ. Λ. Καραάγγελου - Ναταλία Δεληγιαννάκη, συνεργασία Αλχημήνη Ριζοπούλου, *Βιβλιογραφία Γιώργου Θεοτοκά, 1974-2002*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2004.
7. Αναλυτικότερα βλ. Φασουλάκης, *Η άλλη ζωγραφική*, ό.π. (σημ. 1), σσ. 17-27.
8. Charles Spencer, «Νίκος Γιαλούρης: Ένας νησιώτης ζωγράφος», *Χιακή Επιθεώρησης* 2/5 (Απρ. 1964) 154-155 (αναδημοσίευση από το περ. Ελλάδα).
9. Ν. Γιαλούρης, «Μιλώντας για αρχοντιά», εφ. *Ο Λαός*, Χίος, 16.10.1986. Πρβλ. Καραάγγελου - Δεληγιαννάκη - Ριζοπούλου, *Βιβλιογραφία Γιώργου Θεοτοκά, 1974-2002*, σ. 120, Δ' 134.

Κώστας Γ. Τσικνάκης

Λίγα ακόμη για τη «Μαγδαληνή» του Ντίνου Χριστιανόπουλου: μία λανθάνουσα υπο-κειμενική αναφορά

Ι. Το ποίημα «Μαγδαληνή»¹ συγκαταλέγεται στην πρώτη ποιητική συλλογή του Ντίνου Χριστιανόπουλου (1931) *Εποχή των ισχνών αγελάδων* (α' έκδ. 1950). Στα περισσότερα από τα ποιήματα της συλλογής οι ήρωες προέρχονται από το βιβλικό και γενικότερα εκκλησιαστικό περιβάλλον και αναφέρονται είτε στην Παλαιά Διαθήκη («Ο θάνατος του Αυνάν», «Σοδομίτες»), είτε στον κύκλο του Ιησού («Μαγδαληνή») ή των Αποστόλων Του («Δημάς», «Στο δρόμο της Δαμασκού»), είτε στην ορθόδοξη αγιολογική παράδοση («Στίχοι της Αγίας Αγνής για τον Άγιο Σεβαστιανό»). Ο ίδιος ο ποιητής τους σημειώνει αργότερα: «Τα έγγραφα δεκαεννιά και είκοσι χρονώ, όταν ήμουν στα κατηχητικά. Έχοντας εμποτιστεί από το θρησκευτικό περιβάλλον, ζώντας όμως και σε μια σύγκρουση μαζί του, δεν είχα γνωρίσει ακόμη τον έρωτα και βρισκόμουν σε διαρκή έξαψη. [...] Τα πρόσωπα από την Αγία Γραφή, την ελληνική μυθολογία και το Βυζάντιο αποτελούν προσωπεία των εξομολογήσεών μου [...]».² Όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, το περιβάλλον του Χριστιανόπουλου δεν θα καλωσορίσει την ποιητική του αυτή προσπάθεια· ο ίδιος, αλλού, αναφέρεται αναλυτικά στον τρόπο με τον οποίο η *Εποχή των ισχνών αγελάδων* αντιμετωπίστηκε από τον χώρο των εκκλησιαστικών οργανώσεων αλλά και από τους κύκλους του Πανεπι-στημίου.³

Η Μαρία Ιατρού, ερευνώντας το ποίημα μέσω των παραθεμάτων του, στέκεται στο δίστιχο: «κι ίσως μείνει αιώνια τ' όνομά μου σα σύμβολο εκείνων / που σώθηκαν και λυτρώθηκαν ότι ηγάπησαν πολύ», το οποίο αποτελεί ελαφρά παράφραση του Ευαγγελίου (Λουκ. 7,47). «Το παράθεμα (Λου. 7,47), που αποτελεί κατά κάποιον τρόπο το κορύφωμα του ευαγγελικού επεισοδίου, είναι μια από τις πιο γνωστές φράσεις της Καινής Διαθήκης και έμβλημα του γνήσιου χριστιανικού πνεύματος στην αντίθεσή του με τη συμβατική ηθική. [...] Έτσι, η αναγωγή της Μαρίας σε σύμβολο, που επιχειρείται στο ποίημα, ενισχύεται με την εισαγωγή μιας φράσης-συμβόλου από το υπο-κείμενο, που όμως δεν λειτουργεί τόσο (ή τουλάχιστον όχι μόνον) με βάση “αυτό που λέει” όσο με βάση “αυτό που είναι”».⁴

Η «Μαγδαληνή» μπορεί να είναι η πρώτη φορά που ο Χριστιανόπουλος «δανείζεται» ένα στίχο από το βιβλικό context για να εγγράψει επάνω του το τελικό ποίημα, αλλά δεν είναι η μόνη. Πληθώρα αγιογραφικών χωρίων προσφέρει στον ποιητή γόνιμο έδαφος για το προ-ποιητικό του υλικό.⁵ Μάλιστα, θα ήθελα να σταθώ στη σημασία που ο Χριστιανόπουλος αποδίδει στην εγκυρότητα των πηγών του, αλλά και στην αρτιότητα της σύζευξης που επιχειρεί, μέσω της περίπτωσης ενός από τα μικρά ποιήματά του, το πεντάστιχο «[πόρνοι και καταδότηι]». Εκεί, κατόπιν προσεκτικότερης έρευνας για την ανάγκη υπομνηματισμού του παραθέματος, ο Χριστιανόπουλος κατέληξε στο ότι η λέξη «καταδότηι» δεν υπήρχε στο ευαγγελικό απόσπασμα, αλλά προήλθε από δικό του λάθος άκουσμα. Κλείνοντας το μικρό του κείμενο για το «σφάλμα» που διέπραξε σημειώνει: «Μα θα μου πει κανείς: Τί σε νοιάζει η πιστότητα του χωρίου, μπροστά στην ποιότητα του ποιήματος; Με νοιάζει και με παρανοιάζει: όσο καλός κι αν είναι ο μάγερας, άλλο τόσο καλά πρέπει να είναι και τα υλικά που χρησιμοποιεί».⁶

II. Η προσπάθεια διακρίβωσης των πηγών του Χριστιανόπουλου, που ξεκίνησε από την Ιατρού, αποδεικνύεται ιδιαίτερα δύσκολη, καθώς αυτές προέρχονται από ένα ευρύ φάσμα υλικού, το οποίο πολλές φορές δεν είναι έγκυρο ή ακριβές. Σε πρόσφατο άρθρο του στο αφιέρωμα στον ποιητή στα *Μικροφιλολογικά Τετράδια*, ο Αναστάσιος Νικολαΐδης εξετάζει το ποίημα «Μαγδαληνή» και το ποίημα «Στίχοι της Αγίας Αγνής στον Άγιο Σεβαστιανό», ως προερχόμενα από τη δυτική εκκλησιαστική παράδοση, η οποία, στο υπό εξέταση ποίημα, ευθύνεται για τη σύγχυση μεταξύ των τριών γυναικών που αναφέρονται στο Ευαγγέλιο: της Μαρίας της Μαγδαληνής, της «αλειψάσης τον Κύριον μύρον» και της πόρνης. Μεταξύ άλλων, παρατηρεί: «ο Χριστιανόπουλος εισάγει την πρωτότυπη ιδέα του ότι η Μαγδαληνή δεν ήταν πόρνη που μετανόησε όταν γνώρισε τον Ιησού, αλλά έγινε πόρνη για να έχει την οικονομική άνεση να τον ακολουθεί και να του εκφράζει τον έρωτά της. Επομένως, μπορεί η Μαγδαληνή του Χριστιανόπουλου να απέχει πολύ από τη Μαγδαληνή που μας παραδίδουν τα Ευαγγέλια, είναι όμως ένα πρόσωπο που χαρακτηρίζεται από τα πάθη του έρωτα, της αμαρτίας και της μετάνοιας, τα οποία δεν διέθετε η πρωτότυπη, και γι' αυτό ένα πρόσωπο δραματουργικά πιο ενδιαφέρον».⁷

Το ποίημα που ακολουθεί τη «Μαγδαληνή» στη συλλογή είναι η συνονοματία της, «Μαρία η Αιγυπτία», πρότυπο της μετάνοιας για την Ορθόδοξη Εκκλησία.

Η Μαρία η Αιγυπτία, η οποία έγινε και πρωταγωνίστρια πολλών έργων, όπως άλλωστε και η Μαγδαληνή,⁸ γνωρίζει την αγάπη του Θεού σε μεγάλη ηλικία και μετά από μια ζωή πορνική. Ο βίος της, γραμμένος από τον πατριάρχη Ιεροσολύμων Σωφρόνιο, αγαπήθηκε πολύ από το ευρύ κοινό τόσο για τις ηθικοδιδασκτικές πτυχές του όσο και για τις γλαφυρές περιγραφές για τη ζωή της Οσίας προτού γνωρίσει το φως του Χριστού. Η Μαρία η Αιγυπτία, λοιπόν, ανάμεσα στα άλλα, όταν αποφασίζει να ακολουθήσει το καραβάνι που πηγαίνει τους Αγίους Τόπους, όπου και θα γίνει η μεταστροφή της, μπροστά στο πλοίο, μην έχοντας χρήματα για να πληρώσει τα ναύλα της, αποφασίζει να πουλήσει το ίδιο της το κορμί στους εμπόρους και τους ναύτες που θα τη μετέφεραν. Αντιγράφω το απόσπασμα:

Όντως, αδελφέ, ναύλον ή δαπάνην ου κέκτημαι· απέρχομαι δε καγώ και ανέρχομαι εις έν των πλοιαρίων, ών εμισθώσαντο, και θρέψαι με έχουσι, καν μη θέλωσι· σώμα γαρ έχω και τούτο αντί ναύλου λαμβάνουσι. Δια τούτο δε ήθελον απελθείν, αββά μου, συγχώρησον, ίνα σχω πολλούς εραστάς εν ετοιμίω του πάθους μου.⁹

Αν δεχθούμε ότι η συγχρονία της γραφής των ποιημάτων αποτελεί εγγύηση και για τη συγχρονία των αναγνωσμάτων των εκκλησιαστικών κειμένων, εύκολα θα μπορούσαμε να οδηγηθούμε στην υπόθεση ότι ο Χριστιανόπουλος παραχώρησε ένα μέρος από το βίο της Οσίας στη Μαγδαληνή. Η Μαγδαληνή του ποιήματος, για να ακολουθήσει τον Ιησού, πουλά το σώμα της: «Όμως όταν πια όλα τα ξόδεψα, αποφάσισα να πουλήσω και το κορμί μου, / στην αρχή στους ανθρώπους των καραβανιών, κατόπι στους τελώνες / κοιμήθηκα με σκληροτράχηλους Ρωμαίους κι οι Φαρισαίοι δε μου είναι άγνωστοι». Έτσι κι η Μαρία η Αιγυπτία, στη θέα των ανδρών να κατεβαίνουν προς το λιμάνι, διερωτάται: «Άρα γε λαμβάνουσι καμέ συν αυτοίς, είπερ ακολουθήσαι θελήσω;» Και αφού δεν έχει να πληρώσει τα ναύλα, καταφεύγει στην αγοραπωλησία του σώματός της.

Το τελευταίο τρίστιχο της πρώτης ενότητας του ποιήματος του Χριστιανόπουλου, όπου η Μαγδαληνή απαριθμεί τους άνδρες με τους οποίους κοιμήθηκε, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο μπόρεσε, εν τέλει, να ακολουθήσει τον Ιησού, πουλώντας, δηλαδή, το κορμί της, οδηγεί σε μια εκ παραλλήλου ανάγνωση με το απόσπασμα που παρετέθηκε από το βίο της Οσίας Μαρίας της Αιγυπτίας. Ο ποιητής, όχι σκόπιμα, δανείζει στη Μαρία του Ευαγγελίου τρόπους της Μαρίας του Σωφρονίου, για να συμπληρωθεί πλήρως το προφίλ της πόρνης που εκούσια καταφεύγει στην «ύβριν της φύσεως», όπως λέει ο βίος της Οσίας, για να αγγίξει του Ιησού τα πόδια.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ντίνος Χριστιανόπουλος, *Ποιήματα*, Θεσσαλονίκη, Διαγώνιος, 1998, σσ. 12-13.
2. Ντίνος Χριστιανόπουλος, *Δοκίμια*, Παιανία, Μπιλιέτο, 1999, σσ. 93, 95.
3. Ντίνος Χριστιανόπουλος, *Θεσσαλονίκη, ού μ' εθέσπισεν*, Θεσσαλονίκη, Ιανός, 2008.
4. Μαρία Ιατρού, *Η «Εποχή των ισχνών αγελάδων» του Ντίνου Χριστιανόπουλου: ανίχνευση διακειμενικών σχέσεων*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1996, σ. 118.
5. Μέχρι στιγμής δεν υπάρχει κάποια ολοκληρωμένη έρευνα που να εξετάζει θεματικά το υλικό αυτό, αλλά και τους τρόπους με τους οποίους το μεταχειρίζεται ο Χριστιανόπουλος.
6. Χριστιανόπουλος, *Δοκίμια*, ό.π. (σημ. 2), σ. 128.
7. Αναστάσιος Νικολαΐδης, «Η δυτική χριστιανική παράδοση στην *Εποχή των ισχνών αγελάδων*», *Μικροφιλολογικά Τετράδια αρ. 18*, Λευκωσία 2015, σσ. 16-17.

8. Κίρκη Κεφαλέα, *Μη μου άπτου! Η εικόνα της Μαγδαληνής στη νεοελληνική ποίηση*, Αθήνα, Ίνδικτος, 2004.

9. Του εν Αγίους Πατρός ημών Σωφρονίου Αρχιεπισκόπου Ιεροσολύμων, *Βίος της Οσίας Μαρίας της Αιγυπτίας*, Εισαγωγή - κείμενο - νεοελληνική απόδοση από μοναχούς της Ιεράς Μονής Σταυρονικήτα, Άγιον Όρος, Ιερά Μονή Σταυρονικήτα, 2008, σ. 46. Βλ. και Δ. Κόκορης, «Για τη Μαρία Αιγυπτία», *Φρέαρ* 11 (2015) 305-312.

Μάριος-Κυπαρίσσης Μώρος

Ηλίας Πετρόπουλος

Αναφέρομαι στο βιβλίο του Ηλία Πετρόπουλου *Η ονοματοθεσία οδών και πλατειών, μελέτη προς υποβοήθησιν του έργου των αγραμμάτων δημοτικών συμβούλων*, Αθήνα, εκδ. Πατάκη, 1995. Ένα βιβλίο που έχασες τέσσερα χιλιάρια για να το αγοράσεις, μερικές ώρες για να το διαβάσεις και τελειώνοντάς το έχεις γίνει ηλιθιότερος. Αυτός, λοιπόν, είναι ο ύστερος Πετρόπουλος, μια βιομηχανία εύκολων μελετών, που γράφονται κυριολεκτικά στο πόδι. Όμως οι εκδοτικοί οίκοι τον παρακαλούν, τον προτρέπουν να γράφει κι άλλα, γιατί για τους εκδότες έχει γίνει η χρυσοτόκος όρνις. Έχει πια ένα κοινό φανατικό, με τη νοοτροπία του πιστού και του οπαδού, είναι ο διαπρεπής συγγραφέας που κάθε βιβλίο του είναι ευπώλητο κ.λπ.

Ο Πετρόπουλος εισήλασε στην εκδοτική σκηνή με τον τρόπο των προκλητικών χαρακτηρισμών: λιγδιάρης Παπαδιαμάντης, η γαμημένη ορθοδοξία, οι εκφωνήτριες της τηλεόρασης που μιλούν λες κι έχουν ένα πέος στο στόμα τους. Αν κάποιος του αντιμιλούσε, του απαντούσε – ήταν εύκολη η ρετσινιά: σκοταδιστής, οπισθοδρομικός, συντηρητικός, εθνικιστής, φασίστας, αγράμματος. Την ευνοούσε και το γενικότερο πολιτικό κλίμα της μεταπολίτευσης.

Λοιπόν, ο «λιγδιάρης Παπαδιαμάντης», αναφωνεί ο Πετρόπουλος κάπου απαξιωτικά – ο Νιρβάνας, καίριος και ευσύνοπτος, που ξέρει να δει την ενότητα ανθρώπινης παρουσίας και ποιότητας τέχνης τον ονομάζει «αριστοκράτην ρακένδυτον» – πού να καταλάβει από τέτοια ο ξεμωραμένος φωταδιστής Ηλίας Πετρόπουλος.

Τώρα το βιβλίο *Ονοματοθεσία οδών και πλατειών*. Γεμάτο λάθη, εύκολες και καιροσκοπικές ομαδοποιήσεις των οδών· χαρακτηριστικά στους στατιστικούς πίνακες, που δημιουργεί, μιλά για ρεβανσιστικά / μιλιταριστικά / ιμπεριαλιστικά / εθνικορατσιστικά οδωνύμια. Ένα απ' αυτά το οδός Κρήτης. Αν είναι δυνατό! Ο Πετρόπουλος δημιουργεί μια μαύρη τρύπα στην ιστορική μνήμη της Ελλάδας!!! Ακόμη και την οδό Κρήτης διασύρει. Είναι ενδεικτικό ότι μιλά στους απογόνους των προσφύγων και, ως κατηχητόπουλο του προοδευτισμού, τους συμβουλεύει ότι «πρέπει να καταλάβουν ότι ορισμένες ονομασίες δρόμων λειτουργούν ανασχετικά ως προς τις σχέσεις μας με τις γειτονικές χώρες». Δηλαδή δεν πρέπει να δίνουμε ονόματα δρόμων «οδός Σμύρνης», για να μη δυσανεστηθεί η Τουρκία; Άφεριμ, Ηλία Πετρόπουλε!

Διαβάζοντας το βιβλίο του Πετρόπουλου αισθάνεσαι ότι διεξάγεται μια άεναη πάλη του καλού και του κακού, του προοδευτικού και του συντηρητικού στο δημοτικό συμβούλιο της Αθήνας, παράγοντας μια απλουστευτική επισκό-

πηση στο θέμα της ονοματοθεσίας. Διαβάζοντας το βιβλίο του Πετρόπουλου νομίζεις ότι το δημοτικό συμβούλιο της πόλης έκατσε σε μια ενιαία συνεδρία και οι ίδιοι άνθρωποι έδωσαν ονόματα των δρόμων με ενιαία στάση και κοινά κριτήρια και κρίνονται γι' αυτό. Όμως η ονοματοθεσία των οδών αποτελεί έργο προσχώσεων που συσσώρευσαν από διαφορετικές δεκαετίες (και αιώνες, κάποτε) διαφορετικά μέλη, διαφορετικών Συμβουλίων, κάτω από διαφορετικές συγχυρίες και επιλογές.

Έτσι, όταν υπάρχει μερίδα των συμβούλων που προέρχονται από χωριά και κωμοπόλεις της επαρχίας, μπορεί τα ονόματα των κοινοτήτων καταγωγής τους να ανεβαστούν ως οδωνύμια της Αθήνας. Το ίδιο μπορεί να γίνει με τα ονόματα λογίων που έχουν σχέση με το σόι των συμβούλων. Για να κατανοήσουμε την πράξη της οδωνυμίας, θέλουμε τη βοήθεια της εργονομίας, κυβερνητικής, θεωρίας των παιγνίων κ.λπ. Δεν αρκεί δηλαδή το απλουστευτικό φιλοσοφικό λεξικό Ρόζενταλ-Γιουντίν που έθρεψε δυο γενιές προοδευτικών στην Ελλάδα. Έτσι από μια ρέουσα, αντιθετική, πολύπλοκη, ασυντόνιστη – και όπου συντονίζεται αυτό γίνεται από πολλά κέντρα – πολυεπίπεδη πραγματικότητα, το θέμα δίνεται απλουστευτικά και με ιδεολογήματα. Αλήθεια, αντιλαμβανόταν ο Πετρόπουλος γιατί ο λαός εξακολουθούσε να λέει Σταδίου, Ακαδημίας, Πανεπιστημίου παρά τα ηχηρά ονόματα (Βενιζέλου κ.λπ.) με τα οποία προσπάθησαν να τα αντικαταστήσουν;

Τέλειωσα το βιβλίο του Πετρόπουλου δύσθυμος και αγανακτισμένος. Πληροφορίες εύκολες και γεμάτο πανεύκολα «αγανακτισμένα» σχόλια, που δεν λένε τίποτα, μάλλον συσκοτίζουν τα πράγματα και δεν ερευνούν σοβαρά το σοβαρό θέμα της οδωνυμίας. Π.χ. αναφερόμενος στις τέσσερις οδούς: Αποστόλου Παύλου, στη Θεσσαλονίκη, θέλοντας να μειώσει την πράξη αυτή της οδωνυμίας, γράφει: «καθ' ότι περαστικός από τη Θεσσαλονίκη». Όμως ο απόστολος Παύλος δεν ήταν απλώς περαστικός από τη Θεσσαλονίκη, έγραψε τις δύο επιστολές Προς Θεσσαλονικείς (Α' και Β') που ακούονται στις εκκλησίες από εκατομμύρια χριστιανούς και μελετώνται από όλους τους θεολόγους και εκκλησιαστικούς παράγοντες. Δεν μπορεί η Θεσσαλονίκη να τιμήσει τον απόστολο Παύλο, που έγραψε για χάρη των Θεσσαλονικιών δύο βιβλία, τα οποία αποτελούν, από χρονολογική άποψη, τα πρώτα βιβλία της Καινής Διαθήκης; Για να μην ισοπεδώω. Αναγνωρίζω τη συμβολή του Πετρόπουλου στο ρεμπέτικο τραγούδι και τη συμβολή του στη στροφή για τη μελέτη της εν άσπει λαογραφίας. Όμως κάποια στιγμή ξεσάλωσε και άρχισε, με το αζημίωτο, να ξεφουρνίζει βιβλία περί παντός επιστητού. Αποτυχημένα βιβλία. Με εύκολη ιδεολογική γραμμή, με απλουστεύσεις, και με τη φωνή υψωμένη για όποιον τολμούσε να αντιδράσει. Βρίζοντας, μειώνοντας, βρίσκοντάς του ιδεολογικά κουσούρια κ.λπ.

Μελετώντας τον Πετρόπουλο, μπορεί να απαντηθεί το ερώτημα γιατί στη μεταπολιτευτική Ελλάδα είχαμε τη μεγαλύτερη συσσώρευση αντιεξουσιαστών, ανατρεπτικών, αντικατεστημένων κ.λπ. κ.λπ., και όμως όλοι αυτοί δεν έφτιαξαν παρά το μεταπολιτευτικό έλος, για να μην πω ότι οδήγησαν στην τραγική κατάληξη. Φωνές, μουρμούρα, μείωση της ιστορικής περηφάνιας, μη εις βάθος μελέτη του κάθε ζητήματος και άλλα εύκολα και ευκολοχώνευτα, που καλυπτόταν από τις φωνές των ιδεολογημάτων.¹

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Χαρακτηριστικό παράδειγμα. Στο βιβλίο του Δημήτρη Λιθοξόου *Μειονοτικά ζητήματα και εθνική συνείδηση στην Ελλάδα, Θεσσαλονίκη, Μπατάβιας, 2006* (πρώτη έκδοση 1991), στη σ. 127, αναφέρεται ότι η Ελλάδα, με διαδοχικές νίκες, περιέλαβε εντός των συνόρων της και εδάφη που δεν είχαν έντονη ελληνική παρουσία. Ούτε ένα δάκρυ όμως για περιοχές με έντονη ελληνική πλειοψηφία που δεν συμπεριλήφθηκαν στα ελληνικά όρια (Κύπρος, Ίμβρος, Τένεδος, Β. Ηπειρος κ.λπ.) Η κατηγορία ότι η Ελλάδα πήρε εδάφη χωρίς ελληνική πλειοψηφία σήμαινε μαγκιά και έπαρση, η απόκρυψη των περιοχών με ελληνική πλειοψηφία που δεν εντάχθηκαν στην Ελλάδα σήμαινε πάλι μαγκιά – έκρυβαν εθνικιστικές οξύνσεις. Η «προοδευτική» διανομή της Ελλάδας πέρασε καλά με χρηματοδοτήσεις, αργομισθίες, ΜΚΟ κλπ., γιατί γράμματα κέρδιζε, κορώνα έχαναν οι αντίπαλοί της.

Σάββας Παύλου

Μικρά φιλολογικά, προσθήκες και διορθώσεις

1. Η νεότερη «λεξικογενής» γραφή και η παλαιότερη «γεωργοκτηνοτροφική» εντοπιότης. Διαβάζοντας ελεύθερους στίχους πολλών νέων ποιητών και ποιητριών, αναρωτιέμαι πικρά εάν δίπλα στην «αυτόματη» γραφή δεν θρασομανά κάτι σαν μια «λεξικογενής» (λέξη δικής μου κατασκευής) πρόταση. Η τεχνική (υποθέτω) είναι της απλουστάτης καταποσύνης: Ανοίγεις ένα οποιοδήποτε λεξικό, αρμέγεις στην τύχη κάμποσες λέξεις από μια σελίδα, τρυγάς περισσότερες από παρακάτω σελίδες: χωρίς περαιτέρω περιπέτειες, συναρμολογείς το στιχούργημά σου, ζευγαρώνοντας ουσιαστικά, επίθετα, ρήματα, επιρρήματα, αποξενωμένα από κάθε σχέση, συνάφεια και ειρμό μεταξύ τους, σύμφωνα με την θάνατη συνταγή «σύνθεσης» των ποιητάρηδων: «ό,τι έρτει, κύριε Λιπέρτη». Ακαριαία, άκοπα, ανέξοδα, μπορείς να οικοδομήσεις θημωνιές ολάκερης καλειδοσκοπικής ασυναρτησίας. Ομολογώ, ωστόσο, ότι κατατρύχομαι από μεγάλην ανησυχία, εν προκειμένω. Μπας και σφάλω σ' αυτή τη διάγνωση κατάφωρου «ντουλεικισμού»; (ντουλέκης = πανούργος). Λόγω του λυγρού γήρατός μου, φοβούμαι μήπως έχω χάσει την ικανότητα να νιώθω την ψυχολογία ανθρώπων μισόν αιώνα νεότερων μου, αφήνοντας κατά μέρος τις προτεραιότητες και τους πειραματισμούς των στη διαμόρφωση μιας κάποιας «ποιητικής».

Ως προς το δεύτερο μέρος τού ανά χείρας σκαλαθύρματος, τη «γεωργοκτηνοτροφική» εντοπιότητα όλων, σχεδόν, των ιδιωματικών (κυπρίων) ποιητών από καταβολής Β. Μιχαηλίδη και δώθε, θα περιοριστώ στο «μοστράρισμα» (μοστράρω = δειγματολογώ, επιδεικνύω· μόστρα ή μούστρα) λίγων δειγμάτων από την ποίηση του τελευταίου, παρακάμπτοντας κιόλας τον γνωστό χαρακτηρισμό του από τον Συκουτρή. Πρόχειρα πρόχειρα, αναθιβάνω τα τρακόσια παραπούλια των καβακίων, το 'νίν που τρώγει τη γη, τους ανθρώπους του αλέτρου, τα αρνιά τα χώρια μαντρισιμένα, τους ρωμιούς ως (λίαν εξευτελιστικό τούτο) τραούλια, μιαν τόκαν και μιαν άτροφην («Η 9^η Ιουλίου 1821...»), το αρνί εις τον τσοκκόν («Η Ανεράδα»), τα καβάκια και τη σύρπη, τη νεροκαμένη αρνάδα («Η Χιώτισσα»), αυτά. Δεν θα ξεφλουδίσω τίποτε από τη δένδροκαλλιέργεια του Λιπέρτη, του διαλεκτικού Μόντη και των άλλων «λογίων» και των «λαϊκών» (νοείται ποιητής που να μην είναι «λαϊκός», γίνεται ποτέ;) στιχουργών μας. Άσμενα δεχτή η πατριωτική ρητορική των, καθώς και η ηθογραφική και λαογραφική των χρησιμότης. Δεν έχω τίποτε να προσάψω κατά της «γεωργοκτηνοτροφικής» ή αγροτοδίατης ποίησης, φτάνει ν' ακουμπά σε κάποιο επίπεδο ποιότητας: όση εντοπιότητα κι αν τη δέρνει, όσο και ν' απορω διαβάζοντας, εάν «γεωργοκτηνοτρόφοι» έγραψαν αφιερωματικά για «γεωργοκτηνοτρόφους». Αντώνης Κωνστ. Ηλιάκης

II. Ημερολογιακά. 19 Ιουλίου 2014. Οι κύπριοι συγγραφείς και αναζήτηση αγνωστών. Ο πρόσφατος θάνατος του συγγραφέα Χριστάκης Γεωργίου (1929-2014) προκάλεσε τη λύπη και ανέναντο από τα βάθη της μνήμης ένα μικρό επεισόδιο, που δείχνει ευσύννοπα το πεδίο: «συγγραφέας - αναγνώστης» στο νησί μας, την αγωνία του κύπριου συγγραφέα για την ανάγνωση του έργου του, τη λύτρωση που επιτελείται όταν ανακαλύπτει ότι κάποιος διαβάσει τα βιβλία του.

Δεκαετία του '70 και όλοι σχεδόν οι κύπριοι συγγραφείς κυκλοφορούσαν τα βιβλία τους με αυτοεκδόσεις, τα βιβλιοπωλεία λίγα, κι αν κάποιος καταδεχόταν να βάλει το βιβλίο τους στα ράφια του, δεν πουλούσε, όπως αναμενόταν, ούτε ένα αντίτυπο. Οι συγγραφείς έδιναν, λοιπόν, το βιβλίο τους σε κάποιους του κύκλου των γνωστών και των συγγενών και σε μερικούς λόγιους που γνώριζαν, και όλοι τους έδιναν τα συμβατικά συγχαρητήρια, κάποια πιο στενά πρόσωπα το φυλλομετρούσαν και ελάχιστα το διάβαζαν, κάποτε από φιλική υποχρέωση.

Νέος, φοιτητής τότε, φανατικός για γράμματα, εκμεταλλεύτηκα τη βιβλιοθήκη των Κυπριακών Χρονικών, που βρισκόταν στον προθάλαμο του οδοντιατρείου του Τάκη Χατζηδημητρίου. Δανείστηκα και διάβασα αρκετά βιβλία κυπρίων συγγραφέων (Ηβης Μελεάγρου, Χριστάκης Γεωργίου, Γιάννη Κατσούρη κ.ά.). Κάποτε, σε μια εξόρμηση για τις κομματικές δραστηριότητες της ΕΔΕΚ, συνόδευα τον Τάκη Χατζηδημητρίου, ο οποίος είπε ότι είχαμε περιθώριο για να περνούσε από τον Χριστάκη Γεωργίου και κάτι να του αφήσει. Πέρασαμε λοιπόν από την περιοχή της Αγγλικής Σχολής, ο Τάκης Χατζηδημητρίου στάθηκε, κατέβηκε και κάτι είπε και άφησε σε έναν άνδρα που συνοδεύοταν από τη σύζυγό του. Ήταν νύχτα κι εγώ παρέμεινα στο αυτοκίνητο. Ο Τάκης Χατζηδημητρίου τους αποχαιρέτησε, μπήκε μέσα και ξεκίνησε, κι εγώ ρώτησα αν αυτός ο Χριστάκης Γεωργίου, που ανέφερε προηγουμένως, ήταν ο συγγραφέας του οποίου είχα διαβάσει τα βιβλία του Ρωγμές και Παράλληλοι. Μόλις το είπα αυτό, ο Τάκης Χατζηδημητρίου πάτησε φρένο και φώναξε απ' το παράθυρο.

– Ξέρεις ότι έχω στο αυτοκίνητό μου έναν άνθρωπο που διάβασε και τα δυο σου βιβλία; Και τότε, αμέσως, το ζεύγος έκανε μεταβολή, ο Χριστάκης Γεωργίου και η γυναίκα του έτρεξαν προς την πλευρά του συνοδηγού, πλησίασαν προς το παράθυρο και με έβλεπαν. Με έβλεπαν σαν προϊστορικό μεγαθήριο, με παρατηρούσαν σαν το πιο παράξενο ον του πλανήτη, μα και σαν λύτρωση συγγραφική. Πράγματι, στην Κύπρο του '70, ένας συγγραφέας που συναντά κάποιον εντελώς άγνωστό του, που διάβασε αυτοβούλως τα βιβλία του, χωρίς τους πειθαναγκασμούς των σχέσεων και της γνωριμίας, αποτελούσε το πιο αξιοσημείωτο γεγονός της συγγραφικής του διαδρομής. Κατέβασα το τζάμι του παραθύρου και μιλήσαμε λίγο, του είπα τα ευμενή σχολία μου και οδύσαμε μετά για την κομματική μας δουλειά. Αισθανόμουν ότι άφησα πίσω μου έναν συγγραφέα ευτυχισμένο.

Από την άλλη πλευρά, πολλοί συγγραφείς της Κύπρου έχουν την ψευδαίσθηση ότι κάποτε μάζες λαού θα συνωθούνται και θα διαγκωνίζονται για να πάρουν τη νέα έκδοσή τους! Είναι γι' αυτό που προσπαθώ να διαφωτίσω τον Μιχάλη Παπαδόπουλο και τον Κωστή Κοκκινόφτα, που διαβάζω κάθε νέο τους βιβλίο, ότι πρέπει να με προσέχουν γιατί, αν χαθώ, μπορεί να απολέσουν, ίσως, και το 50% του αναγνωστικού τους κοινού. Αυτοί, όμως, με ακούν και μειδιούν συγκαταβατικά. Όταν θα πάω στο καλό, θα το καταλάβουν. Σάββας Παύλου

III. Θ. Φ. Κωνσταντινίδης, Ο Κουτσούκ Μεχμεμέτ ή Το 1821 εν Κύπρω, Νέα Εφημερίς (Αθήνα), 5.4.1888. Συντάκτης της παρακάτω βιβλιοπαρουσίασης είναι μάλλον ο Ιωάννης Καμπούρογλου (Φλοξ), διευθυντής της εφημερίδας: «Εκδοθέν εν Αλεξανδρεία ελάβομεν το πρωτότυπον ιστορικών δράμα Ο Κουτσούκ Μεχμεμέτ ή Το 1821 εν Κύπρω του κ. Θ. Κωνσταντινίδου, διευθυντού ιδιοσυντηρήτου ελληνικού λυκείου εν Αλεξανδρεία. Ο συγγραφέας προέθετο κυρίως να καταστήσει γνωστήν σελίδα σχεδόν άγνωστον μέχρι τούδε της ιστορίας του έθνους ημών, εξαίρων τας θυσίας των Κυπρίων εν τω ιερῷ αγώνι

του 1821, διό περιωρίσθη ακριβώς εις τα εκ παραδόσεως ιστορούμενα, χωρίς ουδέν να προσθέση το φαντασιώδες χάριν δραματικής οικονομίας, ως λέγει, και μόνον διαμορφώσας ουτωσί εις δράμα τας ιστορικές ταύτας σημειώσεις του, ίνα και ο αγγράμματος της Κύπρου χωρικός ο μη δυνάμενος ν' αναγνώσκη ιστορίαν δύναται να μάθη, εν τω θεάτρω παρευρισκόμενος, τί οι πατέρες αυτού υπέστησαν χάριν της εθνικής ιδέας και του εγκαρδίου πόθου της απελευθερώσεώς των. Η γλώσσα είνε καθαρεύουσα, ζωηρά, άκρα δε φιλοπατρία διαπνέει αυτήν και υψηλά αποφθέγματα παρορμώσι τον ακροατήν εις γενναία. Το δράμα παρασταθέν και από της σκηνης εν Αλεξανδρεία υπό του θιάσου του κ. Αλεξιάδου, εξήγειρεν ενθουσιασμόν παρά τοις Κυπρίοις προ πάντων και εκρίθη ευμενέστατα υπό του τύπου». Α. Β.

IV. Δ. Λιπέρτης και Β. Γερμασοΐτης. Στην εφ. Πάφος (25.5.1939) διαβάζουμε στη στήλη «Ανταποκρίσεις» και τα παρακάτω για μια καλλιτεχνική εκδήλωση που διοργανώθηκε από Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους στο χωριό Πέγεια της Πάφου: «Την νύκτα διοργανώθη επιτυχεστάτη παράστασις από Οθωμανούς και δικούς μας, την οποία θα εξήλευε και πόλις. Απηγγέλησαν ωραία ποιήματα του Λιπέρτη και του Γερμασογιτή, εχορευθήσαν ρυθμικοί χοροί, οι οποίοι υπερέρσαν και ακούσθησαν ωραία τραγούδια». Βέβαια ο Δημήτρης Λιπέρτης (1866-1937) ήταν ιδιαίτερα αγαπητός και ήδη καταξιωμένος για τα Τζυπρωϊτικά τραούδκια του (1923 κ.ε.). Όμως ο Βάσος Χριστοφόρου Γερμασοΐτης (1907-1963) βρισκόταν τότε στα πρώτα του βήματα· εξέδωσε δέκα ποιητικές συλλογές στα χρόνια 1938-1952, που είναι όμως δυσεύρετες. Τα ποιήματά του, γραμμένα κατεξοχήν στο κυπριακό ιδίωμα, είναι καλά να συγκεντρωθούν σε τόμο και να ξαναδιαβαστούν. Ο Κ. Γ. Γιαγκουλλής σχολίασε ότι ο Γερμασοΐτης «αποτελεί μεγάλο κεφάλαιο της λαϊκής μας γραμματείας»· είναι «ο κυριότερος εκπρόσωπος του σαρκασμού, της ειρωνείας και της σάτιρας στον τομέα της λαϊκής ποίησης» (Βάσος Χρ. Γερμασοΐτης, η δικαίωση ενός «καταραμένου» ποιητή, Λευκωσία 1987, σ. 5). Ευχαριστούμε τους κυρίους Ανδρέα Ποδηλατά και Κ. Γ. Γιαγκουλλή, που μας παραχώρησαν αντίγραφο από το παραπάνω δημοσίευμα. Μ-Φ

V. Για τη Χρυσίλλα του Αχιλλέα Αιμίλιου. Το ποιητικό αφήγημα Χρυσίλλα του κύπριου νομικού Αχ. Αιμίλιου ή Αιμιλιανίδη (1903-1978), που είχε κυκλοφορήσει αρχικά στα γαλλικά τον Ιούλιο του 1937 με Πρόλογο του Ph. Lebesgue, δεν μεταφράστηκε στα ελληνικά από τον Κ. Α. Κυριακούλη, όπως αναφέρει η Λίνα Αντωνοπούλου στο άρθρο της «Η πνευματική προσφορά του Αχ. Αιμίλιου», Νέα Εστία 1493 (15.9.1989) 1229. Η αρθρογράφος, αντί να δηλώσει το όνομα της μεταφράστριας Μέλπως Β. Δούκα (που αναγράφεται στη σελ. 7 της ελληνικής έκδοσης), δήλωσε το όνομα του τυπογράφου. Δυστυχώς δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε στοιχεία για το πρόσωπο της Μέλπως Δούκα ή να διαπιστώσουμε αν πρόκειται για πραγματικό όνομα ή ψευδώνυμο. Η ελληνική έκδοση της Χρυσίλλας κυκλοφόρησε στην Αθήνα το 1938. Προηγούμενως δημοσιεύτηκε σε δεκαοχτώ συνέχειες στην εφ. Αθηναϊκά Νέα, 8-28.11.1937. Στη δημοσίευση αυτή προτάσσεται ο Πρόλογος του Ph. Lebesgue [=Δημήτρη Αστεριώτη], αλλά αυτός παραλείπεται στην ελληνική έκδοση του 1938, ίσως γιατί ο συγγραφέας του καταθέτει εδώ κυρίως τις ταξιδιωτικές εντυπώσεις του από ένα ταξίδι του στην Κύπρο, ενώ περιορίζεται σε μερικές γενικόλογες αναφορές στη Χρυσίλλα. Σε σημείωμα της σύνταξης της εφημερίδας δίνεται και η ενδιαφέρουσα πληροφορία ότι η Χρυσίλλα μεταφράστηκε και στα γερμανικά, με Πρόλογο του ποιητή Γασίλλο φον Σέφφερ (Thassilo von Scheffer, 1873-1951), αλλά δεν έχει εντοπισθεί μια τέτοια δημοσίευση. Στο προλογικό σημείωμα της ελληνικής έκδοσης (που ανήκει μάλλον στον συγγραφέα) αναφέρεται ότι «Γερμανική έκδοση του έργου ετοιμάζεται»· από τη μαρτυρία αυτή προκύπτει ότι δεν είχε δημοσιευτεί γερμανική έκδοση ως το 1938. Μεταφέρουμε εδώ από τα Αθηναϊκά Νέα (8.11.1937) τόσο το σημείωμα της Σύνταξης όσο και τον Πρόλογο του Ph. Lebesgue. Μ-Φ

Από σήμερα και εις παραπλεύρωσ ακριβώς στήλην αρχίζει η δημοσίευσις ενός γοητευτικού λυρικού διηγήματος του εγκρίτου Κυπρίου συγγραφέως και επιστήμονος κ. Αχ. Αμιλιανίδη, με τον τίτλον ΧΡΥΣΙΛΛΑ. Το έργο εκδοθέν εις την γαλλικήν, με πρόλογον του κ. Φιλεάς Λεμπέγκ, επροκάλεσε ευμενεστάτην εντύπωσιν δια το άρωμα της Ελλάδος το οποίον μετέφερε ο συγγραφεύς από την Κύπρον εις τις ποιητικές σελίδες του, «όπου ανθίζει η αιωνία νεότης της Αφροδίτης». Ήτο τόση η επιτυχία της Χρυσίλλας, ώστε να μεταφρασθή και εις την γερμανικήν, με πρόλογον του ποιητού Τασίλλο φον Σέφφερ, ο οποίος γράφει ότι διαβάζοντας κανείς την ιστορία αυτής της πονετικής αγάπης αναθυμείται το Βέρθερο του Γκαίτε, αλλά ένα Βέρθερο διαποτισμένον από την ουσία της εποχής μας και στολισμένον με εικόνες της σημερινής ζωής. Την μετάφρασιν της Χρυσίλλας εις την ελληνικήν την έχει φιλοτεχνήσει η κ. Μέλπω Δούκα.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ. Ως την τελευταία μου ημέρα θα θυμάμαι αυτό το μυρωμένο νησί, όπου αγκυροβολήσαμε ένα φωτεινό απριλιάτικο πρωινό, σαν ειρηνικοί σταυροφόροι σε αναζήτηση ενός νέου Αγίου Τάφου. Από μακριά, πάνω σε μια θάλασσα που άστραφτε από σπινθήρες, έμοιαζαν σαν να 'ρχονταν προς το μέρος μας χρυσοστεφανωμένες ρόδινες εκκλησίες, που ασφαλώς η Αφροδίτη στη γέννησί της δεν θα είχε μαντέψη το ξεφύτρωμά τους, σ' αυτή τη θέση ακριβώς όπου τοποθετήθηκαν τα βρεγμένα ακόμη από τον αφρό πόδια της.

Ποτέ δεν θα ξεχάσω τους πορτοκαλέωνες της Αμμοχώστου, το μεθυστικό άρωμά τους που επότιζε της θάλασσας την αύρα, ούτε τη δροσερή γεύσι των χρυσών καρπών.

Ποτέ δεν θα ξεχάσω τους μύλους, που ξεχύνουν το καθαρό νερό μέσα στα σκιερά περιβόλια, ούτε τους περιπάτους σου ούτε τους ναούς σου ούτε τη γλύκα του ονείρου στις στροφές των δρόμων σου, μαγευτική Λευκωσία!

Ποτέ δεν θα ξεχάσω τί διδάσκουν τα ερείπιά σου, τ' αγγεία σου, οι παραμικρότερες πτυχές του εδάφους σου, οι καμπύλες των ακτών σου, οι εναλλαγές, άλλοτε σκληρές κι άλλοτε χαϊδευτικές, της γλώσσας σου, τα τραγούδια των ποιητών σου, οι εξωτικές και επιβλητικές ωμορφές των γυναικών σου, ω θεία Κύπρος, άνθος αμάραντο του ελληνικού κόσμου, που αναπτύχθηκες στην άκρη της Ανατολής!

Καθώς εσηκώναμε την άγκυρα, μία από τις νέες σου, θαυμάσια κόρη, ήλθε να μας αποχαιρετήσει και ήταν η Αφροδίτη αναστημένη. Όλο το νησί εφάινετο σα να ήτο ενσαρκωμένο σ' αυτή. Και το χαριτωμένο πρόσωπό της, το ευγενικό παράστημά της, που θα μπορούσαν να εμπνεύσουν τον Πραξιτέλη, έμειναν αποτυπωμένα στα θαμβωμένα μάτια μου από την ωμορφιά.

Δεν ήταν η ίδια η Χρυσίλλα αυτή που θελήσατε να εξυμνήσετε στη γλώσσα των Λουζινιανών παλαιών βασιλέων της ευλογημένης αυτής γης, αγαπητέ μου Αχιλλέα Αμιλίε; Και το βιβλίο σας είναι περισσότερο ένα αληθινό ποίημα παρά ένα διήγημα, όπου είναι κλεισμένα όλα τα θέλητρα της Κύπρου.

Μεταδώσατε στο έργο σας την γεμάτη από το ερωτικό άρωμα των πορτοκαλεώνων ατμοσφαίρα, κι όποιος θελήση να νοιώση κι αισθανθή την Κύπρο, γη της ηδυπαθείας, θα πρέπει να σκύψη και να ρεμβάση επάνω σ' αυτές τις σελίδες, όπου ανθίζει η αιώνια νεότης της Αφροδίτης.

Χάρη σ' εσάς ξανάχρησα με όλες τις λεπτομέρειες, τις αγαπημένες οπτασίες του ταξιδιού μου στην Ελλάδα κι είμαι ιδιαίτερος ευτυχής ότι το ταξίδι μου αυτό έγινε αφορμή να γράψω αυτές τις λίγες γραμμές για πρόλογο.

Η ανατολική Μεσόγειος εσημείωσε από πολύ καιρό την προτίμησί της για τη γαλλική γλώσσα ως ιδίωμα εκφράσεως μεγάλης κυκλοφορίας. Είμεθα ευγνώμονες στον κύριο Αμιλίω, διότι συνεχίζει την παράδοσι αυτή.

Θα θαυμάσωμε τη χάρη με την οποία χειρίζεται τη γαλλική για να εκφράση όλες τις ιδιαίτερες αποχρώσεις της κυπριακής ευαισθησίας.

Η σκιά της Γαλλίας απλώθηκε πέρα από τα όριά της κι εγονιμοποίησε τον νέο ελληνισμό.

La Neuville-Vault, 14 Septembre 1936

Ph. Lebesgue

Διόρθωση: Στο τελευταίο δημοσίευμα του κ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου («Απόμερη και μάλλον απροσδόκητη μνεία του Σολωμού», *Μικροφιλολογικά* 37, Άνοιξη 2015, σ. 15) η λ. ενθυμούμενος να διορθωθεί σε ενθυμούμεθα.

ΔΥΟ ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΣΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΙΔΙΩΜΑ

Κωστής Δ. Λαουτάρης (1892-1984)

Τα ξινύθκια του Γεννάρη

Μες στον Γεννάρη που 'ηησεν το σιόνιν μες στες λάντες,
εγώ εχτύπουν του χωρκού γυρούς 'πού δέκα πάντες.

Κρυάδες 'εν μ' επικιάννασιν, μέ σιόνια μέ μαλλούπες,
'πού πάνω μου τα δρώματα ετρέχαν κούπες - κούπες.

Σαν τον Γεννάρη σιονερόν 'εν έσει άλλον μήναν,
τ' εππέφταμεν αγκαλιαστοί
τ' εβράζαμεν ξισέπαστοι,
μόνον με μιαν μαλλίναν.

Γεννάρη μες στ' αγκάλια της, που 'ν' του σειμών' αρφάλιν,
έδρωννα, σούππα 'γένουμουν,
σέπασμαν 'εν εδέχουμουν
μερέζαν να μου βάλει.

Τ'ζείν' τα κακονυχτίσματα που 'καμνα στους τ'ζαιρούς μου
αννοίξαν πούντες πάνω μου, βέσσω, ταράσσ' ο νους μου.

Τ'ζείν' τα ξινύθκια που 'καμνα εγώ μες στον Γεννάρη
ήρταν τ' εδώσαν πάνω μου τ'ζεγκιές με το γομάριν.

Τα έερκα μόξεράνασι, τα πόδκια μόλωρσασα,
έσει δικυο γρόνους πάει τρεις, ετράβησα καμπόσα.

Το έεριν που 'ξικούμπκιαζα των γεναικών τα στήθη,
τούν' το ζαρβόν μου προπαντώ
αλώπως ετιμάσαν το,
ξερόν εκατηντήθη.

Το άλλον που της το 'πλωννα τ'ζ' είδεν το μαουλούτζιν
ετίμασεν τ' ως φαίνεται,
τ'ζ'αι μέρες μέρες γένεται
τέλεια ξερόν, καρούτζιν.

Ό,τι τζ' αν πάθω 'ν' χάκκιν μου, ας τα 'βρει η τζεφαλή μου,
γιατί πά' στην νεότην μου κακόν αγκάττιν ήμουν.

Ιωάννης Λαουτάρης (1926-2008)

Ο 'ποχωρισμός μου 'πού το πιολίν

Πιολίν μου, που σ' ετζοίμιζα μες στην δικήν μ' αγκάλην,
ήρτεν τζαιρός να χωριστώ 'πού σέναν γιάλι άλι.

Στες φτώσεις μου, στους πόνους μου, εσού μ' επαρηόρας,
πούν εποχωριζούμαστιν πέντε λεπτά της ώρας.

Πόσα ξενύχτια 'κάμαμεν εγώ τζ' εσού παρέα,
νομίζω επεράσαμεν πολλά καλά τζ' ωραία.

Τα πλάσματα που 'γνώρισα τζαι τα χωρκά που 'πήα,
έχω το ευκαρίστησην, εσού 'σουν η αιτία.

Πόσα εγλέντια 'κάμαμεν, πόσες διασκεδάσεις,
αλλά κοντεύκει ο τζαιρός τον μάστρον σου να χάσεις.

Εγώ με το δοξάριν μου, τζ' εσού με την φωνήν σου,
επέρασα βασιλικά την νιότην μου μαζίν σου.

Εσού με το κελάδημαν, τζ' εμέν η τραουχιά μου,
μαζίν έν' που 'καλάραμεν την αγαπητιτζιάν μου.

Να 'ξερα τζ' επιτρέπετον μιτά μου να σε πάρω,
είσεν να βκάλω άδεια για σέναν 'πού τον Χάρον.

Εξήντα γρόνια ήμαστιν πολλά συνδεδεμένοι
τζ' εκατηντήσαμεν τωρά εγώ τζ' εσού δκυο ξένοι.

Εκάμαν μου γενέθλια, τζ' είμαι πά' στους ογδόντα,
τζ' ούλα που να μου 'μπήξασιν πά' στο βλαντζίν μου σπόνταν.

Τζ' εσού, πιολίν μ' αγαπητόν, μαζίν με το δοξάριν,
εγέμωσεν η κάσα σας τσίπτες του 'νεφαντάρη.

'Ενά 'ρτει η ώρα να 'βρετε καλλύττερον μου μάστρον
τζ' αξίαν έννα κάμετε περίτου 'πώναν κάστρον.

Μα 'μέναν έννα κλείσουσιν τ' αμμάτια τζαι το στόμαν,
τζαι το κορμίν μόννά το φά' τ' αχόρταον το χώμαν.

Γλωσσάρι

Στο Γλωσσάρι ερμηνεύονται ιδιωματισμοί από τα ποιήματα των Β. Μιχαηλίδη, Γλ. Αλιθέρη, Κ. Λαουτάρη και Ι. Λαουτάρη καθώς και από τη συνεργασία του Κ. Γ. Γιαγκουλλή. Βασικό βοήθημα παραμένει ο *Θησαυρός της μεσαιωνικής και νεότερης κυπριακής διαλέκτου* (Λευκωσία 2014) του Κ. Γ. Γιαγκουλλή.

αγκάττιν: αγκάθι
αζίνα: σπίθα
αθθυμούμα: θυμάμαι
ακρώννουμα: υπακούω
αλώπως: ίσως
αμολόγητος: ανομολόγητος, που δεν κατονομά-
ζεται· ενν. το πέος
ανακούτρουλλος: ξεσκουφωτός, με ακάλυπτο
κεφάλι
αντάν: όταν
αρχεύκω: αρχίζω
αρφός: αδερφός
βαριάνος: φύλακας
Βερζεβούλλης: Βεελζεβούλ, Διάβολος
βερχολύερον: λυγερή σαν βέργα
βεσσω: βήχω
βλαντζίν: συκώτι
βουρώ: τρέχω
βους: βόδι
γιάλι άλι: σιγά σιγά
γλέπω: βλέπω, προσέχω
δικλώ: στρέφω το βλέμμα μου
δισάτσιν: δισάκι, σάκος· ενν. τους όρχεις
ζαρβόν: αριστερό
ζέβνιν: διασκεδάση, απόλαυση
ίντα: τί, γιατί
ιτσα: έτσι
καλαθουράζω: κουρνιαάζω
καλάρω: κατευνάζω, πείθω
καμπανελλουδίν: μικρό κουδούνι
καμπιόνιν: μαχητής
καπαρτισμένος: καμαρωτός, επηρμένος
καππατζίζω: συλλαβίζω
καρουτζίν: κυρτό, παράλυτο
κατταρκαστοί: σε σειρά
κιάρω: τολμώ, παραχωρώ
κλαμώντα: κλαίγοντας
κλωρκός ή φλωρκός ή βλωρκός: το πουλί συ-
κοφάγος, που έχει χρώμα κίτρινο
κόττα βία: βιαστικά
κουκκουφικιάς: κουκουβάγια
κουνιά: τσεκούρι
κουσπιά: χτύπημα
κούσπος: σκαπάνη
κουτουλλά: πληττω με το κεφάλι ή με τα κέρατα
(συνήθως για ζώα)
κωμοδρόμος: σιδεράς
λαμπρόν: φωτιά
λάντα: μικρή λίμνη
λατζινάρν: επιβήτορας (ζώο ή άνθρωπος)
λεισθήνα (λειχήνα): άγονη ή ελώδης περιοχή·
βρύα, μούχλα, δερματοπάθεια
λίντερος: ογκόλιθος
λιόντας: λιοντάρι
λορώννω: παραλύω, κουτσαίνω
λουρκάζω: περπατώ στη γραμμή
μαζίν (αρχ. μαζίον): αγκαθωτός θάμνος

μαλλίνα: σάλι, σάρπα
μαλλούππα: νιφάδα χιονιού
μάος: μάγος
μαουλούτζιν: μαξιλάρι
μασιά: λαβίδα, τσιμπίδα
μερέζα: λεπτό ύφασμα
μετόσιν: μετόχι
μισοτίτσιρος: μισόγυμνος
μισοταρκός: υπηρέτης, μισθωμένος
μιτά: μαζί
μουλλώννω: σιωπά, λουφάζω
μούτιν: έντονη επιθυμία
μπακκίρα: γρόσι
νακκουρίν: λίγο
νεφαντάρης: αράχνη
νισκιά: εστία, τζάκι
ξινάριν: αξίνα
ξινύθια: ξενύχτια
ξισδέπαστος: ξεσκέπαστος
ούλλον: διαρκώς
παμπόριν: βαπόρι, πλοίο
πάντα: πλευρά
πατσαλίν: παρδαλό
πέ: πες
πεικάζω (απεικάζω): αντιλαμβάνομαι
πιολίν: βιολί
ποδρώννω: στεγνώνω από τον ιδρώτα μου
ποκατινός: ο από κάτω, δηλ. το πέος
πούντα: πνευμονία, κρουολόγημα
πουρουτζής: που παίζει πουρού, δηλ. κόρνα· ενν.
ο πρωκτός
ρόκολος: παιδί, έφηβος, άβγαλτος
σαχίνιν: γεράκι
σγοιαν: σαν, όπως
σελίζω: ίσως από το σελαγίζω (σέλας)· φεγγο-
βολώ
σέρτης: δύσκολος, σκληρός
σιζίνιν: άλογο γκριζού χρώματος
δονερόν: παγωμένο
σκάπουλλος: νέος, εργένης
σπόντα: καρφή
σμπάλλω: συνδουλιζώ
ταούλλιν: τύμπανο, τέξα
τέλεια (δισύλλαβο): εντελώς
τυμάζω: καταριέμαι
τζαυρός: καιρός
τζεγκιά: πόνος
τραουκιά: τραγούδι
τοίππα: ιστός αράχνης
τσούρα: κατσίκια
τσουρίν: κατσικάκι
ττεινατζίω: υπακούω, λαμβάνω υπόψη
φακνώ: χτυπάω
φεντζίζω: φεγγώ
χάκκιν: δίκαιο, οφειλόμενο
χας: χάος
χίσσα: επίθεση

Πολυτονικοί κεβεζέδες και το ατονικό της πικραμένης Λασκαρούς:
από το μαλτέζικο Αρχείο της Ιερής Εξέτασης (1654)

Μνήμη Δ. Ι. Πολέμη και Φ. Η. Ηλιού

Προς τα τέλη του εφιαλτικού Αυγούστου που μας πέρασε, και ενώ από μήνες «πηγές» έντυπες και ηλεκτρονικές μάς περικύκλωναν ασφυκτικά με επαναλαμβανόμενες ή καινούργιες μωρίες-ιερεμιάδες κατά του μονοτονικού συστήματος κτλ., γραμμένες από καιροσκόπους καθεστωτικούς γλωσσολόγους, πεζογράφους αρχαιοελληνιστές-ερασιτέχνες νεοελληνιστές, φιλοσοφούντες κινδυνολόγους «προοδευτικούς» πάλαι ποτέ θεολόγους, και αλλοπρόσαλλους λογοτέχνες-«διανοούμενους» επιφυλλιδογράφους σε αθηναϊκά νεοφιλελεύθερα «συγκροτήματα» τύπου,¹ είδα τυχαία, με μεγάλη ανακούφιση ομολογώ, την επανάληψη ενός τηλεοπτικού ντοκιμαντέρ² για τη ζωή και την προσωπικότητα του πρόωρα χαμένου ανθρώπου της θάλασσας και των περιβολιών, και σημαντικού ιστορικού και εκδότη από την Άνδρο Δημητρίου Ι. Πολέμη (1932-2005). Και ξαναθυμήθηκα μερικά από τα πιο στέρεα βιβλιογραφικά και εκδοτικά πονήματά του, όπως τα πρωτοποριακά μελετήματα για την παλιά ελληνόγλωσση (κορα(κ)ιστική) θρησκευτική-ηθικοδιδασκτική παραγωγή της Μελίτης-Μάλτας.³

Λίγο αργότερα, προβάλλοντας πάνω στον υπολογιστή μερικές από τις φωτογραφίες που προλάβαμε να πάρουμε, η γυναίκα μου κι εγώ, σε ταξίδι των αρχών του καλοκαιριού, έπεσα πάνω σ' ένα ταπεινό αρχαιολογικό τεκμήριο «κοινού λόγου» και απέριττης γραφής, που απόκειται σήμερα στο μεγαλύτερο από τα νησιά του Μελιταιίου κρατιδίου με τα γιγάντια προϊστορικά ιερά, τη φημολογούμενη σπηλιά της Καλυψώς, τα απομεινάρια κεντρομεσογειακών Φοινίκων και, ιδίως, των Ιωαννιτών ιπποτών, τα προτεσταντικά τυπογραφεία της βρετανοκρατίας των χρόνων της Επανάστασης και των αρχών του νεοελληνικού κράτους, και την ανάμνηση του μεγάλου ευεργέτη της Θεσσαλονίκης Ιωάννη Παπάφη («Μελιτέα») και του σημαντικού βιβλιόφιλου συλλέκτη Ιωάννη Γεννάδιου.

Πρόκειται για μιαν επιστολή του 1654, δημόσιο έκθεμα στην ημιμόνημη έκθεση του Μεγάρου της Ιερής Εξέτασης (Palazz tal-Inkwizitur) στο Birgu (Civitas Victoriosa) της πρωτεύουσας της Μάλτας,⁴ το οποίο προέρχεται από το Αρχείο του Καθεδρικού στο αντίστοιχο Μουσείο της Mdina στη Valeta (Humilissima Civitas Valletta):⁵ A.I.M. [= Archivium Inquisitionis Melitensis / Archivio dell'Inquisizione Maltese] Proc. [= Processi], Vol. 69B, case 7, ff. 373-375 (η αρίθμηση, με σφραγιδάκι στο κάτω αριστερό του recto των φύλλων, είναι μεταγενέστερη, ενώ πιθανή παλιότερη αρίθμηση στην πάνω όψη φαίνεται διαγραμμένη). Το f. 373r περιλαμβάνει ελληνόγλωσση (και άγνωστο αν αυτόγραφη) επιστολή, από 7.8.1654, κάποιας Λασκαρούς (που φαίνεται να έχει νησιώτικη καταγωγή και καθολικό δόγμα, και ζει μάλλον σε μέρος όπου η λογοκρισία επιβάλλει τη μετάφραση και των ιδιωτικών επιστολών στα ιταλικά, ίσως στη Μάλτα) προς την ξενιτεμένη (;), μάλλον σε τουρκοκρατούμενη/ισλαμοκρατούμενη περιοχή, κόρη της Ερήνη (= Ειρήνη). Το f. 374r περιλαμβάνει μια χρήσιμη για την κατανόηση ορισμένων σημείων του ελληνόγλωσσου κειμένου πιστή ιταλική μετάφρασή του από κάποιον (ελληνόρρυθμο;) παπά Θεόδωρο Τσόντα ή Τσόντο (Zonta/Zonto), για χρήση από τις αρχές, πιθανότατα (τις ανακριτικές/

δικαστικές) του Ιεροεξεταστή της Μάλτας.⁶ Τέλος, το πολύ μικρότερο f. 375r περιέχει ιταλόγλωσση σχετική πιστοποίηση.

Εκδοτικό ενδιαφέρον για το πρόδρομο σημείωμά μας έχει μόνον η πρώτη, ελληνόγλωσση σελίδα. Ακολουθούν:

1. «Διπλωματική» μεταγραφή της, με τήρηση της διάταξης των αράδων, αλλά προσθήκη στιχαριθμησης και υπομνήματος που σχολιάζει παραδρομές ή (τα ελάχιστα) δυσανάγνωστα σημεία του κειμένου. Αν και μόνον οι φωτοαναστατικές εκδόσεις αποδίδουν πιστά τα περισσότερα γραφηματικά δεδομένα ενός χειρογράφου όπως αυτό, η μεταγραφή γίνεται για να ικανοποιηθεί το πνεύμα του «κέρβερου των αυθεντικών γραφών», ιστορικού και βιβλιογράφου Φίλιππου Η. Ηλιού (1931-2004), του οποίου οι στρεβλές, δυστυχώς, εκδοτικές απόψεις κατά την υπερσυντηρητική τελευταία περίοδο των γραφτών του έχουν αναχθεί σε προσκυνηματικό είδωλο-τοτέμ από μεγάλη σειρά χλωμών ακολούθων.

2. Εκδοτική δοκιμή της ίδιας επιστολής σε σύγχρονη μας ορθογραφία και λειτουργικό μονοτονικό σύστημα, με ρυθμιστικές επιλογές τονισμού και στίξης, η οποία, βέβαια, απουσιάζει στο παρατακτικό, ως προς τη σύνταξη, πρωτότυπο: εκεί, τα ελάχιστα σποραδικά σημεία που θυμίζουν κόμμα, τελεία κτλ. οφείλονται μάλλον σε τυχαίο σταμάτημα της γραφίδας (παρ' όλα τα κωμικά που ισχυρίστηκαν για παρόμοια σημάδια αλλού πρόσφατοι αδόκιμοι «εκδότες»-μεταγραφείς, απλοϊκοί μα χρυσοπληρωμένοι)⁷ και δεν έχουν εκδοτική αξία.

3. Τέλος, μερικές επιλογικές γλωσσικές παρατηρήσεις και υποθέσεις.

Τονίζω πως δεν έχω στόχο τη διερεύνηση προσωπογραφικών, νομικών ή άλλων συμφραζομένων της επιστολής (η Ιερή Εξέταση στα χρόνια του Μπαρόκ δεν ασχολούνταν μόνο με «αιρέσεις» και ανατρεπτικές ιδέες, κινήσεις ή δημοσιεύματα κατά της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας ή της αυθεντίας της, αλλά και με τη μαγεία και μαγγανεία, τις «δαισιδαμονίες» και «αντικοινωνικές» πρακτικές, κ.ο.κ.). Μια τέτοια διερεύνηση, άλλωστε, θα μπορούσε ίσως να ολοκληρωθεί μόνο με έρευνα στον πλήρη αντίστοιχο φάκελο του Αρχείου.⁸

1

γύεσ κ: χυερετυσματα ηότυν θυγ.ατεραμς τυν ερυνυ απο εμέ-

να τυν μανασς τυ λασκαρς πολα ακρυβα σεχερετο κ:

ελαβα τυν γραφυσς κ: εχαρυκα πολα δυατυν γυεροσυ-

νησς κ: εμαθα ποσ πασ ομορφα κ: βαστασ. τυν.τυ-

μυσς κ: χυερομετο πολλα κ: μυνασμς το ναπελυ-

σο οτυ κ: ανεχο ναρθο νασεβρο μα εγο ηχαμεγαλυ

χαρα να ητονε βολετο να ηρχμς νασε βρυσκα

μα εσυ ξερυσ ποσταπραματα δεν πολυκντενε εδο

κ: εγο ασπρα δενεχο κ: δενυξερο ποσ νακαμο κ: χυερε-

τασε πολα ακρυβα ηαδερφυσς η μαρυα κ: ηαξαδερφ-

υσς ηκασαδρα κ: ητραδαφυλυνα πολα σεχυερ-

ετα. κ: παρακαλοσε ακρυβυμς θυγατερα ναστε-

κεσε. φρενυμα κ: οθεοσ ηνε μεγαλλοσ κ: στεκμμεκα-

λυ καρδυα κ: ναπςσς στελνο τοβαφτυσματος ηγς-

ν τυ φεδε τς βαστυσματς πς εβαφτυστυσ κ:

στεκς με καλυ καρδυα μα οκαυμοσμς ηνε πολυσ

μα δενυξερο ποσανατοκαμο κ: στεκομε ναλολαθο

κ: παρακαλοσε ερυνυμς να καμυσ οτυ πορυσ με-

[5]

[10]

[15]

προτο πασαγιο πς ναβρυσ ναμς γραπσυσ
 ναμαθο χ: εγο ηπυκραμενυμανα ναπαρυγο- [20]
 ρυθο, χ: θελυσ ξερυσ πεδαχυμς ποσ απετυσ
 εδυκσμασ κανενας δε ζυ μονο ηκασαδρα
 χ: παρακαλοσε πεδαχυμς. ερυνυ αγυρεβνε νακαμ-
 νς. ναπερναστρκυκα βλεπεσε οσο πορυσ μονο
 μονο περνα το ρυτοσς στο ρομεηκο καθοσεπερ [25]
 νασ οχυαλο. κα. η εφχυ μς νανε μετα
 σενα χ: ναερθυ ηγγραφυμς να σεεβρυ καλα
 ησυτυσ 7 Αγσστς 1654. Εγο μανασ λασκαρς γραφο

5 χυερομετο το πρώτο ε προσθεμένο πάνω από το ρ || 8 ξερυσ το ξ διορθωμένο από αρχικό χ ||
 15 βαστυσματς αντί βαφτυσματς (;) || 17 ναλολαθο το ο δυσανάγνωστο, ίσως και ε || 21 απετυσ
 αντί απετςσ (;) || 24 ναπερναστρκυκα αντί ναπερνα<στα>τρκυκα (;) || 24-25 μονο | μονο αντί
 μονο (;) || οχυαλο. κα. το χ δυσανάγνωστο, ίσως και ε ή ρ (;) αντί οχυαλο κε α (;) οχυαλο κεα<λο>
 (;) || 28 γραμμένα κάθετα στην αριστερή ώα

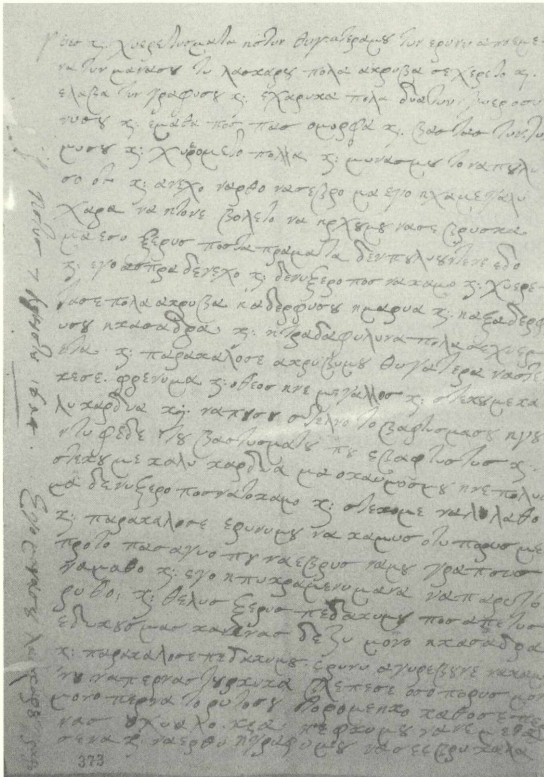
2

Τείες και χαιρετίσματα εις την θυγατέρα μου την Ερήνη από εμένα την μάνα σου
 τη Λασκαρού. Πολλά ακριβιά σε χαιρετώ. Και έλαβα την γραφή σου και εχάρηκα
 πολλά δια την γεροσύνη σου. Και έμαθα πως πας όμορφα και βαστάς την τιμή σου,
 και χαιρόμαί το πολλά. Και μηνάς μου το να πουλήσω ό,τι και αν έχω, να ρθω να σ'
 εύρω. Μα εγώ είχα μεγάλη χαρά να ήτονε βολετό να ήρχουμου να σ' εύρισκα, μα
 εσύ ξέρεις πως τα πράματα δεν πουλιούνταιε εδώ, και εγώ άσπρα δεν έχω και δεν
 ηξέρω πώς να κάμω. Και χαιρετά σε πολλά ακριβιά η αδερφή σου η Μαρία και η
 αξαδέρφη σου η Κασσάδρα. Και η Τραδαφυλλίνα πολλά σε χαιρετά. Και παρακαλώ
 σε, ακριβή μου θυγατέρα, να στέκεσαι φρένιμα, και ο Θεός είναι μεγάλος, και στέκου
 με καλή καρδιά. Και νά που σου στέλνω το βάφτισμά σου, ήγγουν τη φέδε τού βαφτι-
 σμάτου που εβαφτίστης. Και στέκου με καλή καρδιά. Μα ο καημός μου είναι πολύς,
 μα δεν ηξέρω πώς να το κάμω και στέκομαι να λωλαθώ. Και παρακαλώ σε, Ερήνη
 μου, να κάμεις ό,τι πορείς, με πρώτο πασάγιο που να εύρεις, να μου γράψεις, να
 μάθω και εγώ, η πικραμένη, να παρηγορηθώ. Και θέλεις ξέρεεις, παιδάκι μου, πως
 απέ τις εδικούς μας κανέναν δε ζει, μόνο η Κασσάδρα. Και παρακαλώ σε, παιδάκι
 μου Ερήνη, α γυρεύουσε να κάμνου να περνάς τούρκικα, βλέπεσε όσο πορείς, μόνο
 μόνο πέρνα το ρίτο σου στο ρωμαίικο, καθώς επέρνας, όχι άλλο. Και α, η ευχή μου
 να ναι μετά σένα. Και να έρθει η γραφή μου να σε εύρει καλά. Εις τις 7 Αγούστου
 1654. Εγώ μάνα σου Λασκαρού γράφω.

Για την καλύτερη κατανόηση των τελευταίων αράδων του κειμένου παρα-
 θέτω, εδώ, πρόχειρη μεταγραφή του τέλους της ιταλόγλωσσης μετάφρασης,
 μαζί με τον «κολοφώνα» του μεταφραστή (ευχαριστώ για τη βοήθειά του τον Α.
 F. van Gemert): [...] e vi prego figlia mia erini se cercano di | farvi a fare alla tur-
 chescha guardati quanto-|poi solo solo seguita il tuo rito alla grecha confor-|mi
 vivevi ne'altro solo la mia beneditione sia | con te e che vi trovi la mia lettera vi
 trovi bene | alli 7 di Agosto 1654 | Io Vostra Madre Lascaro scrivo || Io sotto scritto
 ho traslatato la presente lettera | del greco idioma volgare ser [;] Papa Theodoro
 Zontà [Zontό (;)]

3

Η ατονική γραφή της επιστολής δεν είναι σπάνια για την εποχή, και όχι μόνο
 για όσους Έλληνες γνώρισαν φραγκοκρατία/ιταλοκρατία και χρήση του λατι-

νικού αλφαβήτου ή των «γραικολατινών» (η παράδοση θα συνεχιστεί ώς την εποχή του Βηλαρά, του Σολωμού, του Μακρυγιάννη κ.ά.). Η συνήθως απλοποιημένη «ορθογραφία» χρησιμοποιεί το ε για τον ήχο ε, τα υ, η για τον ήχο ι, το ο για τον ήχο ο, το ς για τον ήχο υ. Δεν απαντούν πολλά χαρακτηριστικά φωνητικά/μορφολογικά ιδιωματικά στοιχεία (π.χ. Αγούστου, αξαδέρηφ, ήρχουμου, Κασσάνδρα, Τραδαφυλλίνα [αντί Κασσάνδρα, Τριανταφυλλίνα], πορείς, πουλιούνται [αντί πουλιούνται], στέκου, φρένιμα, κ.ά.), αν και μερικά ενδέχεται να οδηγούν στη Χίο ή και τις ανατολικές Κυκλάδες.⁹ Σίγουρα πρόκειται για «νοτιοελληνικό», μάλλον νησιωτικό ιδίωμα, κάτι που ενισχύεται και από στοιχειά λεξιλογίου με ιταλική προέλευση (πασάγιο, το [= διάβαση με πλοίο, και το ίδιο το πλοίο], ρίτο, το [= εκκλησιαστικός «ρυθμός», δόγμα], φέδε, η [= πιστοποιητικό, βεβαίωση]).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Γενικότερα, από όσους αυτοεντάσσονται στο λόμπι «κόμμα» με έμβλημα «Η μεταρρύθμιση του μονοτονικού είναι χειρότερη και από τη Μικρασιατική Καταστροφή».
2. Βλ. «Ο ιστορικός Δημήτριος Πολέμης» του Γ. Δάμπαση (<http://program.ert.gr/details.asp?pid=3458719&chid=24>) και την εκδήλωση «Δημήτριος Πολέμης: Δέκα χρόνια μνήμης», 26.6.2015 (http://androsfilm.blogspot.gr/2015/06/blog-post_26.html).
3. Δ. Ι. Πολέμης, «Τα ελληνικά έντυπα του εν Μάλτα τυπογραφείου της Αγγλικανικής ιεραποστολής», *Ο Ερανιστής* 8 (1970) 153-168 (βλ. και Samuel Sheridan Wilson, *Το Παλληκάριον*, φιλολ. επιμ. Δημήτριος Πολέμης, Αθήνα, Ίδρυμα Ουράνη, 1990, όπου και άλλη βιβλιογραφία).
4. Βλ., πρόχειρα, https://en.wikipedia.org/wiki/Inquisitor%27s_Palace, <http://www.maltauncovered.com/places-of-interest/inquisitors-palace-vittoriosa/>
5. Για τον θεσμό της Ιερής Εξέτασης στη Μάλτα, 1561-1798, και το σχετικό Αρχείο βλ., πρόχειρα, <https://vassallohistory.wordpress.com/inquisition-in-malta/>, <http://www.mdinacathedral.com/archives/information/info.htm>
6. Με τα στοιχεία που δίνει το (αποσπασματικό) έμβλημα δεν είναι σαφές ούτε το αν τα έγγραφα χρησιμοποιήθηκαν κατά το έτος γραφής της επιστολής (όταν ιεροεξεταστής στη Μάλτα ήταν ο Federico Borromeo, 1653-1654) ή αργότερα (επί ιεροεξεταστή του Giulio Degli Oddi, 1655-1658, κ.ά., βλ., πρόχειρα, <https://vassallohistory.wordpress.com/inquisition-in-malta/the-inquisitors-1561-1798/>), ούτε το για ποιο λόγο (για μερικούς από τους πιθανούς λόγους βλ. το άρθρο του Α. Bonnici, <https://vassallohistory.wordpress.com/superstitions-in-malta-towards-the-middle-of-the-seventeenth-century-in-the-light-of-the-inquisition-trials/>).
7. Βλ. τη βιβλιοκρισία μου «Λεοντίου Μαχαιρά Χρονικό της Κύπρου: Παράλληλη διπλωματική έκδοση των χειρογράφων...», *Ελληνικά* 55 (2005) 338-355.
8. Ενώ παρεμφερείς «φάκελοι» της εποχής της Αντιμεταρρύθμισης κ.ε. έχουν ερευνηθεί με πλούσιους καρπούς (π.χ. στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας από τον Ν. Μ. Παναγιωτάκη και μαθητές του, τη Δ. Γιαλαμά κ.ά.), χιλιάδες άλλα δημόσια, εκκλησιαστικά και ιδιωτικά αρχεία περιμένουν ακόμα τους όλο και πιο λιγοστούς ερευνητές.
9. Ευχαριστώ τους Γ. Παπαναστασίου και Χρ. Τζιτζιλί για τη βοήθειά τους σε απορίες μου.

Γιώργος Κεχαγιόγλου